

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА ІМ. А. Ю. КРИМСЬКОГО

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

**XXVII СХОДОЗНАВЧІ ЧИТАННЯ
А. КРИМСЬКОГО**

27–28 червня 2024 р.

Львів – Торунь
Liha-Pres
2024

УДК 930.85+910(1-11)(062.552)
Д 22

Оргкомітет конференції:

Голова оргкомітету:

Кіктенко В. О. – в. о. директора Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, д. філос. н., с. н. с.

Члени оргкомітету:

Араджионі М. А. – провідна наукова співробітниця відділу Євразійського степу Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, к. і. н., с. н. с.;

Заславська О. М. – директорка Міжнародної міждисциплінарної сертифікатної програми з юдаїки;

Маєрина О. С. – завідувачка відділу Євразійського степу, вчена секретарка Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, к. і. н., с. н. с.;

Мусійчук В. А. – завідувачка відділу Азіатсько-Тихоокеанського регіону Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, к. філол. н., с. н. с.;

Отроценко І. В. – провідна наукова співробітниця відділу Євразійського степу Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, головна редакторка журналу «Східний світ», д. і. н., с. н. с.;

Радівілов Д. А. – завідувач відділу сучасного Сходу, заступник директора з наукової роботи Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, к. і. н., с. н. с.;

Хамрай О. О. – завідувач відділу Близького та Середнього Сходу Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, д. філол. н., с. н. с.

XXVII Сходознавчі читання А. Кримського : матеріали міжнародної наукової Д 22 конференції, 27–28 червня 2024 р. – Київ : Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. – 224 с.

ISBN 978-966-397-414-9

До збірника включені матеріали доповідей наукових співробітників, викладачів, аспірантів, магістрантів, студентів, які взяли участь у Міжнародній науковій конференції «XXVII Сходознавчі читання А. Кримського» (Київ, 27–28 червня 2024 р.). У збірнику представлені матеріали секцій «Історія Сходу»; «Східні мови та літератури»; «Релігії та філософські вчення Сходу»; «Політичні, економічні та соціокультурні проблеми розвитку країн сучасного Сходу»; «Україна і Схід»; «Історія та культура Криму й Причорномор'я доби Середньовіччя та Нового часу»; «Історія сходознавства», «Пам'ятки єврейської літератури», «Історія євреїв Східної Європи». Тексти доповідей публікуються в авторській редакції.

УДК 930.85+910(1-11)(062.552)

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ I. ІСТОРІЯ СХОДУ

Борділовська О. А.

ПУШТУНСЬКЕ ПИТАННЯ В ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І ПІВДЕННОЇ АЗІЇ 12

Бубенок О. Б.

ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД І РОДОПЛЕМІННА СТРУКТУРА
КОЧОВИХ СОЦІУМІВ (ПИТАННЯ КОРЕЛЯЦІЇ)..... 14

Бурдуланюк Х. Б.

ЕДО ЯК ПЕРІОД ВЕЛИКИХ ЗМІН У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЯПОНІЇ 16

Vertiienko H. V.

CAN THE SCYTHIAN BATTLE-AXE BE A WEAPON
OF THE *MÄNNERBUND*? 19

Рубель В. А.

ОТКУДУ ЄСТЬ ПОШЛА ЯПОНСЬКА ЗЕМЛЯ... 21

Самченко Ф. Т.

ПОСТАТЬ САФІЄ-СУЛТАН ОЧИМА
ВЕНЕЦІЙСЬКИХ ДИПЛОМАТІВ..... 23

Тарасенко М. О.

“ВИСЛІВ, ЯК ВИЙТИ В ДЕНЬ ТА ЖИТИ ПІСЛЯ СМЕРТІ” –
2-ГА ГЛАВА ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКОЇ КНИГИ МЕРТВИХ..... 27

Торгіка М. В.

СПЕЦИФІКА ВІДТВОРЕНЬ ПАМ’ЯТОК
ПРОТОБОЛГАРСЬКОГО ТИПУ
В МУЗЕЙНИХ ЗІБРАННЯХ БОЛГАРІЇ 30

Яблонський В. В.

ТИПОЛОГІЯ ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКИХ ФОРТЕЦЬ
ДОБИ НОВОГО ЦАРСТВА 32

СЕКЦІЯ II. СХІДНІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Горошкевич О. Г.

КИТАЙ ОЧИМА АКУТАҒАВИ РҮНОСКЕ..... 35

Дашенко Г. В. ОБРАЗ ЦИКАДИ В КИТАЙСЬКІЙ ДАВНІЙ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ПОЕЗІЇ: КІЛЬКІСНИЙ АНАЛІЗ	37
Комарницька Т. К. СПЕЦИФІКА МОВИ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯПОНІЇ (НА МАТЕРІАЛІ МАНГІ)	40
Максимець В. О. ЖІНКА ЯК “ІНША” В ЧОЛОВІЧОМУ СВІТІ: ХУДОЖНІЙ ДОСВІД ЦАНЬ СЮЕ І ГАЛИНИ ПАГУТЯК	43
Мусійчук В. А. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ІНДУСТРІЯ 4.0 У В’ЄТНАМСЬКОМУ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ	45
Петрова Ю. І. РОЛЬ ЛІВАНСЬКОГО МОНАСТІРЯ СВ. ІОАННА ХРЕСТИТЕЛЯ У СТАНОВЛЕННІ АРАБСЬКОГО ДРУКАРСТВА У ХVІІІ СТ.	47
Savchenko M. V. NÜSHU MODE: TUNE, METRE AND TONE IN WOMEN’S SONGS	50
Смольницька О. О. АРХЕТИП КАЧОК-МАНДАРИНОК У ЗВ’ЯЗКУ З АРХЕТИПОМ СВІТОВОГО ДЕРЕВА В ПЕРЕКЛАДЕНІЙ І ДОСЛІДЖЕНІЙ ЯРОСЛАВОЮ ШЕКЕРОЮ КИТАЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (АНАЛІЗ ВИБРАНИХ ТВОРІВ)	52
Солнишкіна А. А. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ У ЛІТЕРАТУРІ БЛИЗЬКОГО СХОДУ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ	54
Стельмах М. Ю. ПРОБЛЕМА СТАТУСУ ТА ОБСЯГУ КАТЕГОРІЇ МОДАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ У ПЕРСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ	56
СЕКЦІЯ ІІІ. РЕЛІГІЇ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ВЧЕННЯ СХОДУ	
Барковський М. О. ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУ МУДРОСТІ (РАÑÑĀ) БУДДІЙСЬКИМ ФІЛОСОФОМ V СТ. БУДДГАЙГОСОЮ	59
Калантарова О. Ю. СПРОБА ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ БУДДІЙСЬКОГО КОНЦЕПТУ <i>EKĀRTHĀNANTAVHĀṢĀ</i> НА БАЗІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТИБЕТСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ “JÑĀNA RAṬALA” (V РОЗДІЛУ “ŚRĪ KĀLACAKRATANTRARĀJA”)	61

Капранов С. В. ЗАХІДНА ФІЛОСОФІЯ В “ДОСЛІДЖЕННІ БЛАГА” НІСІДИ КІТАРО.....	63
Моргунова А. Ф. СПІВПРАЦЯ РІЗНИХ РЕЛІГІЙНИХ КОНФЕСІЙ В ІСТОРІЇ ТЕОСОФСЬКОГО РУХУ	65
Отрощенко І. В. РЕРІХИ ТА ПАНЧЕН-ЛАМА IX: У ГОНИТВІ ЗА ЛЕГЕНДОЮ	67
Shestopalets D. V. MUSLIM MINORITIES, RELIGION-STATE RELATIONS AND THE DILEMMAS OF INSTITUTIONALIZATION OF ISLAM IN CONTEMPORARY EUROPE	72
СЕКЦІЯ IV. ПОЛІТИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КРАЇН СУЧАСНОГО СХОДУ	
Брильов Д. В. ГЛОБАЛЬНА УММА ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА	75
Бурцев Д. В. КИТАЙ ЯК НОВА МОРСЬКА СИЛА (SEA POWER) У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ.....	78
Golod V. Yu. OBSERVING THE UYGHUR IDENTITY THROUGH KASHGAR.....	80
Городня Н. Д. ВСЕОСЯЖНА І ПРОГРЕСИВНА УГОДА ПРО ТРАНСТИХООКЕАНСЬКЕ ПАРТНЕРСТВО: СУТНІСТЬ ТА ІСТОРІЯ УКЛАДАННЯ	83
Данилов С. І. ПІДХІД КАТАРУ ДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	85
Дроботюк О. В. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИКИ РЕФОРМ І ВІДКРИТОСТІ ТА СТРАТЕГІЇ ПОДВІЙНОЇ ЦИРКУЛЯЦІЇ В КИТАЇ	87
Жданова Л. Л. СТРАТЕГІЇ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ІНДУСТРІАЛЬНИХ КРАЇН СХІДНОЇ АЗІЇ.....	90
Железнік М. Р. ГЕОСТРАТЕГІЯ ЯПОНІЇ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ.....	92

Rigele Na

COMPARATIVE ANALYSIS OF UKRAINE'S TOURISM IMAGE
ON CHINESE SOCIAL MEDIA: INSIGHTS FROM MAFENGWO
(马蜂窝) AND RED (小红书)..... 94

Romaniuk R. O.

LACK OF RULE OF LAW AS A PROBLEM
OF THE MODERN EAST COUNTRIES 96

Стафійчук В. І.

КИТАЙ – УКРАЇНА: ЧИ ПОТРІБНЕ УКРАЇНІ
ТАКЕ СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО?..... 98

Стрихоцький Т. Л.

ВІДНОСИНИ МІЖ ЄС ТА КСА У СФЕРІ ВОДНЕВОЇ ЕНЕРГЕТИКИ 100

Яценко Б. П.

СХІДНОАЗІЙСЬКА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІКИ: ПРИКЛАД ЯПОНІЇ 102

СЕКЦІЯ V. УКРАЇНА І СХІД**Індиченко Г. В.**

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ У РОБОТІ МІЖНАРОДНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ З ГЛИН У 1969 Р. В ЯПОНІЇ:
ІСТОРИКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ЕКСКУРС 104

Каковкіна О. М.

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-В'ЄТНАМСЬКИХ ВІДНОСИН
1960-Х – 1980-Х РР. У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ..... 107

Купчик О. Р.

ЗВ'ЯЗКИ КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА З ВИЩАМИ ТА НАУКОВИМИ
УСТАНОВАМИ ЯПОНІЇ (1960–1975 РР.)..... 109

Левченко В. В.

СХІДНА ТЕМА В УКРАЇНСЬКОМУ КІНЕМАТОГРАФІ 1920-Х РР..... 111

Огнєва О. Д.

ТУРИСТИЧНА ПОДОРОЖ ТА ЇЇ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ:
ЛЬВІВ'ЯНИН ІВАН ГРЕЧКО В БУРЯТІЇ І ПОПОВНЕННЯ ФОНДІВ
МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ БУДДІЙСЬКИМИ АРТЕФАКТАМИ..... 113

Павленко С. С.

АГЕНТКА ТАЄМНОЇ ПОЛІЦІЇ АЗА
ТА ЯПОНСЬКЕ КОНСУЛЬСТВО В ОДЕСІ 117

Саган Г. В.

ОБЛАШТУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ЯПОНІЇ:
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ТА ПОЗИЦІЯ ГРОМАДСЬКОСТІ..... 119

СЕКЦІЯ VI. ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА КРИМУ Й ПРИЧОРНОМОР'Я ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА НОВОГО ЧАСУ

Єльников М. В.

СХІДНИЙ АРХІТЕКТУРНИЙ МОЗАІЧНИЙ ДЕКОР
З КАШИНУ ЧАСІВ ЗОЛОТОЇ ОРДИ НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ ДНІПРА 121

Зуб (Руденко) Н. М.

ПРО ОДНУ ПОСТАНОВУ ТАВРІЙСЬКОГО МАГОМЕТАНСЬКОГО
ДУХОВНОГО ПРАВЛІННЯ ЩОДО МУСУЛЬМАН КИСВА
(КІН. ХІХ СТ.)..... 123

Мавріна О. С.

СПРАВИ ПРО ЗАСТАВУ ЗЕМЛІ КРИМСЬКИМ РОДОМ
БАЛАТУКОВИХ З ФОНДУ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ 126

Сейтяг'яєв Н. С.

СПИСОК “ІСТОРІЇ ЧЕЛЕБІ АКАЯ”
З ФОНДІВ БІБЛІОТЕКИ ТУРЕЦЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ 127

Шевченко А. М.

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ АККЕРМАНА ОСМАНСЬКОЇ ДОБИ
(КІНЕЦЬ XV – ПОЧАТОК ХІХ СТ.) 129

СЕКЦІЯ VII. ІСТОРІЯ СХОДОЗНАВСТВА

Ганус С. О.

СХОДОЗНАВЧИЙ СПАДОК КАЗИМИРА ГУРНИЦЬКОГО
(ДО 100-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ ІСТОРИКА І ПОЕТА)..... 135

Горб Є. С.

СХОДОЗНАВЧИЙ ДЕБЮТ АЛЕКСАНДРА БРЮКНЕРА..... 140

Денисенко Т. Д.

ОБРАЗ МІСТА БЕЙРУТА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
У ХVІІІ, ХІХ І ХХІ СТОЛІТТЯХ..... 142

Маврін О. О.

АРХЕОГРАФІЧНА ВІЗІЯ АРАБІСТА ВІКТОРА КРЮКОВА 144

Присташ А. А. АРАБСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР У ЛІТЕРАТУРНІЙ РЕЦЕПЦІЇ А. КРИМСЬКОГО (ЕПІСТОЛЯРНІЙ КЕЙС 1896–1897 РР.).....	147
Радівілов Д. А. ЗИГМУНТ СМОГОЖЕВСЬКИЙ І КОЛЕКЦІЯ АРАБО-МУСУЛЬМАНСЬКИХ РУКОПИСІВ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ЛНУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА.....	149
Рибалко С. Б. ЯПОНСЬКЕ МИСТЕЦТВО НЕЦКЕ ЯК ПРЕДМЕТ КОЛЕКЦІОНУВАННЯ І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	152
Урусов В. Б. КИТАЄЗНАВСТВО В КРАМАТОРСЬКОМУ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНОМУ ІНСТИТУТІ (1992–2017)	154

СЕКЦІЯ VIII. ПАМ'ЯТКИ ЄВРЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Підсекція 1. Антична та середньовічна література

Корзакова Х. Б. “ГРЕЦЬКА ПІСНЯ НЕ СХОДИЛА З ВУСТ ЙОГО”. ГРЕЦЬКА МОВА У ЄВРЕЙСЬКИХ МУДРЕЦІВ.....	157
Орхова А. А. ОБРАЗ СТРАЖДЕННОГО МЕСІЇ В <i>ПЕСІКТА РАББАТІ</i> 34–37	158
Цолін Д. В. “АЗГАРОТ” СОЛОМОНА ІБН ГАБІРОЛЯ (XI СТ.): НЕОПЛАТОНІЧНІ МОТИВИ	160

Підсекція 2. Література Нового часу

Корн С. В. ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКІ ДИФТОНГИ ТА ХІРЕК-ЛОШН У ЇДИШІ: УТВОРЕННЯ ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКИХ РЕФЛЕКСІВ *E В НОВОЗАКРИТИХ СКЛАДАХ ТА ЇЗ *E В МІСЦЕВИХ ДІАЛЕКТАХ ЇДИШУ В РЕЗУЛЬТАТІ МОВНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ.....	161
Непипенко Т. В. ВЗАЄМНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЇДИШСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУР НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ 1928–1930 РОКІВ.....	163
Ольман А. ХАСИДСЬКИЙ ПЕРЕКАЗ ЯК ЗАМОВЛЯННЯ.....	165

Скворцова Д. Д.
ПОЕТИКА МАТЕРІ ТА ДИТИНИ В ПОЕЗІЇ РАХЕЛЬ БЛУВШТЕЙН ... 168

Підсекція 3. Персоналії та бібліотечні зібрання

Бойчун М. Д.
ВНЕСОК А. ВЛІДСКЕРА-ШУМСЬКОГО В САМАРИТАНІСТИКУ 173

Gerşom Qiprişci
“OUR RABBINIC BROTHERS”? FROM THE DE-JUDAIZATION
OF KARAIMISM IN THE RUSSIAN EMPIRE AND TURKEY
BY AVRAHAM FIRKOVICH TO THE DE-HEBRAIZATION
OF THE KARAIM OF EASTERN EUROPE
BY SERAYA SHAPSHAL (1837–1961)..... 176

Хамрай О. О.
ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ
КЛАСИФІКАЦІЙ ДЛЯ ОПИСУ ЗІБРАНЬ ФОНДУ ЮДАЇКИ
ІНСТИТУТУ РУКОПИСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМ. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО 178

СЕКЦІЯ ІХ. ІСТОРІЯ ЄВРЕЇВ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Підсекція 1. Євреї в русі: мобільність і політична активність

Підгірна Л. М.
ПОСТАТЬ АРНОЛЬДА МАРГОЛІНА
В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ
ДЦ УНР В ЕКЗИЛІ 20–30-Х РР. ХХ СТ. 181

Харченко А. В.
ХАРКІВ ЯК ХАБ ВНУТРІШНЬОЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ МІГРАЦІЇ, 1860–1910:
ПРИТЯГАЛЬНІ ТА ВІДШТОВХУВАЛЬНІ ФАКТОРИ..... 186

Підсекція 2. Єврейські організації та інституції

Єрофєєва К. С.
ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРЕЙСЬКИХ БЛАГОДІЙНИХ
ТОВАРИСТВ М. БЕРДИЧЕВА В 1844–1917 РР. 188

Павленко Л. А.
АРТІЛІ БЕЗРОБІТНИХ: ДОСВІД ВИЖИВАННЯ
ЄВРЕЇВ ЧЕРНІГОВА У 20-Х РР. ХХ СТ. 190

Рожкова Л. І. ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЙСЬКИХ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	192
---	-----

Підсекція 3. Матеріальна спадщина

Левінзон Є. Ю. НОВЕ ЄВРЕЙСЬКЕ КЛАДОВИЩЕ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО: КОРОТКА РОЗВІДКА	196
--	-----

Федорів Т. І. ВІРШОВАНІ ЕПІТАФІ ТА АКРОВІРШІ НА “НОВОМУ” ЄВРЕЙСЬКОМУ КЛАДОВИЩІ У ЗБАРАЖІ	198
---	-----

Яшна О. С. ПАРОХЕТ З ФОНДІВ НЗ “КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА”	201
--	-----

Підсекція 4. Хасидський двір

Гула О. Г. ХАСИДСЬКИЙ ДВІР У РОТМІСТРІВЦІ (XIX СТ.).....	205
--	-----

Ліхтей І. М. КОНФЛІКТ У ЄВРЕЙСЬКІЙ ГРОМАДІ МУКАЧЕВА НА ПОЧАТКУ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.....	207
---	-----

Малахова К. В. ХАСИДСЬКІ ДИНАСТІЇ ТВЕРСЬКИХ ТА ФРІДМАНІВ У КРИВОМУ ДЗЕРКАЛІ ДОНОСІВ	209
--	-----

Туров І. В. ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ МЕСІАНСЬКОГО ВИЗВОЛЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ У ВЧЕННІ Р. ХАЇМА ЕЛАЗАРА ШАПРИ.....	211
--	-----

Підсекція 5. Мінливі ідентичності

Гурдуз А. І. ПАМ'ЯТЬ НАЦІЇ ЯК МАТРИЦЯ, МОВА І ТЕХНОЛОГІЯ В ЄВРЕЙСЬКО-АМЕРИКАНСЬКОМУ ДІАЛОЗІ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ ХХІ СТ.	214
---	-----

Мінко Є. В. БЕЗРІДНІ КОСМОПОЛІТИ, КОСМІЧНІ ЯЩЕРИ, НЕБЕСНІ ЄРУСАЛИМЦІ: ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО АНТИСЕМІТИЗМУ В ЄСРР ТА СУЧАСНІЙ РОСІЇ.....	216
--	-----

Радченко Ю. Ю.

“Я ЗНАЛА... ЩО Я КАРАЇМКА”: НАРОДНА РЕЛІГІЯ,
ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ТРАДИЦІЇ КАРАЇМІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ
ЄВРОПИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНИХ ІСТОРІЙ) 218

СЕКЦІЯ І. ІСТОРІЯ СХОДУ

УДК 141.1

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-1>

Борділовська О. А.

ORCID: 0000-0003-1925-8661

доктор політичних наук, кандидат історичних наук,

завідувачка відділу нових викликів

Національний інститут стратегічних досліджень

при Президентові України

м. Київ, Україна

ПУШТУНСЬКЕ ПИТАННЯ В ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І ПІВДЕННОЇ АЗІЇ

Ключові слова: пуштуни, пуштунвали, Афганістан, Пакистан, лінія Дюранда, Талібан.

Пуштунська нація, яка нараховує приблизно 45 мільйонів осіб, сьогодні є однією з найбільших “розділених націй” у світі, яка не має своєї державності. Пуштуни переважно мешкають у кордонах сучасних Афганістану та Пакистану і мають численну діаспору по всьому світі, зокрема і в Україні. Дослідження походження, історії та сучасного стану пуштунів (патанів) в Україні майже не проводилися, а проте постає цілий комплекс проблем, які чекають на ґрунтовні наукові розвідки. Завдяки спілкуванню з колом відомих діячів пуштунського походження та можливості дістати свого часу доступ до вичерпних закордонних досліджень (британських, індійських, пакистанських) авторка доповіді має змогу запропонувати аналіз основних проблем із цієї порівняно невивченої теми – історичні, культурні та ідеологічні деталі життя пуштунського народу та сучасний стан.

Насамперед постає питання походження та мовно-етнографічних характеристик пуштунів. Існує декілька основних версій походження цього етносу, від спорідненості з іудеями (що не є популярною серед сучасних пуштунів) до належності до арійської спільноти племен. Воїнами-романтиками називає пуштунів дослідник С. А. Куддус, який простежує походження самоназви від санскритських термінів [3]. Стиль життя і релігійна належність чітко визначають особливості цієї нації, менталітет та поведінку пуштунів. Кодекс честі “Пахтунвали”

є найбільшим духовним ціннісно-орієнтованим збірником норм, який за своєю значимістю переважає навіть Коран. “Спочатку ми пуштуни, а потім – мусульмани”, – кажуть представники цього народу. “Пахтунвалі” відображає гордість, рішучість і любов пуштунів до свободи, визначає особливості самоорганізації пуштунських племен, які пережили десятиліття (століття!) воєн. Водночас пуштуни – чи не єдиний у світі народ, що є повністю прихильником ісламу (винятки можуть бути хіба що в діаспорі). Пуштуни – мусульмани-суніти ханбалітської течії. Існує думка, що вони ніколи не змогли б прийняти, наприклад, християнство через іншу мораль (на кшталт “підставити другу щоку”), оскільки кодекс честі всіляко підтримує відповідь на напад, помсту за зневагу та образи і т. ін. Проте це не виключає можливості примирення, вибачення й припинення ворожнечі між кланами. Пуштуни – народ, який живе у гірській місцевості, тож складні географічні умови також вплинули на їхню вдачу та звичаї. Важливо підкреслити, що вони вважають себе представниками регіону Центральної (не Південної) Азії, що чітко простежується в побуті, одязі і прикрасах. Є багато спільного з українською традицією, наприклад прикраси з бісеру, вишиті хатні рушники.

Складною була історія цього народу, проте були в ній періоди величчя – часи пуштунської імперії, заснованої Ахмадом Шахом Дуррані в 1747 році, яка простягалася від річки Інду до хребта Гіндукуш. Далі були розпад пуштунської держави та включення до імперії сикхів магараджі Ранджита Сінґха, захоплення Британією та, нарешті, новостворена держава – Пакистан, який успадкував британську частину Пуштуністану в 1947 році. Межею, що розділила єдиний народ ще за британців, є спірна лінія Дюранда 1893 року, але жоден з афганських режимів не визнав її легітимності і не вважав за кордон [5].

Представники пуштунських національних рухів виступали проти поділу Британської Індії і розраховували на створення власної територіально-адміністративної одиниці. Абдул Гаффар Хан (“пуштунський Ганді”) був відомим діячем руху ненасильницького опору, який, на превеликий жаль, не забезпечив права пуштунів. Це пояснює постійні побоювання Пакистану, а також його стратегію мати пропакистанський режим у Кабулі, щоб обмежити підтримку Афганістаном впливу пуштунських лідерів та зменшити резонанс проблеми всередині власної країни.

Радянське вторгнення в Афганістан не тільки змінило геополітичну динаміку, а й призвело до глобалізації конфлікту та ідеї глобального джихаду [2]. Це внесло певні зміни в пуштунське суспільство та політику по обидва боки лінії Дюранда, спричинило великі потоки біженців (з Афганістану до Пакистану). Невизнання “лінії Дюранда” за державний кордон залишається болючим питанням відносин між Афганістаном та

Пакистаном, і після виведення США з Афганістану в серпні 2021 року напруга між Талібаном (етнічно рух передусім пов'язаний з пуштунами) та Пакистаном посилилася. Не стали відносини кращими і після повернення Талібану до влади у 2021 р.

Серед відомих представників цієї нації можна виокремити лауреатку Нобелівської премії миру Малалу Юсуфзаї, яка у своїх спогадах багато уваги приділила історії пуштунів загалом та її рідному племені Юсуфзаї зокрема і відверто розповіла про злочини Талібану в її рідній провінції Сват у Пакистані [1].

Література:

1. Малала Юсуфзаї. Я – Малала. Історія незламної боротьби за право на освіту. К., 2016.
2. Nourzhanov K., Amin Sai Kal. The Spectre of Afghanistan. Security in Central Asia. I. B. Taurus, 2020.
3. Quddus S. A. The Pathans. Lahore, 1987.
4. Sir Olaf Caroe. The Pathans. Book Staff, 1973.
5. Tilak Dewasher. The Pashtuns: A Contested History. Harper Collins, 2022.

УДК 94

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-2>

Бубенок О. Б.

ORCID: 0000-0002-0104-6081

доктор історичних наук, професор,

провідний науковий співробітник відділу Євразійського степу

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД І РОДОПЛЕМІННА СТРУКТУРА КОЧОВИХ СОЦІУМІВ (ПИТАННЯ КОРЕЛЯЦІЇ)

Ключові слова: кочівники, поховальний обряд, роди і племена, скіфи, давні тюрки, огузи, пізні номади.

У сучасній номадознавчій літературі остаточно не утвердилася єдина думка щодо того, як співвідносилися поховальні традиції кочівників з етносоціальною структурою їхніх об'єднань, що відображалось

в існуванні союзів племен, племен та окремих родових груп. Дослідники середньовічних номадів вважають, що поховальний обряд відображає етнічну належність номадів. Водночас не уточнювалося, що під цим малось на увазі. А проте скіфологи, спираючись на докладний опис поховальних традицій скіфів, який нам залишив Геродот, схильні були вважати, що кожне плем'я античних номадів мало особисті поховальні традиції. Тому археологи, які досліджували у степах поховальні пам'ятки античних скіфів, схильні були виділяти з їхнього середовища поховання “царських скіфів”, “скіфів-кочівників” та ін. Але чи насправді це так? Чи можна повністю підтримувати такий підхід? Можливо, остаточне вирішення цього питання допоможе в майбутньому археологам більш коректно інтерпретувати поховальні пам'ятки номадів.

Зазначимо відразу, що провідна роль в етнічній атрибуції поховальних пам'яток кочівників завжди відводилася інформації письмових джерел. Але водночас дуже часто їхні дані не збігалися з результатами археологічних розкопок. Як приклад можна навести інформацію китайської хроніки “Тан-шу” про похорони каганів давніх тюрків у VI–VII ст. Як свідчать ранньосередньовічні автори, тюркських каганів ховали, здійснивши обряд трупоспалення. Проте й досі ні в Центральній Азії, ні на суміжних територіях таких поховань не знайдено. Це можна пояснити, наприклад, тим, що китайські автори описали похоронні звичаї лише одного, головного, племені давніх тюрків. Хоча вони могли описати і звичаї лише одного харизматичного клану (роду), який традиційно називають “Ашина”.

Можна згадати також детальний опис поховальної церемонії шляхетного огуза, що нам залишив на початку X ст. арабський мандрівник Ібн Фадлан. Як свідчить Ібн Фадлан, у 922–923 рр. огузи мешкали у степах на схід від Волги. Він став свідком смерті та похорону дуже заможного огуза. За словами Ібн Фадлана, небіжчика поховали в підземній камері з великою кількістю речей і при цьому забили кілька сотень (!) коней. Шкіру і черепи цих коней помістили на дерев'яне перекриття над могилою та над усім цим насипали курган. Цікаво, що практично такі самі поховання кочівників були виявлені на території Донецької області. Дослідники справедливо пов'язали їх з огузами-торками. Проте в місцях найбільшої концентрації огузів-сельджуків в XI ст. – у Середній Азії та Малій Азії – таких поховань ще досі не виявлено. Звідси стає зрозуміло, що Ібн Фадлан описав поховальні традиції не всіх огузів. Але не зрозуміло, де описаний поховальний обряд мав поширення – серед представників кількох племен, одного племені чи кількох родових груп.

Археологи, які досліджують поховальні традиції середньовічних кочівників, співвідносять свої знахідки з даними письмових джерел про перебування певних груп номадів на обраних територіях у визначений час.

Це потребує дуже точного хронологічного датування археологічних об'єктів. На жаль, це не завжди можливо. Тому на сьогодні поширені в археологічній літературі терміни на кшталт “печенізькі поховання”, “мадярські поховання”, “половецькі поховання” тощо не завжди можуть бути коректними. Водночас узагалі може ігноруватись таке питання, як визначення родової або племінної належності поховань кочівників Середньовіччя.

Здавалось би, для вирішення порушених питань можна широко залучити етнографічні відомості про кочівників Євразії та інших регіонів світу. Проте докладна наукова фіксація поховальних традицій кочівників Старого світу розпочалась лише в XIX ст., коли ідеологія цих номадів зазнала значного впливу таких світових релігій, як іслам, буддизм та християнство. Однак до XX ст. у степах Центральної Азії та Південного Сибіру зберігались окремі групи номадів, поховальні традиції яких не зазнали впливу світових релігій. Насамперед ідеться про частину тувинців, хакасів, алтайців, шорців та ін. Проте етнографи, описуючи поховальні традиції цих народів, практично не надали інформації про кореляцію таких понять, як похоронна церемонія і родоплемінна структура цих кочових і напівкочових соціумів. Можливо, у майбутньому дослідникам пощастить знайти таку інформацію етнографічного характеру в архівах.

УДК 141

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-3>

Бурдуланюк Х. Б.

ORCID: 0009-0003-2696-7201

магістр

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ЕДО ЯК ПЕРІОД ВЕЛИКИХ ЗМІН У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЯПОНІЇ

Ключові слова: період Едо, Токугава Іеясу, шьогунат Токугави, Середньовіччя.

Зараз Японія є однією з найцікавіших країн для мандрівників з усього світу. Дивовижна культура захоплює, традиції вражають, а багаторічна історія нікого не може залишити байдужим.

Серед усіх історичних періодів цієї країни епоха Едо, яка почалася зі встановлення шьогунату Токугави в 1603 році, мала надзвичайний вплив на сприйняття Країни Вранішнього Сонця за кордоном.

Варто зауважити, що Токугава Ієясу був однією із трьох найважливіших постатей, які об'єднали Японію, разом з такими відомими шьогунами, як Ода Нобунага та Тойотомі Хідейоші [3].

Завдяки мудрій політиці, терпінню та хитрощам Токугаві вдається не тільки встановити своє правління, а й забезпечити мир після періоду воєн (Сенгоку джідай, 戦国時代) на декілька століть, аж до війни Бошін (戊辰戦争, 1868–1869 pp.).

Ще за життя шьогун попідкувався про те, щоб залишити владу своїм нащадкам, віддавши її своєму сину та закріпивши його позиції.

Токугава Ієясу мав хист до управління та поступово будував сильну державу. Не менш талановитими керівниками виявилися й наступники з його родини.

З кожним лідером країна поступово змінювалася, створюючи японське суспільство таким, яким ми його знаємо сьогодні.

Зокрема, у цей час було створено грошову економіку, розвивалась ручна промисловість, було досягнуто успіхів у техніці вирощування сільськогосподарської продукції [2, с. 220].

Крім цього, новообрана столиця розвивалася як культурний та політичний центр. Однією з важливих подій цієї епохи беззаперечно можна назвати створення теракоя (寺子屋) – навчальних закладів для простих людей, де дітей навчали читати, писати та користуватися рахівницею [4]. Такі школи сприяли освіченості місцевого населення, що збільшувало можливості їхньої успішності в житті.

Історик Рьоджі Ямагіші описує правління Токугави так: «Без перебільшення можна сказати, що “без Ієясу Японія не була б такою, якою вона є сьогодні”» [5].

І це справді так, оскільки багато речей, з якими в нас може асоціюватися Японія, виникли або набули свого розквіту саме в цей період історії.

Серед них можна зазначити театри кабукі (歌舞伎) та бунраку (文楽), поезію хайку (俳句) з її найяскравішим представником Мацуо Башьо, гравюри укійо-е (浮世絵), які зображували повсякденне життя людей та пейзажі, тощо.

Місто Едо було центром життя того періоду. Його розбудова сприяла розвитку культури, торгівлі, економіки та загалом змогла покращити життя середньовічної Японії.

За період миру люди нарешті змогли відволіктися від воєн та проводити час у гармонії з природою, споглядати за сакурою навесні, а восени дивитися на місяць.

У цей час також був поширений жанр літератури дзуйхіцу (隨筆): “Чоловіки та жінки, які жили в період Едо, мали унікальну можливість наповнити свої дзуйхіцу інформацією, ідеями та судженнями, що могли зачарувати покоління нащадків” [1, с. 3].

Проте серед усього цього були також хоч і поодинокі, але досить важкі сторінки історії. Наприклад, повстання Шімабара (島原の乱) на острові Кюсю стало поворотним моментом у відмежуванні Японії від світу та заборони християнства. Внаслідок цього японцям було заборонено покидати країну, а торговельні відносини з іншими країнами звелися до мінімуму.

Хоча політику ізоляції можна сприймати більше як негативне явище, насправді для Японії це стало поштовхом для збереження та розвитку самобутньої культури.

Після періоду довготривалих війн між різними кланами в період Едо суспільство мало можливість жити спокійно. Завдяки цьому країна швидко розвивалася за різними напрямками, навіть попри порівняну ізоляцію.

Ця епоха тривала аж до 1868 року, коли реальна влада в країні знову стала належати імператору.

Втім, Токугава Ієясу та його нащадки назавжди залишаться в історії Японії як великі шьогуні, які змогли надовго встановити мир у державі та подарувати Японії можливість вільного розвитку.

Література:

1. Groemer G. (2019). Portraits of Edo and Early Modern Japan: The Shogun's Capital in Zuihitsu Writing. Kofu. Palgrave Macmillan. P. 372.
2. 西海コエン。(2023)。『日本の歴史。A History of Japan: From the Ancient Past to the Present』。東京。IBCパブリッシング株式会社。453ページ。
3. Ai M. (2023). Japan's Three Great Unifiers | History Before You Go Vol. 1. URL: <https://donnykimball.com/japan-unifiers-df4c56899c87>
4. 高橋敏。(2021)。『寺子屋：驚くべき江戸時代の教育力』。URL: <https://www.nippon.com/ja/japan-topics/g01005/>
5. 山岸良二。(2016)。『徳川家康は「日本人に嫌われる性格」の典型だ』。URL: <https://toyokeizai.net/articles/-/133251?page=4>

Vertienko H. V.

ORCID: 0000-0002-2104-0058

Ph.D. (History),

Senior Fellow at the Department of Eurasian Steppe

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies

of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine;

Academic Visitor at the Faculty of Asian and Middle Eastern Studies

University of Oxford

Oxford, United Kingdom

CAN THE SCYTHIAN BATTLE-AXE BE A WEAPON OF THE *MÄNNERBUND*?

Key words: Scythians, battle-axe, *Männerbund*, Solokha, *gorytos*, images.

Since the middle of the 20th century, the institution of the so-called *Männerbund* has also been studied in the ancient Indian and Iranian traditions in the contrast between such *juvenile male gangs* and the adult age group [1; 2 p. 38–49]. Probably the scenes of confrontation between young and mature warriors in the works of Scythian toreutics should be interpreted from this point of view. Such a scene is represented on the silver gilt cover of a *gorytos* from the Solokha mound (4th c. BC, Zaporizhya district, Ukraine) [3, c. 73–75 (кат. 53)] (Fig. 1).

Fig. 1. A battle scene on the cover of a *gorytos* from the Solokha mound
(after 4, c. 249, рис. 10)

The fact that one young warrior (the last left figure) was depicted half-naked and with the battle-axe in his right hand and a wicker shield on his left one may indicate his belonging to a youth military alliance. The members of these unions tried to distinguish themselves with maximum courage and bravery in battle, apparently neglecting even protective armour. Here I also can recall that in the Avestan Yasht 14, which belongs to the sphere of warrior cults and is dedicated to the deity of victory Verethragna, an ancient Indo-Iranian apotropaic ritual is presented, which was intended to protect the body of a warrior. This ritual was analysed in depth by V. Sadovski [5, p. 157–162]. Let us suppose that such a magical ritual virtually “enabled” the young warrior to fight without protective armour (like Germanic and Scandinavian berserker warriors [6; 7; 8]), which may be inherent in Scythian warrior practices. Probably, a young warrior of the same status, armed with only a small single-bladed axe, was depicted on a silver gilded bowl from the mound No. 3 of the “Chastye Kurgany” Group.

Fig. 2. The image of a young Scythian leaning on an axe on a bowl from the barrow No. 3 of the “Chastye Kurgany” Group (after 9, c. 246)

The scene with him and an aged Scythian, who gives him a bow, could be interpreted as an initiation of a young man to higher warrior status. The axe, in this case, is the first weapon of the young warrior which he has already got in the time of his participation in the youth gang. It should be noted that before the 4th century BC such *Männerbund* plots could be transmitted through the semantic code of animal style.

Bibliography:

1. Wikander S. Der arische Männerbund, Studien zur indo-iranischen Sprach- und Religionsgeschichte. Lund: Hakan Ohlssons Buchdruckerei, 1938.
2. Daryae T. The Iranian *Männerbund* Revisited // Iran and the Caucasus. 2018. Vol. 22. P. 38–49.
3. Манцевич А. П. Курган Солоха. Публикация одной коллекции. Ленинград: “Искусство”. Ленинградское отделение, 1987.
4. Полидович Ю. Б. Сцены сражения на золотом конусе из Передериевой Могилы и скифский миф о Колаксае // Stratum Plus. Археология и культурная антропология. № 3: Война и пир в кочевой степи. 2019. С. 229–260.
5. Sadovski V. Ritual formulae and ritual pragmatics in Veda and Avesta // Die Sprache. 2009. Bd. 48. S. 156–166.
6. Schurtz H. Alterklassen und Männerbünde. Berlin: G. Reimer, 1902.
7. Weiser L. Altgermanische Jünglingsweißen und Männerbünde: ein Beitrag zur deutschen und nordischen Altertums- und Volkskunde. Bühl: Verlag der Konkordia, 1927.
8. Steward F. H. Fundamentals of Age-Group Systems. New York : Academic Press Inc., 1977.
9. Алексеев А. Ю. Золото скифских царей в собрании Эрмитажа. Санкт-Петербург : Изд-во Гос. Эрмитажа, 2012.

УДК 94(31)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-5>

Рубель В. А.

ORCID: 0009-0000-6533-8852

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ОТКУДУ ЄСТЬ ПОШЛА ЯПОНСЬКА ЗЕМЛЯ...

Ключові слова: Во / Ва, династійні історії, Жибень, історія Сходу, Китай, Ніхон / Ніппон, Стародавній Схід, сходознавство, Цзицзун, Японія.

Японське історіописання не повідомляє, коли, як і за яких обставин Японія стала “Країною Вранішнього Сонця” *Ніхон / Ніппон* (日本). Залишається звертатись до китайських династійних “нормативних історій”

(*чженши*). На етапі раннього Середньовіччя китайці іменували японців *во* (倭) – японською *ва* [2, р. 48]. Назва мала фонетичне підґрунтя, проте у смислового значенні ієрогліф 倭 означає “карлик”. Отже, китайці називали Японію “Країною карликів” *Вою* (倭國) [3, 卷199上] чи навіть *Воню* (倭奴) [6, 卷220]. Останній варіант підбору ієрогліфів був ще принизливішим: *во* (倭) – це “карлик”, а *ню* (奴) означає “раб”. Назва підкреслювала меншовартість Японії перед Китаєм і японцям не подобалася [5, с. 13]. Вперше Японія спробувала порушити це питання перед Китаєм у 608 р., коли японський посланник привіз суйському імператору Ян-ді (605–617) прохання дозволити японцям вивчати в Китаї тонкощі буддизму. Завершувалось послання висловленими від “сина неба, де сходить сонце” (日出處天子) побажаннями всіяких гараздів на адресу “сина неба, де заходить сонце” (日沒處天子) [4, 卷81]. Таким підписом тогочасний японський правитель, називаючи себе “сином неба, де сходить сонце”, урівнював себе в імператорському статусі з китайським “сином неба, де заходить сонце”. Переломна подія в перейменуванні Японії сталася в епоху наступної (після Суй) китайської династії Тан. У 220-й главі “Нової книги Тан” (*Синь-Таншу*) повідомляється, що в перший рік ери *Сяньхен* (670 р.) до Китаю прибув посланник від японського володаря, поіменованого китайськими літописцями як *Цзицзун* (子總). Останній інформував танського імператора Гао-цзуна (650–684), що, оскільки тепер володіння японського правителя “розкинулись на тисячі *лі* в поперечнику від морів на півдні і заході до гір на сході і півночі”, така держава не може мати “кошмарну назву *Во* (倭), тому змінює найменування на *Жибень* (日本)” [6, 卷220]. Смісловий паралелізм у назві Китаю як “Піднебесної” *Тянься* (天下) і Японії як “Країни Вранішнього Сонця” *Ніхон / Ніппон* (日本) [1, с. 59], китайською *Жибень*, підтверджує гіпотезу, що цим Японія намагалася довести свою статусну геополітичну рівноправність із величним Китаєм. Щодо персональної ідентифікації Цзицзуна, то *Синь-Таншу* повідомляє, що престол Цзицзун успадкував після смерті попередника на ім’я *Тянь’у*, який своєю чергою посів престол після смерті свого батька *Тяньчжи* [6, 卷220]. У японській історіографії головним перейменовувачем Японії на *Ніхон* (日本), а також першим японським правителем, який наважився офіційно прийняти імператорський титул *тенно* (天皇), вважається імператор Темму (673–686) [7, с. 68]. В ієрогліфічному написанні тронне ім’я його прапопередника *Тенджі* (天智) повністю збігається з наведеним у *Синь-Таншу* ім’ям Цзицзунового прапопередника *Тяньчжи* (天智). Та це суперечить зафіксованій у *Синь-Таншу* даті такого перейменування: 670 року, коли японський престол посідав саме Тенджі (661–672).

Водночас за китайською версією подій японський правитель, який назвав Японію Японією, іменувався Цзицзун (子總), тобто “Той, що повчає”, “Вчитель над усіма”, “Знавець усього”. Спробуємо осмислити ієрогліфічне значення імені Тенджі (天智). У перекладі воно означає “Небесна мудрість”, “Небесний мудрець”, іншими словами – “Носій вищої всебічної мудрості”. Збіг смислів дає підстави ототожнювати Цзицзуна з Тенджі.

Література:

1. Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ: Аквапон-Прес, 1997. 256 с.
2. The Cambridge History of Japan: In 6 v. V. 1. Ancient Japan / Ed. by D. M. Brown. New York, NY: Cambridge University Press, 2006. 600 p.
3. 舊唐書 // <https://zh.wikisource.org/wiki/舊唐書>.
4. 隋書 // <https://zh.wikisource.org/wiki/隋書>.
5. 鳥越 憲三郎. 中国正史: 倭人・倭国伝全訳. 東京: 中央公論新社, 2004, 240頁.
6. 新唐書 // <https://zh.wikisource.org/wiki/新唐書>.
7. 山本 博文. ビジュアル百科 写真と図解でわかる! 天皇〈125代〉の歴史. 東京: 西東社, 2019, 335頁.

УДК 94(5)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-6>

Самченко Ф. Т.

ORCID: 0000-0001-6371-8675

аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ПОСТАТЬ САФІЄ-СУЛТАН ОЧИМА ВЕНЕЦІЙСЬКИХ ДИПЛОМАТІВ

Ключові слова: Жіночий султанат, Сафіє-султан, зовнішня політика, Венеційська республіка, дипломатія.

Протягом тривалого періоду в історії Османської імперії, відомого під назвою “Жіночий султанат”, у цій державі ключовий вплив на політичні процеси справляв інститут гарему в особі матерів та дружин панівних падишахів. Однією з найбільш яскравих та помітних володарок цього часу,

що встигла побувати і в ролі дружини-хасекі, і в ролі валіде-султан, була Сафіє-султан (1550–1618) – дружина Мурада III (1574–1595) та мати Мехмеда III (1595–1603). Бувши вельми впливовою особою, вона справляла значний вплив не лише на внутрішню, а й зовнішню політику. Зокрема, досить тісні стосунки були нею вибудовані з Венеційською республікою. Тож якими вони були та які оцінки давали постаті Сафіє-султан венеційські дипломати, безпосередньо дотичні до процесу міждержавної взаємодії, ми і розглянемо.

Традиційно вважається, що зеніт могутності Сафіє-султан припадає на період правління її сина Мехмеда. Що стосується султанату її чоловіка Мурада III, то поширеним є твердження, що важелі політичного впливу вона не дістала за життя своєї свекрухи – ще однієї могутньої представниці Жіночого султанату Нурбану-султан (1525–1583). Однак венеційці стверджують протилежне. Зокрема, Якопо Соранцо у своєму звіті за 1581 рік пише: “Він [Мурад III] ніжно любить свою дружину, яка разом із матір’ю-султанною керує всім; і тому кожен, хто хоче милостей і прихильності в Порти, має покладатися на них або принаймні не мати їх проти себе” [4, р. 237]. Судячи з того, що у своєму звіті дипломат згадує Сафіє-султан нарівні з тодішньою валіде-султан і прямо побоюється опали з її боку, можна припустити, що її вплив вже тоді був величезним. До того ж треба розуміти, що, окрім усього, 1581 рік, яким датовано звіт, – це період не ослаблення влади чинної валіде Нурбану-султан, а, навпаки, апогей її могутності. Тобто можна припустити, що вже тоді зусиллями Сафіє-султан було створено щонайменше паралельний центр влади, причому не менш впливовий. З огляду на це можна здогадатися, що в одноосібному варіанті влада Сафіє-султан досягла, без перебільшення, безпрецедентного рівня. Відтепер її вплив став ще далі відвертіше позначатися на сфері зовнішньої політики Османської імперії, і ситуація осmano-венеційських відносин наочно це демонструвала. Більшість послів Венеції за її правління приділяли у своїх звітах увагу тому, що вона справляла значний вплив на панівних падишахів, як чоловіка, так і сина. Ось що наводить у своєму звіті за 1590 рік Джованні Моро: “Тепер авторитет, який вона має як мати принца, сприяє тому, що він [Мурад III] ставиться до неї з великою повагою, слухає її величність у державних справах, вважає її мудрою жінкою та шанує її судження” [3, р. 327]. Показовим є той шанобливий тон, який незмінно супроводжував особу Сафіє-султан у венеційських звітах, на що були свої вагомі причини. Турецькі автори, як-от автор знаменитої праці “Жіночий султанат” Ахмед Рефік Алтнаї (1881–1937), ставлять Сафіє-султан за провину надмірно провенеційську політику, стверджуючи, що вона надто ревно оберігала її інтереси [5, р. 90]. Зокрема, він описує епізод, коли венеційські пірати жорстоко розграбували судно, на якому плывла вдова Рамазана-паші,

згвалтували жінок, що там перебували, однак потенційної війни, яку це злодіяння могло спричинити, вдалося уникнути зусиллями Сафіє-султан [5, р. 90]. В іншому випадку, коли Османська імперія балансувала на межі оголошення війни Венеції та Габсбургам, Сафіє-султан пустила в хід весь свій вплив, щоб домогтися воєнного конфлікту лише з Габсбургами, однак не з Венецією [5, р. 91]. Те, що політика султани несла їм неприховану вигоду, стверджували й самі венеційці. Зокрема, венеційський дипломат Лоренцо Бернардо у своєму звіті за 1592 рік, згадуючи й інцидент із галерою, зазначав: “Видатний байло Морозіні, щоб заспокоїти Падишаха у випадку галери Рамадана-паші... а також видатні Моро та Ліппомані в інших випадках, і особливо для отримання преференцій у торгівлі, використали це [вплив Сафіє-султан] у такий спосіб, щоб мати можливість сказати, що її сила та її авторитет можуть принести велику користь нашому спокійному володарюванню” [2, р. 359]. Втім, слід зауважити, що така лояльність була далеко не безкорисливою для Сафіє-султан. Той же Лоренцо Бернардо зазначає: “Я завжди вважатиму цілком розумним зберігати її прихильність до нас, час від часу даруючи їй якісь прекрасні та витончені речі, які вона може оцінити та які можуть вселити в неї почуття вдячності” [2, р. 359]. Сафіє-султан регулярно в обмін на різноманітні послуги одержувала з Венеції вишукані подарунки, серед яких тканини, готові сукні, прикраси, ляльки та навіть окуляри [1, р. 315]. Хоча іноді така “дипломатія” завдавала прямої шкоди самим венеційцям, як-от у випадку, коли Сафіє-султан було надіслано надзвичайно тонкої роботи перо з муранського скла для егрета – прикраси, яку в Османській імперії носили на тюрбанах. Цей дарунок справив на валіде-султан настільки сильне враження, що вона не лише викупила всю виготовлену на продаж партію, а й в ультимативному порядку висунула венеційцям вимогу закрити виробництво задля ексклюзивного права лише їй володіти такою екзотикою, погрожуючи в іншому разі покласти край будь-яким переговорам у майбутньому [1, с. 315]. Утім, попри явний особистий інтерес Сафіє-султан у її провенеційській політиці, не можна сказати, що вона йшла суто на шкоду османським інтересам. Наприклад, те, що її дипломатичні зусилля не давали змоги розгорітися осmano-венеційській війні, йшло на користь на лише Венеційській республіці, а й самій Османській імперії, оскільки події, що відбувалися в той час, ясно засвідчували, що військова міць Османів слабне і результат прямої конфронтації не обов’язково міг бути виграшним для них.

Отже, підсумовуючи все зазначене, можна сказати, що Сафіє-султан, будучи однією з найвпливовіших постатей доби Жіночого султанату, досить високо оцінювалася венеційськими дипломатами насамперед завдяки її протекціоністській політиці щодо їхньої республіки. І хоч це

покровительство базувалося на особистій вигоді, опосередковану користь від нього здобували обидві держави.

Література:

1. Евлоев Р. Всемирная история. Османская империя. К. : Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2019. 368 с.

2. Relazione dell'impero Ottomano di Lorenzo Bernardo 1592 / Alberi E. Le relazioni degli ambasciatori veneti al senato. Firenze: Tipografia all'insegna di glio, 1845. P. 321–427.

3. Relazione di Giovanni Moro bailo a Constantinopoli letta in Pregadi l'anno 1590 / Alberi E. Le relazioni degli ambasciatori veneti al senato. Firenze : Societa editrice fiorentina, 1855. P. 323–381.

4. Relazione e diario del viaggio di Jacopo Soranzo ambasciatore della Repubblica di Venezia per il ritaglio di Mehemet figliuolo di Amurat Imperatore dei turchi l'anno 1581 / Alberi E. Le relazioni degli ambasciatori veneti al senato. Firenze : Tipografia all'insegna di glio, 1845. P. 209–255.

5. Altınay Ahmet Refik. Kadınlar Saltanatı. Cilt 1. Osmanlı Saraylarında. Istanbul: Dilek, 1984. 194 p. [Електронний ресурс]. URL: <https://pdfcoffee.com/kadinlar-saltanati-1-arefik-pdf-free.html>

Тарасенко М. О.

ORCID: 0000-0001-6779-2258

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,

провідний науковий співробітник

відділу Близького та Середнього Сходу

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна;

науковий співробітник факультету азіатських і близькосхідних досліджень

Оксфордський університет

м. Оксфорд, Великобританія

“ВИСЛІВ, ЯК ВИЙТИ В ДЕНЬ ТА ЖИТИ ПІСЛЯ СМЕРТІ” – 2-ГА ГЛАВА ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКОЇ КНИГИ МЕРТВИХ

Ключові слова: Стародавній Єгипет, Книга мертвих, глава 2, переклад, віньетки.

Мета доповіді – аналіз 2-ї глави давньоєгипетської Книги мертвих в її т. зв. “Фіванській редакції” (Нове царство – Третій перехідний період). Загалом база даних *Bonn Totenbuchprojekt* фіксує 193 об’єкти із записом цього вислову (<https://totenbuch.awk.nrw.de/>). Втім, це переважно документи пізніх редакцій [1, р. 189–193]. Новим царством датуються 12 документів, з яких десять – це записи на папірусах (сім датуються XVIII династією) (пор.: [2, s. 334]), один запис на шкіряному сувої (XVIII дин.) та один запис у гробниці (Аменнахт, TT 218, Дейр ель-Медіна, XIX дин.) [3, s. 13]. Зазначимо, що в низці документів 2-га глава поєднується з 3-ю фактично як єдиний вислів. Від Третього перехідного періоду дійшло 17 записів 2-ї глави – всі на папірусах (див.: [4, р. 24–25; 5, р. 77; 6, р. 100]). Попри свій невеликий розмір, текст цього вислову має досить давню історію. Він бере початок у Текстах саркофагів (вислови 93 та 152) (СТ, II, 64–66; 260–261), а його останнє речення можна побачити вже в Текстах пірамід (PT 260, Prg. § 318c). Перший синопсис тексту 2-ї глави видав Е. Навілл [7, Taf. VI; II, s. 17; Sh. 16], а згодом Г. Лапп, який зіставив її з текстом т. зв. глави 64Б за Р. Лепсіусом [8, s. 214–228] (див. також: [9, р. 36–38; 10, s. 45–46, 415; 11, р. 223; 12, р. 16–17]).

Наводимо переклад глави за папірусом Ну (pLondon BM EA 10477 (аркуш 13), XVIII династія, Фіви; за: [13, pl. 37; 14, р. 26]).

“(1) Вислів, як вийти в день та жити після смерті. Промовляння слів для керівника, начальника казначейства Ну, народженого для керівника Аменхотепа:

– О Єдиний, що сходить (2) як Місяць. О Єдиний, що сяє як Місяць. Нехай керівник, начальник казначейства Ну, народжений для керівника Аменхотепа, вийде з твоєю (3) множинністю назовні. Я звільнений тим, що у світлі. Відкрито *Дуам!* Тепер керівник, начальник казначейства Ну правоголосний (4) вийшов у день, щоб робити все, що забажає серед живих”.

За титульною рубрикою 2-га глава дає можливість людині вийти в день та жити після смерті. Глава починається зі звернення до божества, позначеного як “Єдиний” (w^c) та пов’язаного з образом Місяця ($i^c h$). Під “множинністю” ($^c s3t$), разом з якою бажає вийти назовні померлий, слід розуміти зірки. Водночас більш пізні версії 2-ї глави часів XXI династії замість “Єдиного” вже пишуть Ра, який, отже, переймає місячні (!) функції (“О Ра, що сяє як Місяць”). П. Ле Паже Ренуф висловив припущення, що тут ідеться про суто астрономічну вказівку на те, що світло Місяця є відображенням світла Сонця [15, р. 31–32]. Натомість вже А. В. Шотер висловив упевнений сумнів у наявності таких знань у єгипетських астрономів. На його думку, тут може бути відсилка до прадавнього міфологічного уявлення про небесного бога, одне око якого вважалося сонцем, а друге – місяцем, або ж вказівка на ідею про нічне сонце, яке являє своє світло через місяць. Втім, набагато імовірнішим він вважає, що тут трапилася помилка переписувача, який сплутав написання w^c “єдиний” і R^c “Ра / сонце” [9, р. 36–37]. Щодо останнього припущення, проте, зазначимо, що в низці сувоїв XXI династії є обидві фрази, тобто і $wc wbn m i^c h$, і $R^c psd m i^c h$ – “О Єдиний, що сходить як Місяць. О Ра, що сяє як Місяць” [4, р. 24]. Нарешті, С. Квюрк вбачає в ототожненні Ра і місяця в цій главі можливість вказівки “на самий кінець ночі перед похороном” [12, р. 16]. За подальшим текстом 2-ї глави саме сонячне світло ($3hw$) звільняє ($wh^c w$) душу людини та відкриває потойбіччя *Дуату*, даючи їй можливість опинитися серед “живих” (nhw) (тобто серед воскреслих душ).

Література:

1. Mosher M., Jr. The Book of the Dead, Saite through Ptolemaic Periods. A Study of Traditions Evident in Versions of Texts and Vignettes. Vol. 1 : BD Spells 1–15. Prescott (Arizona), 2016.
2. Munro I. Untersuchungen zu den Totenbuch-Papyri der 18. Dynastie. Kriterien ihrer Datierung. London – New York: Kegan Paul International, 1988.
3. Saleh M. Das Totenbuch in den thebanischen Beamtengräbern des Neuen Reiches, Texte und Vignetten / Archäologische Veröffentlichungen,

Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Kairo, Bd. 46. Mainz : Philipp von Zabern, 1984.

4. Dembska A. Papyrus Berlin P 3051 A and C // Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde. 1989. Bd. 116. P. 9–36.

5. Lucarelli R. The Book of the Dead of Gatseshen. Ancient Funerary Religion in the 10th Century BC / Egyptologische Uitgaven, 21. Leiden : Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2006.

6. Lenzo G. The Greenfield Papyrus: funerary papyrus of a priestess at Karnak temple (c. 950 BCE) / British Museum Publications on Egypt and Sudan, Vol. 15. Leuven – Paris – Bristol, CT : Peeter, 2023.

7. Naville É. Das Aegyptische Todtenbuch der XVIII. bis XX. Dynastie. Bd. I–II. Berlin: Asher, 1886.

8. Lapp G. Die *pṛt-m-hrw*-Sprüche (Tb 2, 64–72) / Totenbuchtexte. Synoptische Textausgabe nach Quellen des Neuen Reiches, Bd. 7. Basel : Orientverlag, 2011.

9. Shorter A. W. Catalogue of Egyptian Religious Papyri in the British Museum. Copies of the Book PR(T)-M-HRW from the XVIIIth to the XXIInd Dynasty. London : British Museum, 1938.

10. Hornung E. Das Totenbuch der Ägypter. Zürich – München : Artemis, 1979.

11. Carrier C. Série des papyrus du Livre des Morts de l'Égypte ancienne, Volume I: le papyrus de Nouou (BM EA 10477). Melchat 3. Paris : Cybele, 2010.

12. Quirke S. Going out in Daylight *pṛt m hrw*: the Ancient Egyptian Book of the Dead: translation, sources, meanings / GHP Egyptology, 20. London : Golden House Publications, 2013.

13. Lapp G. The Papyrus of Nu (BM EA 10477) / Catalogue of the Books of the Dead in the British Museum. Vol. 1. London, 1997.

14. Budge E. A. W. The Book of the Dead, the Chapters of Coming Forth by Day. I: The Egyptian text in hieroglyphic edited from numerous papyri. London, 1898.

15. Le Page Renouf P. The bow in the Egyptian sky // Proceedings of the Society of Biblical Archaeology. 1883–1884. Vol. 6. P. 131–132.

Тортіка М. В.

ORCID: 0000-0001-9674-5629

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри музейно-туристичної діяльності

Харківська державна академія культури

м. Харків, Україна

СПЕЦИФІКА ВІДТВОРЕНЬ ПАМ'ЯТОК ПРОТОБОЛГАРСЬКОГО ТИПУ В МУЗЕЙНИХ ЗІБРАННЯХ БОЛГАРІЇ

Ключові слова: протоболгарські артефакти, Перещепинський скарб, відтворення, музей, предмети побуту, костюм.

Звертаючись до теми рухомих пам'яток протоболгарського типу і специфіки відтворень цих предметів в експозиційній роботі болгарських музеїв, потрібно зазначити декілька основних напрямків їхнього наукового музеологічного аналізу.

Насамперед треба визначитися з інтерпретацією базового музейного матеріалу, а саме з яким розумінням меж того, що слід вважати музейним предметом протоболгарського типу. Отже, у цьому разі йдеться про відображення матеріальної культури кочових і напівкочових тюркомовних племен, географічна локалізація яких традиційно пов'язується з Північним Причорномор'ям, Приазов'ям та нижньою течією Дунаю. З цілком зрозумілих причин до великих музейних зібрань Болгарії потрапили пам'ятники, пов'язані з матеріальною культурою тих протоболгарських племен, які прийшли на Балкани (і в Болгарію зокрема) як носії етнічної та матеріальної традиції кочового об'єднання, очолюваного ханом Кубратом, а також пов'язані з тією хвилею протоболгарської експансії на Балканах, яку уособлювали етнічні протоболгарські групи, очолювані ханом Аспарухом. Водночас слід зазначити, що основу музейних зібрань Національного археологічного інституту з музеєм БАН (НАІМ БАН), Національного історичного музею в Софії (НІМ), пам'яток музею в Національному історико-археологічному заповіднику "Плиска", а тим паче в Національному історико-археологічному заповіднику "Великий Преслав" становлять більш пізні пам'ятки, пов'язані з дифузією культури кочового співтовариства перших протоболгар із візантійською і ранньослов'янською традицією та матеріальною культурою осілого населення зазначених територій. Як наслідок, деякі пам'ятки, подібні до артефактів Перещепинського скарбу, не потрапили до музейних зібрань

Болгарії. Саме це стало причиною ще одного напрямку у вивченні процесу музеологізації протоболгарських пам'яток. Йдеться про створення музейних копій та відтворень і характер їхньої експозиційно-комунікативної інтерпретації в Болгарії.

Отже, одними з найвідоміших атрактивних музейних відтворень стали копії пам'яток Перещепинського скарбу, який було виявлено в 1912 р. неподалік від села Мала Перещепина на відстані 13 кілометрів від Полтави. Більша частина цього скарбу (понад сто предметів, включно з дрібними речами та монетами) була кількома етапами передана до Державного Ермітажу в Санкт-Петербурзі. Нині колекцію повністю опрацьовано й опубліковано. Загальна вага античних, візантійських, перських, кавказьких золотих виробів скарбу становила 25 кг, срібних – 50 кг.

Копії предметів Перещепинського скарбу настільки точні і науково виважені, що практично не відрізняються від оригіналів. Такий самий науковий підхід та характер копіювання характерний і для унікального барельєфа в НАІМ БАН. Цей барельєф точно повторює обриси Мадарського вершника, який висічено в скелях Північно-Східної Болгарії та який на сьогодні є пам'ятником, що входить до переліку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Зовсім інакше сприймаються експозиційно-комунікаційні завдання відтворень і реконструкцій предметів побуту та костюмів додаткового фонду НІМ і музею в Плисці.

За основу музейної інтерпретації цих пам'яток узято принципи історичної пам'яті, той архетип історичної свідомості, який притаманний сучасній етнокультурній традиції Болгарії. Слід підкреслити, що деякі з цих предметів пройшли багаторазове повторення і сьогодні використовуються як муляжі. З деякими репліками можна фотографуватися, костюми можна приміряти, муляжі кубків і мечів – узяти в руки.

Отже, виникає реальна потреба уточнити, що собою являють предмети-відтворення і чим вони в кінцевому підсумку відрізняються між собою. Однак треба зазначити, що, які б характеристики музейної копії не були ідентифіковані сьогодні, врешті-решт, важливим є одне: без доповнення протоболгарських колекцій предметами-відтвореннями їхній показ був би неповним, а історико-культурне значення залишалося б не до кінця розкритим.

Яблонський В. В.

ORCID: 0000-0002-4000-8440

магістр архівознавства,

вчитель історії

Поляхівський ліцей

с. Поляхова, Хмельницька область, Україна

ТИПОЛОГІЯ ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКИХ ФОРТЕЦЬ ДОБИ НОВОГО ЦАРСТВА

Ключові слова: Єгипет, Близький Схід, фортеця, *mnnw*-фортеця.

Упродовж давньоєгипетської історії фортеці мали різне призначення і відігравали різні ролі. Тому для позначення фортець існували різні терміни, наприклад *mnnw*, *ith*, *hprt*, *htm*, *mkr*, *nhtw*, *sgr* [1, с. 56], які загалом позначали фортеці, проте в процесі аналізу можна простежити певну різницю в їхньому функціональному призначенні. Також можемо зустріти поряд із термінами фортець ієрогліфічні символи для “міста” (*niwt*), “огороження” (*hwt*) і “палацу” із зубцями (*h*) [7, с. 31].

Mnnw-фортеці існували впродовж усієї історії Давнього Єгипту. Термін перекладається як “той, що стійко (міцно) стоїть” [3, с. 107–109].

Під час першої кампанії Тутмос III при облозі Мегіддо збудував дві *mnnw*-фортеці, в одній з них під назвою “Менхеперра-Оточувач-Азіатів” на східному боці міста розміщувалася ставка фараона [4, с. 105]. Очевидно, для налагодження тактичної логістики та прикриття: “з місцевих порід дерев (“свіжої деревини” *ht wsd*) було збудовано стіну з додатковими фортифікаціями” [4, с. 105]. До кінця першої кампанії Тутмос III зводить ще кілька фортець в Ханаані та Лівані з метою закріплення свого впливу в регіоні. У Лівані одна з *mnnw*-фортець називалася:

 [8, с. 740] *mn-hpr-r' w'fw sm'w*

“Менхеперра є тим, хто підпорядковує (або підкоряє) мандрівників”. Наступна згадка про *mnnw*-фортецю датується часом правління фараона Тутанхамона та містить ім'я Паненіута (*p3-n-niwt*):

 idnw mnnw (nbhprwr') shtp ntrw

«Намісник фортеці “Небхепрура догоджає богам”» [2, с. 62]. В епоху Рамессидів будівництво *mnnw*-фортець зміщується до дельти Нілу через загрозу нападів лівійців, а в часи Рамсеса III – “народів моря”.

ḥtm-фортеці є наступним типом, який використовувався в часи Нового царства. Термін *ḥtm* походить від слів “печатка”, “запечатувати” [5, с. 808]. Серед відомих у джерелах *ḥtm*-фортець можна назвати фортецю Джару, Телль-ель-Борг [7, с. 51]. У часи Нового царства ми маємо багато написів

чиновників, у чийй титулатурі містилося слово *ḥtm* – *imy-r ḥtm* [2, с. 58]: Ая (*iḥ*) [2, с. 58], Небі (*nbi*), який обіймав посаду за правління Тутмоса IV і який носив багато титулів *imy-r ḥtm*, “начальник полку Джару”, *imy-r фортець “країни Вават”* [2, с. 59]; Сатамун, який носив титул наглядача “фортець північної країни”. Командирами *ḥtm*-фортець часто були спадкові принци – Рамсес I, Сеті I, Мернептах.

“Шлях Гора” – ланцюг фортець та укріплень від Джару до Гази, які прикривали важливу магісталь, що вела від Єгипту до Леванту. На сьогодні розкопано понад десяток фортець із цього ланцюга.

У період Рамессидів з’являється ще один тип фортець – *bḥn*. Точного походження цього слова ми не знаємо, можливо, воно походить від однокореневого слова *bḥnt* “пілон” [5, с. 821]. Цей тип фортець ми зустрічаємо в Карнацькому написі Сеті I, у якому описується подорож фараона “Шляхом Гора”, що закінчилася відвідинами “*bḥn* Менмаатре” [5, с. 430]. Це чи не єдина згадка про *bḥn* як про давньоєгипетський військовий об’єкт.

Для позначення фортець зустрічаємо термін семітського походження *mktr*, який, до речі, кілька разів трапляється в книзі Берешит (Вихід). Згадку *mktr* датуємо як назву топоніма часами Тутмоса III [8, с. 784], у списку фортець Сеті I під назвою “Мігдол Менмаатра” [5, с. 415–416], на рельєфі Рамсеса III в Медінет-Абу.

У період Рамессидів з’явився новий тип фортець – *nḥtw* (“цитадель” [5, с. 820]), які зустрічаємо на “Шляху Гора” за правління Сеті I. У книзі Шаверо трапляються кілька наглядачів *nḥtw*: Менмаатра-нахт (*ḥt p’ nḥtw 5 šsr[d]n’* “командувач п’яти *nḥtw* шерденів”), Сетехемхеб (“наглядач великого *nḥtw* шерденів”) [2, с. 62].

Література:

1. Яблонський В. В. Військове мистецтво та дипломатія давнього Єгипту доби Нового царства. Київ, 2024.
2. Chevereau P.-M. Prosopographie des cadres militaires égyptiens du Nouvel Empire. 1994.
3. Faulkner R. O. A Concise Dictionary of Middle Egyptian. Griffith Institute, 1972.
4. Hasel M. Military Practice and Polemic: Israel’s Laws of Warfare in Near Eastern Perspective. – Berrien Springs, 2006.
5. Morris E. F. The Architecture of Imperialism: military bases and the evolution of foreign policy in Egyptian’s New Kingdom. Boston, 2005.

6. Redford D. B. *The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III*. Boston, 2003.
7. Shaw I. *Ancient Egyptian Warfare: Tactics, Weapons and Ideology of the Pharaohs*. Oxford and Philadelphia, 2019.
8. Sethe K. *Urkunden der 18. Dynastie*. Dritter Band. Heft 9–10. Leipzig, 1907.

СЕКЦІЯ II. СХІДНІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.521-32

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-10>

Горошкевич О. Г.

ORCID: 0009-0003-7017-5703

старший викладач кафедри сходознавства

імені професора Ярослава Дашкевича

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

КИТАЙ ОЧИМА АКУТАГАВИ РҮНОСКЕ

Ключові слова: імагологія, етнообраз, інтертекстуальність, алюзії, цитати.

Літературний етнообраз вивчає перспективна галузь компаративістики – літературна імагологія, предметом якої є як образ своєї (автообраз), так і образи інших етнокультур у національній літературі (гетерообрази) [2, с. 350]. Мета нашої розвідки – простежити особливості складного і багатоаспектного ставлення Акутагани Рюноске до Китаю, втіленого в його творах, зокрема визначити основні риси етнообразу Китаю у творах письменника.

Ця тема привертає увагу японських та китайських дослідників [6; 7; 8], проте майже недосліджена в українському сходознавчому дискурсі. Окремі роботи розглядають європейські або російські впливи у творах письменника [4]. Частково проблему китайського складника в інтертекстуальності творів Акутагани Рюноске проаналізовано в нашій статті [3].

Видатний японський письменник ХХ століття Акутагава Рюноске (1892–1927) жив в епоху, коли Японія вже оговталася від потрясінь всеосяжних перетворень епохи Мейджі з її надмірним захопленням Заходом на початковому етапі, перетворившись на країну, “долучену до світових цінностей науки і культури свого часу” [5, с. 4]. Маючи прекрасну гуманітарну освіту, він був добре обізнаний з класичною літературою, філософією, історією, і ширше – з культурою Японії та Китаю; як людина свого часу, він володів іноземними мовами, і його творчий метод формувався під значним впливом європейських літератур. Тому досліджувати проблематику інтертексту у творах письменника надзвичайно цікаво й важливо.

У нашій розвідці ми торкаємося таких питань:

1. Образ Стародавнього Китаю як культурного донора далекосхідного регіону, який вимальовується через інтертекстуальні зв'язки авторського тексту із творами, окремими висловами, афоризмами китайських мислителів давнини (Конфуція, Сима Цяня, Хань Фейцзи, Менци, Чжуанци); інтертекстуальні покликання (цитати, алюзії) на видатні твори китайської літератури; згадки про відомих культурних і політичних діячів, історичних і легендарних постатей Стародавнього Китаю; відсилки до ушлюблених красою пейзажів тощо.

2. Роздуми письменника над історичним впливом культури Китаю на Японію. Зокрема, у творі “Усмішка богів” Акутагава Рюноске розмірковує над тим, що з Китаю до Японії прийшли мудреці Конфуцій, Менци, Чжуанци та багато інших, а також, крім мудрості древніх, у Японію з Китаю потрапили коштовності (шовки та яшма) і ще дещо значно шляхетніше й дивовижніше – ієрогліфи. Та завдяки цьому Китай не зміг підкорити Японію: все, що приходить до Японії, стає її надбанням [1, с. 317].

3. Запозичення та переосмислення китайських сюжетів (твір “Тоші-шюн”); цього питання ми детальніше торкнулися у статті [3].

4. Авторське розуміння тогочасних японсько-китайських відносин (“Слова пігмея”, “Розповідь про те, як відвалилась голова”), теми війни.

Зокрема, у творі “Слова пігмея” автор уподібнює позицію Японії стосовно Китаю до личини світлячка, що, поїдаючи слимака, ніколи не вбиває його до кінця, а лише паралізує, щоб увесь час мати свіже м'ясо [1, с. 473–474]. У країні, яка нещодавно вела дві війни і готувалася до нової, зростали мілітаристські настрої у владі й суспільстві.

5. Образ тогочасного Китаю і китайців: “Хунанське віяло”, “Нанкінський Христос”, “Дивна зустріч” тощо. Ці твори були написані під враженнями від поїздки до Китаю в 1921 р., куди письменник вирушив як кореспондент газети “Осака майнічі шімбун”. Його вразили економічний і культурний занепад країни, жорстокість звичаїв, запустіння міст, зростання антияпонських настроїв.

Дослідження образу Іншого, а саме образу Китаю та китайців у творах японської літератури, вважаємо актуальними і перспективними. Зокрема, це стосується і питання китайського складника в інтертекстуальності творів Акутагани Рюноске.

Література:

1. Акутагава Рюноске. Брама Расьомон : новели, есеї. Харків : Фоліо, 209. 508 с.

2. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство. Київ : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. 430 с.

3. Горошкевич О. Переосмислення древніх сюжетів у творах Акутагави Рюноске (на матеріалі новели “杜子春”) // Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 63. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2018. С. 156–162.

4. Кучинська Л. Творча інтерпретація сюжетів творів М. В. Гоголя в творчості письменника Рюноске Акутагави. Методичні матеріали. URL: <https://vseosvita.ua/library/tvorca-interpretacia-suzetiv-tvoriv-mv-gogola-v-tvorcosti-aponskogo-pismennika-runoske-akutagavi-488622.html>

5. Яценко Б. П. Шлях крізь чагарі до воріт храму – творчі пошуки Рюноске Акутагави // Акутагава Р. Брама Расьомон: новели, есеї / пер. В. С. Бойка. Харків : Фоліо, 2009. С. 3–16.

6. 芥川龍之介文芸における中国表象とその変容. 甲文第186号 (文部科学省への報告番号甲第653号) . URL: <https://ci.nii.ac.jp/naid/500001339677>

7. 単援朝 .芥川龍之介と中国における西洋. 日本. URL: <https://www.bcjil.org/upload/pdf/bcjlls-8-1-39.pdf>

8. 謝 銀萍. 南京から見る芥川龍之介の中国観——「江南游記」を中心に——『ICU比較文化』50〔2018〕. URL: http://subsites.icu.ac.jp/org/sscc/pdf/xie_50.pdf

УДК 821.581–[1–055.2]‘01’04.09

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-11>

Дащенко Г. В.

ORCID: 0000-0003-3432-3679

кандидат філологічних наук, доцент,

Visiting Associate Research Fellow

Institute of Chinese Literature and Philosophy, Academia Sinica

м. Тайбей, Тайвань

ОБРАЗ ЦИКАДИ В КИТАЙСЬКІЙ ДАВНІЙ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ПОЕЗІЇ: КІЛЬКІСНИЙ АНАЛІЗ

Ключові слова: китайська поезія, цикада, кількісний аналіз.

Одним із найчастіше вживаних та найбільш шанованих образів комах [2, с. 255] у китайській поезії є образ цикади, перші згадки про яку в китайській поезії зустрічаються в “Шницзіні” (“詩經”, XI–VI ст.

до н. е.): в одному випадку вона виступає характерною ознакою літа [1, с. 226], а в іншому – її цвіркотіння порівнюється з гомоном людей, невдоволених своїм правителем [1, с. 413].

Мета моєї розвідки – створення кількісної класифікації використання образу цикади поетами з доцінської доби (先秦, до 221 р. до н. е.) та до кінця правління династії Сун (宋朝, 960–1279) на основі матеріалу бази 搜韵 [3]. Результати представлені в таблиці 1, де в першому стовпчику зазначаються династії, у другому – кількість назв, які використовували поети для позначення цикади, у третьому – загальна кількість поезій, написаних у цей період, у четвертому – кількість поезій з образом цикади, а в п'ятому – відсоток поезій з образом цикади від загальної кількості творів зазначеного періоду.

Таблиця 1

**Кількість назв цикад та поезій з її образом
(з давнини до династії Сун) від загальної кількості творів**

Династія	Кількість назв для позначення цикад	Загальна кількість поезій	Кількість поезій з образом цикади (абсолютна)	Кількість поезій з образом цикади (% від загальної кількості творів)
先秦 (до 221 р. до н. е.)	4	583	8	1,37
秦漢 (221 р. до н. е. – 220 р. н. е.)	7	765	15	1,96
魏晉 (220–420)	5	2421	36	1,49
南北朝 (420–589)	6	4701	81	1,72
隋朝 (581–618)	2	1271	15	1,18
唐朝 та 五代十國 (618–960)	13	54767	965	1,76
宋朝 (960–1279)	26	286448	2960	1,03
Усього	30	350956	4080	1,16

Попри різну тривалість правління династій (від 37 років до понад 440 років), можна виокремити чотири тенденції у використанні образу цикади в поетичних творах. По-перше, з плином часу кількість назв для позначення цикади поступово збільшується з 4 до 26 (з двома

періодами зниження), досягаючи 30 найменувань за весь період понад 16 століть. Загалом у (наукових) працях китайських учених та поетичних творах зазначеного періоду нараховується 50 назв цикад: частина з них є спільною для обох груп текстів (16 назв), однак певні назви використовуються лише в працях учених і їх немає в поезіях (20 назв), і навпаки (14 назв). Отже, у поетичних творах зазначеного періоду використовується 30 назв цикад. Найбільше розмаїття назв цикад зустрічається в сунській поезії – 26, що рівно удвічі перевищує кількість назв у танській. По-друге, можна зазначити, що протягом трьох періодів китайські поети писали більше поетичних творів з образом цикади, ніж в інші періоди, – це династії Цін та Хань (秦漢, 221 р. до н. е. – 220 р. н. е.), період Південних та Північних династій (南北朝, 420–589), а також династія Тан та епоха П'яти династій і Десяти царств (唐朝 та五代十國, 618–960). Відсоток творів з образом цикади в ці періоди значно перевищує середні значення в інші періоди, у деяких випадках – майже удвічі (1,96 % за часів династій Цін та Хань і 1,03 % за часів династії Сун). По-третє, слід зазначити наявність циклічного взаємозв'язку між змінами династій та відсотковою кількістю поезій з образом цикади. Кожен цикл складається з трьох періодів, які умовно окреслюють три фази: зростання, найвищу точку та занепад. Наприклад, перший цикл складається з трьох періодів: доцінська доба – династії Цін та Хань – період Вей та Цзінь, коли відсоток поезій з образом цикади укладається у вищезгаданий цикл (1,37 % – 1,96 % – 1,49 %). Своєю чергою останній період Вей та Цзінь стає початком для другого циклу з трьох періодів: період Вей та Цзінь – період Південних та Північних династій – династія Суй (1,49 % – 1,72 % – 1,18 %). Остання династія розпочинає третій цикл: династія Суй – династія Тан та епоха П'яти династій і Десяти царств – династія Сун (1,18 % – 1,76 % – 1,03 %). По-четверте, попри найбільшу абсолютну кількість творів з образом цикади за часів династії Сун (2960 поезій), у відсотковому відношенні вони становлять найменшу частку, як порівняти з іншими династіями.

Література:

1. 陳致, 黎漢傑。詩經。香港：香港中華書局, 2016。
2. 劉淦芝。中國蟬學發展。台灣昆蟲期刊, 11–3, 1991。
3. 搜韻。URL: <https://sou-yun.cn/QueryPoem.aspx> (дата звернення: 10.02.2024).

Комарницька Т. К.

ORCID: 0000-0001-7196-0066

кандидат філологічних наук, доцент,

докторант кафедри мов і літератур Далекого Сходу
та Південно-Східної Азії

Навчально-науковий інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

СПЕЦИФІКА МОВИ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯПОНІЇ (НА МАТЕРІАЛІ МАНГІ)

Ключові слова: японська мова, літературна мова, мова масової культури, мовні девіації, відхилення від літературної норми.

На нашу думку, японські комікси манга являють собою “концентрований згусток” масової культури, який ввібрав у себе всі її основні особливості, а отже, і мова манги однозначно репрезентуватиме більшість девіацій, притаманних мові масової культури. Для прикладу розглянемо уривок із манги *ラブコン*:

- なんや二の犯人みたいなシルエット
- めっちゃ ええ人やーんっ
- でしょーっ 運命感じちゃうでしょーっ
- 感じるーっ♥
- それでえ 今度お礼のプレゼント渡してその時告白しよ思うんですっ
- まーじでえっ!?
- プレゼントって何がいいですかねえっ
- せやなー
- 聖子ちゃん料理得意なんやからケーキとか焼いて女の子度UPとかは!?
- あーっ いいかもーっ
- なんやそれ おまえ作れもせんくせに!!
- あ一言うたな! ? そんなん言うんやったら作れへんでっ
- それであまったらあたしにもください♥
- 結局それかい
- ほな小泉先輩も一緒に作りましようよー大谷先輩のために♥
- え〜〜〜大谷にィ〜?

- こ
- 明日放課後材料買って家庭科室で待ってます♥
 - ほんま？じゃ行くっ試験係で♥
 - そんなんいらんいらん
 - がんばれーっ 応援するでーっ
 - がーんばーりまあーすっ♥
 - ええなあ告白っ あたしにもあんなかわいい時あったなあ
 - えっいつっ！？
 - うるさい猫あつし！！ばーん！
 - がびーん
 - なんでそれおまえが待ってんねん！！
 - 遙かにもろたもんね～～
 - 消せ！！今すぐ！！
 - 聖子ちゃんはすごいなあ
 - いつも前向きでキラキラ☆しててまぶしいわ
 - あたしも協力するでっ がんばってその王子様ゲットしような！！

次の日

- はい？
- 聖子ちゃんからリサに渡してって
- 手紙？
- めっちゃへこんでてひとことも口きいてくれへんねんけど なんかあった？
- え？
- 小泉センパイへ 今日はやめときます。ゴメンナサイっSeiko
- だって告白はまだしてへんはずやし・・・
- すきなヤツ？告白？オレなんもきいてへんっ
- おまえに言うても何の役にも立てへんしなあ
- どうしたんやろ・・・

У вказаному фрагменті спостерігаємо відхилення від мовної норми на всіх мовних рівнях, зокрема: стягнення двох сусідніх голосних звуків на межі частин складного слова в один; емфатичне скорочення відкритого складу; емфатичне подовження голосних; асиміляцію дзвінкого м'якопіднебінного проривного приголосного /r/; редукцію одного чи двох голосних у позиції після приголосного /n/ тощо. Наведені фонетичні девіації притаманні передусім розмовному мовленню, однак деякі є радше просторічними чи діалектними. Всі відхилення вимови від літературного стандарту автори манги відтворюють на письмі засобами японської орфографії.

На лексичному рівні наведений уривок мови манги також містить у собі низку відхилень від літературного стандарту: у ньому наявні сленгізми, лексичні діалектизми, просторічна лексика, слова з пейоративним забарвленням та невмотивовані запозичення (на основі яких виникають морфологічні гібриди із залученням питомо японських службових морфем). Отже, мові манги притаманні характеристики просторіччя, сленгу, територіальних діалектів, а також елементи макаронічного мовлення, які можна протиставити літературній мові.

На морфологічному рівні також фіксуємо низку девіацій від літературного стандарту: дієвідмінювання дієслів не за літературним стандартом, а за діалектним; просторічно-розмовне скорочення у флексії тривалого виду дієслова; редукцію заперечної форми дієслова з подальшою редуплікацією задля підсилення значення; нехтування відмінковими частками. Відхилення на морфологічному рівні відпо-відають територіальним і просторічним мовним девіаціям.

На синтаксичному рівні відхилення від літературної норми полягають у частотному вживанні неповних речень (номінативних та еліптованих), а також засобів, побудованих на порушенні порядку слів (інверсія і парцеляція). Такі відхилення від мовного стандарту характерні здебільшого для неформального розмовного стилю і просторіччя.

Отже, мова манги відрізняється від літературного стандарту на всіх мовних рівнях, а тому являє собою приклад мови масової культури, яку, на нашу думку, можна протиставити літературній, проте з огляду на ті характеристики, які вона виявляє на різних мовних рівнях, мова манги не є тотожною до просторіччя, соціолекту чи розмовного стилю, а тому її соціофункційний статус нам іще належить визначити.

Максимець В. О.

ORCID: 0000-0002-8528-5986

*старший викладач кафедри китайської мови і перекладу
факультету східних мов*

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

ЖІНКА ЯК “ІНША” В ЧОЛОВІЧОМУ СВІТІ: ХУДОЖНІЙ ДОСВІД ЦАНЬ СЮЕ І ГАЛИНИ ПАГУТЯК

Ключові слова: Цань Сюе, Галина Пагутяк, жіноча проза, ідентичність.

Компаративістських досліджень, присвячених творчості Цань Сюе (殘雪) і Галини Пагутяк, у нашому літературознавстві ще немає. Проте філософічність, психологізм, інтелектуалізм, міфопоетичне мислення, герметизм, притаманні стилю обох письменниць, виявляють типологічну спорідненість цих індивідуально-авторських варіантів жіночої прози.

Спираючись на різні історико-культурні традиції і реалії, Цань Сюе і Галина Пагутяк солідаризуються в задумі відтворити складність буття жінки в чоловічому світі. Так ними реалізується певна програма жіночого письма, на основних моментах якого в «Жіночій соціальній ролі, жіночій уяві та “відьомському мисленні”» наголошував Лоу Чжао Мін (樓肇明), зокрема: роздуми про роль жінки в суспільстві; досвід і психологічні характеристики жіночого “Я” як перспектива для спостереження за соціальним життям, історією та природою; відтворення психології та уяви жінок, які віддають перевагу прозорінню, інтуїції та синестезії. Крім того, у художньому досвіді висвітлення жіночої екзистенції Цань Сюе і Галини Пагутяк є перегук з ідеями Л. Ірігаре (“Дзеркало іншої жінки”) щодо сприйняття жінки як іманентної Іншої панівною чоловічою “мовою”.

Оповідання Цань Сюе і Галини Пагутяк ми інтерпретуємо авторськими варіантами психоаналітичної прози про жіночу екзистенцію, що розгортається в реальному або ірреальному топосах. Декодуючи стереотипні уявлення про жіночі “ролі”, обидві письменниці зосереджуються на питанні ідентичності жінки-персонажа.

Одним із прикладів осмислення Цань Сюе образу жінки як Іншої є оповідання “Віл” (公牛). Його буквальним змістом є розповідь про шлюб, що перетворився на паралельне існування уже чужих одне

одному людей. Але завдяки авторській інтерпретації таких архетипно-міфологічних образів, як “віл”, “дім”, “сад”, “дзеркало”, воно стає історією про невіднайдену жіночу ідентичність. Авторка розгортає мотив руйнування дому, людського тіла (старості), смерті (образ білого простирадла) з одного боку й очікування героїнею змін у житті (бажання побачити вола) – з другого. Дзеркало, у якому жінка намагається побачити вола, стає символічним кордоном, який вона прокладає на межі “свого” світу. Для чоловіка вона Інша і приймає це. Не почувуючись щасливою в домі, що руйнується, жінка обирає сад. Але чужі сліди в саду і зів’ялі квіти є символами небезпеки та неспокою. Отже, оповідання “Віл” – це і про екзистенцію жінки, яка усвідомлює руйнування своєї родини (дому), неможливість побачити омріяне (вола) та кінечність свого життя (розбите дзеркало, зів’ялі квіти, біле простирадло) як певну розплату за те, що не знайшла в собі сміливості розірвати зв’язок із чоловіком, для якого завжди була “іншою”, “чужою”.

У ролі програмового твору Галини Пагутяк з цієї проблематики є новела “Інша”, де постає образ жінки як Іншої з погляду чоловіка, який визнає тільки патріархальну модель родини. Для нього вона Інша, бо не відповідає уявленню про “ідеальну” жінку – берегиню домашнього вогнища. Натомість у власному самовизначенні жінка уявляє себе не жертвою, а жінкою-воїном. Два мотиви – (само)ідентичності і двійництва – визначають і композицію новели: спочатку чоловічий “голос” озвучує своє розуміння ролі жінки в родині. Тоді жінка вдається до самоаналізу, з’ясовуючи причини своєї інакшості в очах чоловіка. Двійництво як стан душі героїні оприявлює складність цього образу. З одного боку, жінка звинувачує себе в тому, що “створила” чоловіка-свиню. Переосмислюючи в образі жінки античну Цірцею, яка перетворювала чоловіків на тварин, Галина Пагутяк дає йому іншу інтерпретацію: на відміну від міфічної чарівниці, жінка страждає від такої здатності, вважаючи її родовим прокляттям. Отже, мова про трагічну тяглість ситуації, коли адаптація жінки до чоловічої моделі родини обертається втратою особистості. Із другого боку, драматизм героїні в тому, що свою Інакшість вона вимушена приховувати. Мотив двійництва оприявлюється й у двох хронотопах із двома іпостасями жіночої екзистенції – жертви, що створила власного тирана (в реальному), і демона, що знищує те, що вона вважає в’язницею власного “Я” (в ірреальному).

Отже, проблематика жіночої екзистенції в Цань Сюе і Галини Пагутяк оприявлюється в мотивах пошуку прихистку, втраченого раю, обстоювання права на власне “Я” і на свій “Інший” простір.

Мусійчук В. А.

ORCID: 0000-0002-4456-4487

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,

завідувачка відділу Азіатсько-Тихоокеанського регіону

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ІНДУСТРІЯ 4.0 У В'ЄТНАМСЬКОМУ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ

Ключові слова: Індустрія 4.0, Промислова революція 4.0, в'єтнамська мова, концепт, інновації.

Індустрія 4.0 (Четверта промислова революція, Промислова революція 4.0), визначена як четверта хвиля промислових перетворень, змінює ландшафт глобальної економіки через автоматизацію, інтернет речей, штучний інтелект. Хоча цей феномен почався в розвинених країнах, увага до нього швидко поширюється по всьому світу, включно з В'єтнамом. Тема Індустрії 4.0 часто трапляється у в'єтнамському інтернет-дискурсі. Вона фігурує на шпальтах новинних інтернет-газет, аналітичних видань, у наукових дослідженнях, політичних промовах, на інтернет-ресурсах, присвячених новітнім технологіям, стартапам, освіті тощо.

Метою дослідження було простежити вербалізацію концепту ІНДУСТРІЯ 4.0 у в'єтнамському інтернет-дискурсі від найперших згадок до сьогодні, визначити найчастіші колокації, розвиток довкола-індустріальної термінології у в'єтнамській мові. Дослідження базується на аналізі кількох інтернет-корпусів в'єтнамської мови. За допомогою методів корпусного аналізу було ідентифіковано ключові слова та фрази, пов'язані з Промисловою революцією 4.0, проаналізовано їхню частотність та колокації.

Аналіз колокацій розкриває, з якими словами найчастіше асоціюється концепт ІНДУСТРІЯ 4.0 у в'єтнамському дискурсі та як ці асоціації змінювалися протягом часу. Деякі з найчастіших колокацій доволі прогнозовані: наприклад, *технологічний розвиток, інновації* (адже Промислова революція 4.0 нерозривно пов'язана з технологічними інноваціями), *цифрові технології* (включає в себе різноманітні аспекти цифрової трансформації, як-от штучний інтелект, інтернет речей, обробка даних тощо). Примітно, що в перші роки

поширення концепту він часто асоціювався зі стартапами та креативними індустріями. Тоді як в останні роки ІНДУСТРІЯ 4.0 дедалі частіше вербалізується через зв'язок з освітою, промисловістю, виробництвом, через переосмислення трудових відносин та потреби впровадження інноваційних рішень в адміністративну систему. Знайдені колокації демонструють ключові аспекти та напрями дискурсу про Промислову революцію 4.0 у контексті В'єтнаму.

Результати аналізу показали, що у в'єтнамському інтернет-дискурсі щодо Промислової революції 4.0 виділяються кілька ключових тем. По-перше, це питання потреби інвестицій у технологічний розвиток як способу забезпечення конкурентоспроможності на світовій арені. Друга тема стосується потреби реформ у системі освіти та підготовки робочої сили для адаптації до нових вимог ринку праці. Крім того, спостерігається активна дискусія щодо можливих соціальних та економічних наслідків зростання автоматизації та впровадження штучного інтелекту.

Петрова Ю. І.

ORCID: 0000-0002-5130-232X

кандидат філологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу Близького
та Середнього Сходу

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

РОЛЬ ЛІВАНСЬКОГО МОНАСТІРЯ СВ. ІОАННА ХРЕСТИТЕЛЯ

У СТАНОВЛЕННІ АРАБСЬКОГО ДРУКАРСТВА У XVIII СТ.¹

Ключові слова: друкарство, араби-християни, Абдаллах Захер, монастир Св. Іоанна Хрестителя в Шувейрі, католицька література.

Друкарство арабським шрифтом на Близькому Сході було запроваджено лише на початку XVIII ст. Воно розвивалося насамперед у середовищі християн – через заборону на друк ісламської літератури в Османській імперії. На прохання колишнього патріарха Антіохійської церкви (на той час митрополита Алепського) Афанасія III Даббаса у Волощині в 1701 і 1702 рр. було надруковано перші дві богослужбові книги арабською. Друк арабським шрифтом на теренах Османської імперії вперше було запроваджено в м. Алеппо (Сирія), де в 1705–1711 рр. діяла заснована Даббасом митрополіча друкарня. Кілька богослужбових і полемічних книг арабською в сер. XVIII ст. видав у Яссах, Бухаресті та Бейруті Антіохійський патріарх Сильвестр.

Важливим етапом становлення арабської видавничої справи стала діяльність друкарні греко-католицького монастиря Св. Іоанна Хрестителя в селищі Шувейр (Гірський Ліван). Після розколу в Антіохійській церкві (1724 р.) монастир став центром “шувейритського” ордену – одного із двох чернечих орденів греко-католицької громади. У монастирях Гірського Лівану знаходили прихисток прокатолицьки налаштовані містяни, яких на той час переслідувала османська адміністрація. Одним із них був талановитий ювелір диякон Абдаллах

¹ Дослідження здійснено в межах проекту, який фінансується Європейською дослідницькою радою за програмою Європейського Союзу з досліджень та інновацій “Horizon 2020” (грантова угода № 883219-AdG-2019 – проєкт TYPARABIC).

Захер (1684–1748) – колишній співробітник Афанасія Даббаса і основний працівник його алепської друкарні. Він перейшов у католицитво і 1722 р. назавжди покинув Алеппо, аби безперешкодно займатися релігійною полемікою. Завдяки його співпраці з очільником єзуїтських місіонерів на Сході П'єром Фромажем стало можливим заснування монастирської друкарні в Шувейрі. Процес її відкриття потребував великих витрат і шести років підготовки поліграфічного матеріалу. Захер втілював свій талант ювеліра при створенні нового шрифту, який перевершив інші наявні на той час шрифти за вишуканістю [1, с. 74]. Друкарню було відкрито 1731 р.; вона мала найдовший термін функціонування серед друкарень Близького Сходу – 165 років (1734–1899) [3, с. 218].

У монастирі загалом було надруковано 33 найменування книг (із них 22 – протягом XVIII ст.); низку з них було неодноразово перевидано. За період, коли Захер очолював друкарню (1734–1748), вийшло сім книг. Більшість видань друкарні являли собою арабські переклади творів європейських католицьких авторів (зокрема й виконані Захером) – катехізисів, дидактичних книг, полемічних творів. Упродовж XVIII ст. лише три видання були оригінальними арабомовними текстами (зокрема й одна книга авторства Захера). Перевідали майже суто богослужбові книги, зважаючи на великий попит на них. Особливою популярністю серед арабських християн різних конфесій користувався Псалтир, за яким діти вивчали арабську мову (він зазнав 15 перевидань) [3, с. 215]. Брак перевидань перекладених книг мандрівники XVIII ст. пояснювали їхньою низькою популярністю серед населення [2, с. 135].

Існують дані про кількість працівників друкарні: Захеру допомагали його учень Сулейман Каттан і кілька ченців; після його смерті троє ченців брали безпосередню участь у друку книг, двоє займалися підготовкою шрифтів, один вчився відливати літери. За свідченням мандрівника Вольнея, у 1780-х рр. у друкарні працювали лише чотири особи (із загальної кількості ченців 40–45 осіб), ще четверо займалися палітуркою [4, с. 124].

У шувейрських виданнях можна помітити набагато вищу якість оформлення книг і редакторської роботи, ніж у православних виданнях Афанасія і Сильвестра. Шувейрська друкарня ще з часів Захера дотримувалася високих для того часу стандартів видавництва. Це включало обов'язкову передмову із зазначенням основних вихідних даних про книгу (місце й рік видання); редакційна примітка *tubi'a bi-'idn al-ru'asā'* (лат. Cum Permissu Superiorum) – “надруковано з дозволу священноначальства” – свідчила про проходження духовної цензури. Кожна книга (за винятком богослужбових) має детальний зміст (*fihris*),

дуже чітко рубрикований, який займає до кількох сторінок; у цьому нововведенні можна вбачати вплив європейської традиції компендіумів, характерної для книг католицької церкви. Подекуди міститься також алфавітний тематичний індекс, із зазначенням відповідних сторінок. У низці видань після змісту розміщено характерне зображення хреста, яке деякі дослідники назвали “логотипом” шувейської друкарні.

Передмови шувейських видань написані здебільшого в дидактичному жанрі й побудовані за певною схемою: панегіричний вступ-похвала Богу в римованій формі; обґрунтування потреби перекласти та надрукувати певну книгу; розповідь про чесноти, яких вона навчає, тощо. Автори передмов широко вдаються до логічної аргументації при поясненні християнського віровчення, використовують методи класифікації та систематизації, що наближає їхні тексти до схоластичної традиції. Низка передмов побудовані повністю як панегірик певній книзі. Втім, попри наявність різноманітних стилістичних засобів, передмови вирізняються більш-менш чітким нарративним стилем.

У низці передмов згадується про редакторську роботу над текстом та його звірку з грецьким оригіналом, без зазначення конкретних імен. Можна помітити результати копіткої лінгвістичної роботи і брак друкарських помилок. Орфографія друків також із часом удосконалювалася. Шувейські видання демонструють, як протягом XVIII ст. відбувався поступовий відхід від особливостей рукописної традиції (усунення діалектизмів, граматичних і графічних рис “середньоарабської мови”) і формувалася орфографічна норма, близька до сучасної літературної арабської мови. Тому низка видань кінця XVIII ст. з графічного погляду відрізняються від сучасних незначною мірою, а про вплив рукописної традиції нагадують лише брак гамзи, спосіб написання кінцевої літери *uā* (з крапками або без них) та певні особливості пунктуації. Важливим нововведенням стали покликання на розділи Біблії, наведені поряд із біблійними цитатами.

Отже, діяльність друкарів шувейського монастиря у XVIII ст. стала важливим етапом розвитку арабської видавничої справи. Втім, наприкінці XIX ст. друкарня припинила свою діяльність, оскільки не могла конкурувати з більш прогресивними видавництвами, заснованими в Лівані у 2-й пол. XIX ст., продукція яких була орієнтована на більш широку аудиторію.

Література:

1. Книга Чесного Непорочного Євангелія, Світильника, що сяє й освітлює / упор., передм. І. Осташ. Київ: Фонд пам'яті Блаженнішого митрополита Володимира, 2021. 408 с.
2. Крымский А. Е. История новой арабской литературы: XIX – начало XX века. Москва : Главная редакция восточной литературы, 1971. 793 с.
3. Feodorov I. Arabic Printing for the Christians in Ottoman Lands. Berlin – Boston : De Gruyter, 2023. 441 p.
4. Volney M. C.-F. Travels through Egypt and Syria, in the Years 1783, 1784, and 1785. Vol. II. Translated from the French. New-York : Printed by John Tiebout, for Evert Duyckinck & Co. Booksellers & Stationers, 1798. 297 p.

UDC 811.581.14

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-16>

Savchenko M. V.

ORCID: 0000-0003-2980-0610

*Postgraduate Student at the Department of Languages and Literatures
of the Far East and Southeast Asia*

Educational and Scientific Institute of Philology

of Taras Shevchenko Kyiv National University

Kyiv, Ukraine;

Faculty of Chinese Language and Literature

National Chengchi University

Taipei, Taiwan

NÜSHU MODE: TUNE, METRE AND TONE IN WOMEN'S SONGS

Key words: *Nüshu*, “*nüshu mode*”, prosody, metre, tune, tone, “*yi zi xing qiang*”, textsetting, Jiangyong.

This research introduces some melodic, metric and phonological features of *nüshu* (女書) songs performed in “*nüshu mode*” (女書旋法) within the framework proposed by Liu Ying [10, p. 153]. It examines the tune-to-tone correspondence between the “basic *nüshu* tune” and the verses performed in local dialects of Jiangyong county in Southern Hunan. Liu Ying’s framework of corresponding musical pitch and linguistic tones [7, p. 32–34], developed over two decades of field research in the region and tested with

the help of *nüshu* transmitters (女書傳人), offers a comprehensive music-to-language mapping model. A corpus-based analysis and transcription of the audio recordings of *nüshu* songs [2; 8; 9] is applied to test how the proposed underlying rules are realised in the textsetting intuition of *nüshu* performers and authors.

In traditional and popular Chinese vocal music, linguistic tone is an essential constraint in music composition and textsetting. Previous analysis of Chinese folk verses, nursery rimes, classical poetry, stock tunes *qudiao* and rhythmic recitations *yunbai* in traditional regional operas *xiqu*, narrative ballads *quyi*, pop songs, and rap demonstrates the melodic realization of the lexical tone with different degrees of dependency between metre, tone and tune. However, tune-to-tone correspondence and textsetting studies of Chinese analyse Mandarin, Cantonese or Min dialects at most.

The prosody of formulaic *nüshu* verses traditionally chanted in Jiangyong local dialects (mostly Chengguan and Shangjiangxu) is realised in the textsetting method of “organizing melody according to lyrics”, *yi zi xing qiang* (依字行腔) [6, p. 26]. Although it is found in other genres of Chinese vocal music and oral tradition, the basic skeleton tunes in “*nüshu* mode” reveal a high dependency on the phonetics of the local dialects and are driven by the tones.

Meanwhile, a decline of “archaic” (原生態) *nüshu* culture and the substantial interference of Southwestern Mandarin (西南官話) and Standard Mandarin (普通話) are among the main factors of weakening ability to perform and compose original works in younger generations of *nüshu* transmitters. [1; 5]. The transformation of *nüshu* practices and the current policies of this unique cultural heritage revitalisation threaten the interpretation and preservation of its archaic forms, underscoring the urgency of our research.

Bibliography:

1. Liu F.-W. (2015). *Gendered Words: Sentiments and Expression in Changing Rural China*. Oxford University Press; Illustrated edition.
2. 郭昱沂導演, 劉斐玟, 謝嘉錕, 余雋江. (2013). 女書回生 [錄影資料] = Calling and recalling: the sentiments of women’s Script (Nushu). 台中: 轉盒子文創有限公司製作.
3. 黃雪貞. (1993). *江永方言研究*. 北京: 社会科学文献出版社.
4. 李西安, 趙冬梅. (2021). *漢族語言與漢族旋律研究*. 北京: 現代出版社.
5. 劉斐玟. (2023). 女書四十年-學術力、傳承力和文化政治力 [Forty Years of Nüshu: Research, Practice, and Cultural Politics]. *近代中國婦女史研究*, 39期, 97–160.

6. 劉穎. (2017). “女書習俗”的內涵及其“口頭性”考: 成城大学大学院文学研究科, 116–76.
7. 劉穎. (2023). 女書歌の吟唱法研究の意義: 女書伝承の視点から. 成城大学大学院文学研究科, 150–89.
8. 羅婉儀. (2003). 一冊女書筆記 – 探尋中國湖南省江永縣上江墟鄉女書. 香港: 新婦女協進會.
9. 骆晓戈遍著. (2022). 解读女书. 长沙: 湖南大学出版社.
10. 远藤织枝, & 黄雪贞主编. (2005). 女书的历史与现状. 北京: 中国社会科学出版社.
11. 赵丽明. (2005). 中国女书合集. 上海: 中华书局.
12. 赵丽明. (2022). 传奇女书 – 花蹊子女九簪. 北京: 清华大学出版社.

УДК 811.581+821.581 Шекера

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-17>

Смольницька О. О.

ORCID: 0000-0001-9864-1727

кандидат філософських наук,

консультант із філології

Місія «Постуляційний центр беатифікації й канонізації святих»

Української греко-католицької церкви

м. Львів, Україна

**АРХЕТИП КАЧОК-МАНДАРИНОК
У ЗВ'ЯЗКУ З АРХЕТИПОМ СВІТОВОГО ДЕРЕВА
В ПЕРЕКЛАДЕНІЙ І ДОСЛІДЖЕНІЙ ЯРОСЛАВОЮ ШЕКЕРОЮ
КИТАЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (АНАЛІЗ ВИБРАНИХ ТВОРІВ)**

Ключові слова: архетип, символ, література, переклад, птах, Світове дерево, качки-мандаринки.

Перекладознавча та мистецька діяльність української китаїстки Ярослави Шекери (1982–2019) ще не має вичерпного розгляду та аналізу, хоча вже наявні окремі публікації (О. Смольницька). У китаєзнавчому дискурсі цієї дослідниці цікаво простежити еволюцію – від давньої до середньовічної китайської літератури, де наявний згаданий орнітологічний символ. Зокрема, *юаньян* – качки-мандаринки як “вірне подружжя” [1, с. 227]. Проте різноплановість цієї лексики

в різних контекстах потребує текстологічного аналізу в еволюції образу-символу.

Мета – дослідити архетипи качок-мандаринок і Світового дерева в перекладених Я. Шекерою класичних китайських творах. Завдання: 1) проаналізувати на основі текстів згадані архетипи за К. Г. Юнгом; 2) звернути увагу на колоративи та імплікатури.

Аналізуючи постійні символи в китайській літературі пізніших епох, Я. Шекера писала: “Існує така легенда. У період Ворогуючих держав (战国, 475–221 до н. е.) володар Сун Кан-ван відібрав у свого підлеглого Хань Піна красуню-дружину і заволодів нею, після чого Хань Пін наклав на себе руки. Його дружина, заповівши поховати її разом із чоловіком, кинулась із вежі. Кан-ван розгнівався і наказав селянам поховати їх окремо, на двох різних пагорбах. Проте вночі на могилах виросло дві катальпи, і за десять днів вони переплелися гілками та корінням, а в кронах оселилася пара качок-мандаринок (символ вірного подружжя...), які день і ніч разом тужливо співали” [2, с. 24]. Далі дослідниця конкретизувала: “...качки-мандаринки (鸳鸯) – любов і ласка вірного подружжя (ці птахи ніколи не розлучаються)” [2, с. 26]. Те, що мандаринки в цьому вірші постійно співали, сидячи в гіллі двох дерев (що виросли на могилах закоханих), нагадує архетипову пару Анімус – Аніма та архетип Світового дерева. Згадані птахи постають і антитезою до опису зради – наприклад, вірш знаменитого класика “поезії розквіту Тан” [2, с. 50] Ду Фу (杜甫, 712–770) [2, с. 90] “Красуня”: “І навіть акація знає про зраду оцю; / Не порізно перебувають качки-мандаринки...” [2, с. 103]. Автор нібито дорікає нерозважливому герою, ставлячи за взірць природу.

Аналізований символ з’являється навіть як натяк у предметах неживої природи. Скажімо, Бо Цзюй-ї (白居易, 772–846, середина Тан) [с. 107] у поемі “Вічна печаль” звернувся до імплікатури – адже на перший погляд тут не фігурують птахи: “Дрібну черепицю розкішну геть іній холодний укрив; / Із ким тепер буду ділити одежину і вишиту ковдру холодної ночі?!” [2, с. 123]. Проте Я. Шекера пояснювала: “Ідеться про черепицю (鸳鸯瓦), викладену симетрично (ніби парами), що асоціювалося з качками-мандаринками – символом щасливого подружжя” [2, с. 123]. Можна уявити й колір черепиці – зазвичай теплий (відтінки червоного чи брунатного), що нагадує й пір’я мандаринок.

У європейській традиції з цим символом можна порівняти легенду про лебедів (вислів “лебедина вірність”). Спільним у віруваннях є й те, що в разі смерті партнера другий умирає від горя. Можна згадати вислів “папуги-нерозлучники” як орнітологічний термін. Водночас символ качок-мандаринок є особливим і дуже яскравим. Він індивіду-

альний, і тому перекладачі зберігають його у відтворенні українською без доместикації.

Література:

1. Хрестоматія китайської літератури (від найдавніших часів до III ст. н. е.) / упоряд. Н. В. Коломієць, Я. В. Шекера. Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2008. 256 с.

2. Шекера Я. В. Китайська література VII–XIII століть : навч. посіб. Київ : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2013. 351 с.

УДК 316.6:821.41](06)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-18>

Солнишкіна А. А.

ORCID: 0000-0002-5369-6350

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціальної роботи

факультету медичних технологій, діагностики та реабілітації

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

м. Дніпро, Україна

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ У ЛІТЕРАТУРІ БЛИЗЬКОГО СХОДУ XX–XXI СТОЛІТЬ

Ключові слова: Близький Схід, сучасна література, соціально-психологічні проблеми, суспільство.

Метою цієї наукової публікації є соціологічний аналіз та дослідження методів репрезентації соціально-психологічних проблем, які порушуються в літературних творах письменників Сирії, Лівану, Афганістану у XX–XXI століттях.

Сучасна література Близького Сходу привертає увагу багатьох дослідників. Каріма Лаачир та Саед Таладжуй вивчають феномен спротиву в сучасній культурі Близького Сходу, а саме в літературі, кінематографі та музиці [3, р. 25].

Джейсон Бехбек Мохаджедж у монографії “Нова література та філософія Близького Сходу” здійснює спробу соціокультурного аналізу постколоніального розвитку країн у контексті мистецьких практик та їхнього вивчення через феномен хаотичної яви [4, р. 3–5].

Сирійська письменниця та журналістка Гада ас-Самман у романі “Жахи Бейрута” аналізує ліванське суспільство в часи війни. Репрезентація стосунків між тими, хто виїхав з Лівану, та тими, хто залишився, має тотожність із сучасними реаліями українського суспільства. Вражають самопожертва та відчайдушність, з якою віддаються роботі та волонтерській діяльності герої роману як головним копінг-стратегіям подолання життєвої кризи під час війни. Рятуння тварин із зоомагазину, який кинув недолугий хазяїн, стає спочатку нав’язливою ідеєю, а потім – соціальною місією головної героїні роману [6].

Сирійський поет, прозаїк та журналіст Халіль Свейлех у романі “Тест на каяття” порушує проблему розриву взаємин або зміни у стосунках між людьми в часи війни. Тонкий психологізм опису переживання досвіду війни, посттравматичного розладу та посттравматичного зростання під час участі в мистецьких резиденціях та в кінематографічних воркшопах репрезентується автором з метою розповіді світові про трагедію сирійського народу. Провідними почуттями є ганьба, жах, втома, тривога, апатія, сором (або його цілковитий брак). “Я хочу видалити цей кошмар із головного мозку”, – каже одна з героїнь книги [2, с. 180]. Книга являє собою сторітелінг війни під час блукання вулицями Дамаска.

Халіль Свейлех у своєму творі при описі повсякденного життя містян згадує піаніста Аехаму Ахмада, який відомий в усьому світі тим, що грав на піаніно на руїнах Дамаска. Аехам Ахмад, символ сирійської незламності та гідності, у 2022 році брав участь у благодійному музичному концерті на підтримку України в німецькому місті Касселі.

Діана Мохаммаді у співавторстві із французькою письменницею Марі Бурро випустила біографічну книжку “Маленька продавчиня сірників із Кабула”. Перехрестя біля готелів та крамниць замість шкільної парти, конкуренція, голод, приниження – ось реалії життя восьмирічної афганської дівчинки. Дискурс порушення прав дітей на освіту та належний відпочинок, трудова експлуатація і мрія вчити інших – саме ці аспекти є головними проблемами книги [5].

Сімейні цінності відображені в романі ліванського письменника Абдо Вазена “Колір повітря”, у якому йдеться про соціальні проблеми адаптації до спеціалізованої школи хлопця із вродженою сліпотою. Книга розкриває методи мотивації та наснаження в бейрутській школі, проблеми самоактуалізації та особистісного зростання учнів і соціально-психологічні проблеми інклюзивної освіти в Лівані [1].

Отже, головними соціальними проблемами, які репрезентуються в художніх творах літератури Близького Сходу ХХ–ХХІ ст., є функціонування соціального інституту сім’ї, стосунки людей та вирішення конфліктів під час війни, соціальна нерівність та збідніння населення,

права людини та механізми їхнього захисту, цінність освіти як базового права та механізму соціальної мобільності.

Література:

1. Вазен Абдо. Колір повітря / пер. з арабської О. Прохорович. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2022. 102 с.
2. Свейлех Халіль. Тест на каяття / пер. з арабської О. Прохорович. Київ : Нора-Друк, 2021. 208 с.
3. Laachir Karima, Talajooy Saeed. Resistance in Contemporary Middle Eastern Cultures: Literature, Cinema and Music. Routledge, 2013. 298 p.
4. Mohagheh J. B. New Literature and Philosophy of the Middle East. The Chaotic Imagination. New York : Palgrave Macmillan, 2010. 234 p.
5. Mohamadi Diane, Bourreau Marie. Petite Marchande D'allumettes a Kaboul. Librairie générale française, Paris, impr. 2010. 192 p.
6. Sammān Ghada. Beirut Nightmares. London : Quartet Books Ltd., 2010. 378 p.

УДК 811.222.1'04'37

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-19>

Стельмах М. Ю.

ORCID: 0000-0001-8996-4313

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

ПРОБЛЕМА СТАТУСУ ТА ОБСЯГУ КАТЕГОРІЇ МОДАЛЬНИХ ДІЕСЛІВ У ПЕРСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Ключові слова: перська мова, модальність, модальні дієслова.

Незважаючи на те що модальні дієслова в перській мові, як і сама категорія модальності, стали об'єктом дослідження порівняно недавно, за останні роки цим засобом вираження категорії модальності присвячено значну кількість робіт. Водночас велика розмаїтість думок з основних питань, що стосуються змісту категорії модальності, певною мірою ускладнює виявлення обсягу модальних значень і засобів їхнього вираження в різних мовах світу. Тому питання про

статус і обсяг категорії дієслів у перській мові досі залишається дискусійним.

Одним із перших іранських досліджень, яке висвітлює проблему статусу перських модальних дієслів, була дисертація Джалала Рагіміана, присвячена типам речень перської мови в зіставленні з англійською. Досліджуючи дієслівні й іменні фрази та типи речень у перській мові, автор приділяє багато уваги перським допоміжним дієловам і поділяє їх на центральні (первинні) і модальні допоміжні дієслова. Важливим для подальшого дослідження модальності став докладний аналіз граматичних і семантичних особливостей модальних дієслів [1, с. 55–65].

Фундаментальною працею в цій галузі є також монографія Азіти Талегані “Модальність, аспект і заперечення в перській мові” [2], яка докладно аналізує синтаксичні і меншою мірою семантичні аспекти категорії модальності, аспекти і заперечення. Фокус у дослідженні зроблено на взаємодії модальних операторів з іншими операторами, як от заперечення, оскільки автор вважає, що структурна позиція модальних операторів визначається позицією заперечення в багатьох мовах, зокрема й перській.

До модальних дієслів іраністи часто зараховують лише прості дієслова: порівняно невелика кількість модальних дієслів у перській мові поповнюється за рахунок дієслів і конструкцій, еквівалентних модальним дієловам. Загальноприйнятою є думка, що сучасна перська мова має три модальні дієслова, а саме *bāyad*, *šodan* і *tavānestan* [3, с. 391]. Дискусії ведуться щодо *šāyad* та *xāh*.

Модальні дієслова класифікують відповідно до ступеня і виду модальності, запропонованих європейськими вченими, наприклад за моделлю Палмера [4, с. 22]. Автори показують, що *bāyad* використовується для вираження трьох ступенів епістемічної модальності, двох ступенів динамічної модальності і ступеня деонтичної модальності, а *bāyad*, *tavānestan* і *šodan* – для вираження двох ступенів епістемологічної модальності, двох ступенів деонтичної модальності і ступеня динамічної модальності. Згідно з цим дослідженням, перські модальні дієслова здатні виражати всі ступені і види модальності, запропоновані Палмером.

Отже, дослідження модальних дієслів перської мови базуються на методах і концепціях західноєвропейських лінгвістів, проте є важливим кроком у дослідженні особливостей перської мови.

Література:

1. Rahimian J. Clause Types and Other Aspects of Clause Structure in Persian: A Study Oriented towards Comparison with English.

Ph. D. Dissertation. Queensland: The University of Queensland, 1996. 366 p.

2. Taleghani A. H. Modality, Aspect and Negation in Persian. John Benjamin's Publishing Co, 2008. 183 p.

3. Rahimian J., Najari H., Hesarpuladi Sh. A Historical Investigation into Persian Modal Auxiliaries // Open Journal of Modern Linguistics. 2015. No. 5. P. 389–398.

4. Rahimian J., Amouzadeh M. Persian Modal Verbs and the Expression of Modality // Journal of Language Research. 2013. No. 1. P. 21–40.

СЕКЦІЯ ІІІ. РЕЛІГІЇ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ВЧЕННЯ СХОДУ

УДК 241.2

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-20>

Барковський М. О.

ORCID: 0000-0001-6070-2985

аспірант сектору історії східної філософії

відділу історії зарубіжної філософії

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУ МУДРОСТІ (РАЇÑÑ) БУДДІЙСЬКИМ ФІЛОСОФОМ V СТ. БУДДГАГГОСОЮ

Ключові слова: тхеравада, Шостий буддійський собор, мудрість, Буддгаггоса.

Процеси глобалізації стали поштовхом до активного діалогу та міжкультурної взаємодії різних культур, яка з часом перейшла до загальних процесів глобалізації. Після VI буддійського собору, який був скликаний у 1954 році, виникають сприятливі умови для популяризації ідей тхеравади у світі, і вже у 80–90 роках ХХ ст. з'являються одні з перших ґрунтовних наукових досліджень філософії буддизму тхеравади [3, с. 307]. У процесі цієї реформації і переосмислення буддійського вчення тхеравади також використовували й різні коментарі буддійських філософів, зокрема працю філософа-ченця V ст. Буддгаггоси “Вісуддгімагга” [2].

Концепт мудрості (санскр. *prajñā*, палі *paññā*) в буддійській філософії як для тхеравади, так і для магаїни відіграє одну з важливих ролей, оскільки вона є однією з категорій шляхетного восьмишляху, що веде до ніббани (палі *nibbāna*). У буддизмі тхеравади поняття мудрості (*paññā*) широко обговорюється в різних канонічних і коментарських текстах. Слід зазначити такі збірки текстів: Сам’ютта-Нікая (палі *samuttanikāya*), що містить вчення про сім факторів прозріння, включно з мудрістю [4]; Ангуттара-Нікая (палі *anguttaranikāya*) – збірка, де часто згадується мудрість як найважливіший компонент духовного прогресу, особливо в контексті розвитку дисципліни, концентрації та мудрості (палі *śīla, samādhi, paññā*) [1].

Трактат “Вісуддгімагга” (Шлях очищення) Буддгаггоси – це всеосяжний посібник з буддійської практики тхеравади, де значні розділи присвячено розвитку мудрості, зокрема обговоренню медитації віпассани (прозріння). Особливість цього трактату полягає в тому, що це одна з найперших спроб переходу від абстрактних теоретичних понять до їхнього практичного усвідомлення та переживання. Іншими словами це можна було б описати як “практичний переворот”. Отже, Буддгаггоса запропонував детальний і структурований підхід до розвитку мудрості в буддизмі тхеравади. Розповідаючи про медитацію прозріння та етапи очищення, він пропонує практичне керівництво для тих, хто прагне розвинути глибоке розуміння (*paññā*) і врешті-решт досягти ніббани. Мудрість, як описано в тексті, – це не просто інтелектуальне знання, а глибоке емпіричне проникнення у справжню природу реальності, що досягається завдяки самовідданій практиці та очищенню розуму [2, с. 431–432].

Література:

1. Aṅguttara Nikāya. URL: https://www.digitalpalireader.online/_dprhtml/index.html?loc=a.3.m
2. Buddhaghosa. The Path of Purification (Visuddhimagga). Translated from the Pali by Bhikkhu Ñāóamoli. Kandy, Buddhist Publication Society, 2010. 794 p.
3. Peter Harvey. An Introduction to Buddhism: Teachings, History and Practices. New York: Cambridge University Press, 2013. 521 p.
4. Saṃyutta Nikāya URL: https://www.digitalpalireader.online/_dprhtml/index.html?loc=s.3.m

Калантарова О. Ю.

ORCID: 0000-0002-3270-3638

випускниця аспірантури

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

СПРОБА ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ БУДДІЙСЬКОГО КОНЦЕПТУ *EKĀRTHĀNANTAVHĀṢĀ* НА БАЗІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТИБЕТСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ “*JÑĀNA RAṬĀLA*” (У РОЗДІЛУ “*ŚRI KĀLACAKRATANTRARĀJA*”)

Ключові слова: Калачакратантра, Вімалапрабга, ваджраяна, сандг’ябгаша, екартанантабгаша, тибетський буддизм.

В останній чверті ХХ ст. з’явився чіткий запит на тектонічний зсув у дослідженнях мови буддійської тантри *сандг’ябгаша* (*sāndhyābhāṣā*): здійснювалися спроби переосмислення цього поняття як *присмеркової мови* на противагу *інтенційному мовленню* або *езотеричному значенню* [6, с. 128–135]; порушувалися питання утворення термінології *тантри* як психоекспериментальних спекуляцій тощо. Але почався тектонічний зсув у буддійських студіях у 1981 р. з публічної передачі Калачакратантри (КЧТ) на Заході.

КЧТ з’явилася в буддійському індійському просторі в Х ст. Її базові тексти було перекладено тибетською в ХІ ст. Вчення КЧТ належить до класу найвищих буддійських *тантр* (*ануттарайога* або *ануйога*); має власні космологічний, есхатологічний, онтологічний, епістемологічний та етичний складники; викладає суть природи часу і виявлень у просторі його зовнішнього, внутрішнього і трансцендентного аспекту. Базовий текст КЧТ складається з п’яти розділів: зовнішній світ, внутрішній світ, посвята, практика, знання.

У 1985 р. на Заході стала доступною санскритська редакція базового тексту КЧТ [1]; у 1986-му – здійснено спробу узагальнити дослідження *присмеркової мови* [2]; з 1987-го – розпочалися фрагментарні переклади I–IV розділів КЧТ. Але з 2017 р. загострюються питання значущості будь-якої коментаторської традиції *тантри* і взаємодоповнюваності корінних текстів та *шастр* із паралельним розглядом потенціалу традиційної екзегези [3], бо поступово актуалізується новий запит – на виявлення філософського виміру *тантри*.

Я звернулася до V розділу КЧТ [4] та базового коментаря до КЧТ “Вімалапрабгі” (ВП) [5], щоб заглибитися в її погляди на мову: роль абетки *алі-калі* в *тантричній* практиці (КЧТ.V.4); потенціал невідокремленої мови з різноманіття мов *бгаши ччхінна* (КЧТ.V.164); наявність єдиного смислу *екартханантабгаши* як спільного ядра місцевої недосконалої мови *дешакубгаши* та мови богів *девабгаши* (КЧТ.V.96–98); суть мови всезнання Будди *сарваджнябгаши* (ВП).

Попередньо можна зазначити, що в КЧТ робота з тілом – це лише основа для практики, а метою є досягнення знання (*джняни*) шляхом роботи з мовою:

– немає різниці між словами і несловами, але це очевидно для тих, хто вже володіє знанням;

– *мантраяна* допомагає долати чіпляння за слова заради розпізнання в лексичній різноманітності численних виявів єдиного смислу, але досягнення усвідомлення такої семантичної цілісності (*екартханантабгаши*) відбувається за умови мовленнєвої нечіткості (*сандг’ябгаши*);

– мова всезнання є первинним вільним розумом живих істот.

Отже, у КЧТ спостерігається наповнення терміна *сандг’ябгаши* поясненнями його глибинної суті як *екартханантабгаши*, що фактично розкриває концепцію мови як зв’язку між тілом і розумом та як каналу, крізь який трансцендентний час породжує та утилізує темпоральний простір.

Література:

1. Banerjee B. A critical edition of Śrī Kālacakratantra-Rāja (collated with the Tibetan version). Calcutta: The Asiatic Society, 1993. 270 p.
2. Bucknell R., & Stuart-Fox M. The Twilight Language: Explorations in Buddhist Meditation and Symbolism. – Richmond: Curzon Press, 1986. 233 p.
3. Candrakīrti. The Esoteric Community Tantra with The Illuminating Lamp: Volume I: Chapters 1–12 (Treasury of the Buddhist Sciences). Trans. by Campbell J., Thurman R. American Institute of Buddhist Studies, Center for Buddhist Studies, Columbia University, Tibet House US : Wisdom Publications, 2021. 568 p.
4. jam dpal, grags pa (n.d.). mchog gi dang po'i sangs rgyas las phyung ba rgyud kyi rgyal po dpal dus kyi 'khor lo zhes bya ba. 'bro lo tsā ba shes rab grags pa (Trans.) // The Derge's Buddhist Canon, Kanjur. URL: <http://www.rkts.org/etexts/completeu.php?coll=D&id=D362> (дата звернення: 26.05.2024).
5. rigs ldan, pad ma dkar po (n.d.). bsdus pa'i rgyud kyi rgyal po dus kyi 'khor lo'i 'grel bshad rtsa ba'i rgyud kyi rjes su 'jug pa stong phrag bcu

gn̄yis pa dri ma med pa'i 'od ces bya ba. 'bro lo tsā ba shes rab grags pa (Trans.) // The Derge's Buddhist Canon, Kanjur. URL: <http://www.rkts.org/etexts/completeu.php?coll=D&id=D845> (дата звернення: 26.05.2024).

6. Wayman A. The Buddhist Tantras: light on Indo-Tibetan esotericism. NY: Samuel Weiser, 1973. 247 p.

УДК 1(091)(520)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-22>

Капранов С. В.

ORCID: 0000-0003-0320-0991

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,

старший науковий співробітник відділу

Азіатсько-Тихоокеанського регіону

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ЗАХІДНА ФІЛОСОФІЯ В “ДОСЛІДЖЕННІ БЛАГА” НІСИДИ КІТАРО

Ключові слова: японська філософія, доба Мейдзі, діалог культур, Нісіда Кітаро.

Книжка Нісиди Кітаро “Дослідження блага” [1], вперше опублікована 1911 року, стала важливою віхою в історії японської філософії – вона позначила завершення періоду засвоєння західної філософії та початок плідного синтезу її з традиційною східноазійською думкою, здійсненого школою Кіото. Добре відомо, що Нісіда у своїх працях користувався західним понятійним апаратом та цитував переважно західних філософів і відкрито посилатися на буддійські тексти став лише в останні роки своєї діяльності [2, с. 2]. Щодо “Дослідження блага”, то дослідники зазвичай зазначають вплив Вільяма Джеймса, Вільгельма Вундта та Анрі Бергсона. Цього, можливо, і досить, якщо розглядати “Дослідження блага” лише як перший етап у розвитку думки Нісиди. Проте на цю працю можна подивитися інакше – у контексті історії японської філософії: вона вийшла наприкінці доби Мейдзі (1868–1912), а отже, стала в певному сенсі інтелектуальним підсумком цієї переломної епохи. Тому варто було б докладніше проаналізувати, на яких саме західних філософів покликається в ній

Нісіда, які саме їхні ідеї викликають у нього інтерес і як він їх сприймає, як розвиває або критикує. Це свідчить не лише про самого Нісіду, а й про обрії інтелектуального світу його сучасників. У цій доповіді ми зосередимося переважно на першому питанні. Загалом у зазначеній праці згадано понад 40 західних філософів – від Геракліта й до сучасників Нісіди. На першому місці серед них за кількістю згадок давньогрецькі мислителі – Платон та Арістотель, неодноразово згадано стоїків, кініків і одного разу кіренаїків. З ними суперничає німецька класична філософія – Гегель і Кант. Безперечно, Джеймс, Вундт і їхні послідовники є важливими, проте за частотністю вони поступаються класикам західної думки. Неодноразово Нісіда звертається до Спінози. Крім того, у “Дослідженні блага” зустрічаємо імена середньовічних мистиків (Діонісія Ареопагіта, Миколи Кузанського, Майстра Екгарта), представників британського емпіризму (Локка, Гоббса, Мілла), позитивістів (Герберта Спенсера та Іполита Тена) та ін. З іншого боку, з відомих представників європейського ірраціоналізму Нісіда звертається лише до Шопенгауера й жодного разу не згадує Ніцше, К’єркегора чи Бергсона. Твердження про вплив останнього на “Дослідження блага” базуються на пізньому (1941 р.) свідченні самого Нісіди [3, с. 96–97]. Як ми бачимо, Нісіда та загалом японські інтелектуали кінця доби Мейдзі були добре знайомі із західною філософією, як класичною, так і сучасною їм.

Література:

1. 西田幾多郎。善の研究。東京：岩波書店，2001。256頁。
2. Nishida Kitaro. Last Writings: Nothingness and the Religious Worldview. Translated with an Introduction by D. Dilworth. Honolulu : University of Hawaii Press, 1987.
3. Yusa M. Zen & Philosophy: An Intellectual Biography of Nishida Kitaro. Honolulu : University of Hawai’i Press, 2002.

Моргунова А. Ф.

ORCID: 0009-0005-0174-329X

магістр культурології,

завідувачка відділу «Музейний центр О. П. Блаватської та її родини»

Дніпропетровський національний історичний музей

імені Д. І. Яворницького

м. Дніпро, Україна

СПІВПРАЦЯ РІЗНИХ РЕЛІГІЙНИХ КОНФЕСІЙ В ІСТОРІЇ ТЕОСОФСЬКОГО РУХУ

Ключові слова: Теософське товариство, східні релігійні вчення, свобода совісті, Всесвітнє братство.

На ґрунті філософських і релігійних вчень Сходу в ХІХ столітті зародився теософський рух і було засноване Теософське товариство як спроба, зокрема, співпраці і рівноправних відносин між представниками будь-яких релігійних конфесій. Однією з трьох головних цілей, які були задекларовані його засновниками О. П. Блаватською, Г. С. Олькоттом і У. К. Джаджем, було створення ядра Всесвітнього братства людства незалежно від віросповідання, статі, касты, кольору шкіри.

Діяльність Теософського товариства справляла значний і багатогранний вплив на міжконфесійні та релігійні рухи як в Індії, так і в усьому світі й мала на меті дослідження глибинної єдності усіх релігій, сприяння вивченню порівняльного релігієзнавства, філософії та науки, а також дослідження непояснених законів природи та сил, прихованих у людині.

Теософське товариство відіграло вирішальну роль у відродженні індуїзму та буддизму в Індії. Наприклад, просування буддійської освіти і створення буддійських шкіл Олькоттом сприяло відродженню буддизму на Цейлоні (у Шрі-Ланці) [2, с. 3–4].

Вплив теософського руху був значним і в західному світі, оскільки О. П. Блаватська познайомила західну аудиторію зі східними філософіями і духовними вченнями, значно посиливши інтерес Заходу до індуїзму, буддизму та інших східних релігій.

Теософське товариство об'єднало численні течії з усього світу, включно із західними релігіями Нового часу та східними стародавніми мудростями, охоплюючи як духовну культуру, так і матеріальну. Водночас воно стало джерелом численних паралельних соціокультурних, релігійних і політичних рухів, які, виростаючи з теософського зародка, розвивалися самостійно [3, с. 34].

Теософське товариство надихнуло на створення груп, які прагнули знайти спільну мову між світовими релігіями, що привело до таких ініціатив, як Парламент світових релігій [5, с. 201].

Ідеї Всесвітнього братства притаманні не тільки теософському руху, вони “були вельми поширені у філософіях, релігіях і реформаторських рухах протягом усієї історії до Теософського товариства, а деякі сучасні Теософському товариству рухи також створили версії цієї ідеї” [4, с. 409]. Але історія Теософського товариства є прикладом практичного втілення ідей братства і рівноправних відносин між представниками різних конфесій.

Актуальність і значущість проблеми, яка наразі окреслюється як питання свободи совісті, досліджується багатьма українськими і закордонними науковцями [1, с. 5–10]. Історичний приклад Теософського товариства як організації, яка наголошувала на першорядності свободи виявлення своїх релігійних переконань і ненав’язування своїх поглядів іншим, є важливим з погляду практичних кроків щодо вирішення проблем, пов’язаних зі свободою совісті в сучасному суспільстві.

Література:

1. Бабій М., Присухін С. Свобода совісті та свобода релігії: релігієзнавчий, теологічний та правознавчий виміри // Релігійна свобода: на перехресті епох, країн, культур / Науковий щорічник, № 19. За ред. проф. А. Колодного. Київ. Інтерсервіс, 2015–2016. 216 с.
2. Blavatsky H. P. Our three objects. Lucifer. Vol. V. No. 25, September, 1889. P. 1–7. URL: http://iapsop.com/archive/materials/lucifer/lucifer_v5_n25_september_1889.pdf
3. Mriganka Mukhopadhyay. The Occult and the Orient: The Theosophical Society and the Socio-Religious Space in Colonial India. URL: https://www.academia.edu/26573879/The_Occult_and_the_Orient_The_Theosophical_Society_and_the_Socio_Religious_Space_in_Colonial_India
4. Rudbøg T. H. P. Blavatsky’s Theosophy in Context: The Construction of Meaning in Modern Western Esotericism. The University of Exeter. Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in Western Esotericism. 2012. URL: <https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10871/9926/Rudb%C3%B8gT.pdf>
5. Sophie-Jung H. Kim. An International Event and its Multiple Global Publics: The Parliament of the World’s Religions (Chicago, 1893) and Vivekananda. Global Publics: Their Power and Their Limits, 1870–1990 (Oxford: Oxford University Press, 2020). P. 177–201. URL: https://perspectivia.net/servlets/MCRFileNodeServlet/pnet_derivate_00006598/kim_religions.pdf

Отрощенко І. В.

ORCID: 0000-0003-3508-7954

*доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу Євразійського ступу
Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

РЕРІХИ ТА ПАНЧЕН-ЛАМА ІХ: У ГОНИТВІ ЗА ЛЕГЕНДОЮ

Ключові слова: буддизм, родина Реріхів, Панчен-лама ІХ, Ю. М. Реріх, Монголія, Тибет, Шамбала.

30 березня 1924 р. в щоденнику О. І. Реріх уперше згадується Таші-лама – Панчен-лама ІХ Тхуптен Чок’ї Німа (1883–1937) [3, с. 243]. Панчен-лама від XVII ст. і до сьогодні – друга особа в традиції північного буддизму після Далай-лами. Його резиденція розташована в Західному Тибеті в монастирі Ташілгунпо. Наприкінці 1923 р. Панчен-лама ІХ залишив Тибет на знак незгоди насамперед з податковою політикою Лхаси і, зрештою, оселився в Китаї. За припущеннями окремих дослідників, Реріхи могли почути про втечу тибетського ієрарха наприкінці 1923 р. в Дарджилінзі, оселившись на віллі, де в 1910–1912 рр. зупинявся Далай-лама XIII після втечі з Лхаси [1, с. 248]. Відповідно, і за нових мешканців це місце часто відвідували тибетські прочани та лами.

Легко уявити, що Панчен-лама ІХ стає постаттю, знаковою для Реріхів унаслідок його зв’язку з доктриною Калачакри, легендарною країною Шамбалою та бодгісатвою Майтреєю. Тибетці вірять, що в панчен-лам є особливий зв’язок із Шамбалою, що робить їх унікальними авторитетами у всьому, що пов’язане з цим царством. Адже вважається, що колишнім втіленням цієї лінії був Манджушрі-кірті, цар, який об’єднав касти Шамбали, а майбутнім стане Рудрачакрін, цар, який знищить сили зла [16, с. 185]. Вочевидь дотримувалися таких переконань і Реріхи. У лекції 1929 р. “Тибет – країна снігів” Ю. М. Реріх зазначає: «Багато років тому Ташілунпо вважався центром містичного вчення Калачакра, “Колесо Часу”, що походить з таємничої країни Шамбали, свята святих тибетського та монгольського буддизму... У своєму майбутньому втіленні Його Святість (Таші-лама) переродиться як Рігден Дакпо, майбутній

правитель Шамбали, якому призначено підкорити носіїв зла і встановити царство Майтреї, будди майбутнього. Вчення Шамбали – це таємне вчення Тибету та Монголії, а Його Святість Таші-лама розглядається як головний тлумач вчення в цьому світі» [9, с. 277]. «“Таші-Лама видає перепустку в Шамбалу”... Досі приїжджають деякі люди до Таші-Лами з прямим проханням дати їм таку перепустку», – напише в 1935 р. Реріх-старший [8, с. 205].

Водночас цікаво, що, попри всю поважність інституту панчен-лам, і зокрема Панчен-лами IX, схоже, що до втечі останнього з Тибету Реріхи про нього не згадували. Хоча про майбутню подорож родини Реріхів у Тибет до Далай-лами в щоденнику О. І. Реріх уперше згадується ще 2 квітня 1922 р. Кількома місяцями пізніше О. І. Реріх багато розповідає своїй американській послідовниці З. Ліхтман про Тибет, Далай-ламу, як його обирають тощо [14, с. 97]. Проте не згадує про “духовного главу” Тибету, як пізніше називатимуть Панчен-ламу IX Реріхи. Однак той факт, що буддійський ієрарх такого рангу розсварився з Далай-ламою, залишив Тибет і опинився “в межах доступності” в такий непростий для Східної Азії період часу, як 1920–1930-ті рр., зробив його дуже цікавою постаттю для дипломатів і розвідників низки країн. Схоже, що тут побачили для себе вікно можливостей і Реріхи. І йшлося не лише про духовний вимір. Із 1924 р. і до середини 1930-х рр. М. К. Реріх використовував фактор Панчен-лами у своїх контактах із радянськими, монгольськими, японськими та американськими посадовцями. Акценти змінювалися залежно від сторони, з якою намагався домовитись амбіційний художник.

Ще в Сінцзяні, під час Центральноазійської експедиції (1925–1928), Реріх-старший розповідав, що він має витягти Панчен-ламу до Монголії, щоб уже звідти разом вирушити звільнити Тибет від англійців. Наприкінці 1926 р., перебуваючи в Улан-Баторі, М. К. Реріх знову наполегливо порушував питання потреби сприяння поверненню Панчен-лами до Тибету. При від’їзді художник дав своїм послідовникам Ліхтманам вказівки для розмови з М. А. Триліссером (заступник голови ОДПУ при РНК СРСР), рекомендуючи повідомити тому, що Таші-лама прагне приїхати до Зовнішньої Монголії, оскільки “має виконати пророцтво і прийти благословити Нову Еру” (цит. за: [11, с. 190–191]). Цікаво, що трохи раніше, у 1924–1925 рр., закликати тибетського втікача до монгольської столиці безуспішно намагався давній знайомий Реріха-старшого, представник Тибету в СРСР А. Доржів [2, с. 133–134]. І тут до духовного та політичного аспектів ставки Реріхів на тибетського ієрарха-втікача додається ще один аспект –

наротив А. Доржієва, один з низки наротивів великого бурятського лами, які визначили діяльність родини Реріхів у 1920-ті рр.

Під час Центральноазійської експедиції Реріхи усвідомлювали, що “не скрізь можна виявляти відданість одному Т[аші] Л[амі]... Прибійники Т[аші] Л[амі] під підозрою” (9 лютого 1925 р.) [4, с. 329]. Проте, врешті-решт, посольство “західних буддистів” було зупинене тибетцями на підступах до Нагчу, попри тибетський паспорт, виданий М. Реріху в Улан-Баторі, і не змогло потрапити до Лхаси. Після 5 місяців зимівлі маршрут каравану довелося змінити і спрямувати його до Дарджилінга. Розчарований та ображений на тибетську владу мислитель починає тлумачити втечу Панчен-лами як поворотний момент у долі Тибету: “Справді, Таші-Лама, на відміну Далай-Лами, був джерелом духовних знань... Ми можемо переконатися, що найкраща частина Тибету йде за Таші-Ламою. Навіть прості солдати стверджують, що найкращі лами покинули Тибет” [13, с. 480].

Залишається невирішеним питання: чи зустрічався хтось із Реріхів із Панчен-ламою? Про те, що Реріхи підтримували таємний зв'язок з Панчен-ламою через його наближених, свідчать, зокрема, записи в щоденниках О. І. Реріх та її американських послідовниць та учениць. 19 липня 1928 р. в щоденнику О. І. Реріх згадується “сьогоднішній візит (представника) Т[аші-]Лам[и]” і зазначається: “Багато чого, що незручно сказати самому Рімпоче, він вклав іншому” [6, с. 368–369]. Наступного дня в щоденнику зазначається, що саме тепер для Панчен-лами настає час діяти як “помічнику Шамбали”, що має очистити Лхасу від “безбожних”, і додається: “Т[аші-]Л[ама] має укласти договір з Китаєм, щоб війська були не завойовниками, а визволителями. У нього буде таємний радник Америки” (20 липня 1928 р.) [6, с. 369]. У щоденнику Е. Ліхтман¹ від 20 травня 1929 р. згадується “лист від представника Та[ші]-Ла[ми] про те, що він просить рекомендаційного листа для Т. Л. від Американських Установ, від Буддійського центру”² (цит. за: [15, с. 140]).

Тут треба зауважити, що місія спілкування з Панчен-ламою від початку покладалася переважно на Ю. М. Реріха, майбутнього видатного буддолога та тибетолога. Перший такий (з багатьох) запис у щоденниках О. І. Реріх зустрічається 7 липня 1925 р. [5, с. 163]. Незабаром М. К. Реріх надіслав з Хотану листа радянському наркому

¹ Естер Ліхтман – одна з учениць та найближчих сподвижників Реріхів (до 1935 р.), членкиня реріхівського “Кола” в Нью-Йорку.

² Буддійський центр якийсь час існував при першому Музеї М. Реріха в Нью-Йорку.

Г. В. Чичеріну³, де, зокрема, пропонував: “Прошу вас прийняти мого сина. Прошу вислухати все йому довірене і призначити його тим, хто перебуває при Т[аші-]Л[ами]. Як ви побачите з його доповіді, це призначення та чин монгольський абсолютно потрібні” [5, с. 183; 11, с. 136]. 6 вересня 1925 р. вже йдеться про те, Юрій має їхати “з Хот[ану] прямісінько до Т[аші-]Л[ами]” [5, с. 215]. “М. К.⁴ розробив дуже важливий план – Юрію доведеться поїхати до Таші-лами в Монголію до поїздки додому в Кулу. Бо з ним почати справу легше, ніж через банкірів тут чи [через] Росію. Це план величезної ваги”, – напише через чотири роки З. Ліхтман (11.07.1929) [14, с. 451]. Як тільки члени Маньчжурської експедиції (1934–1935) прибули до Пекіна у грудні 1934 р., Юрій Реріх зв’язався з представником Панчен-лами. Він розраховував, що “буде гарний шанс увійти у справу” (цит. за: [12, с. 203]).

З огляду, зокрема, на записи в щоденниках О. І. Реріх можна впевнено казати, що контакти Реріхів з Панчен-ламою, принаймні через його представників, тривали щонайменше до 1935 р. включно. Наприклад, Знамено миру, символ, пов’язаний із Пактом Реріха⁵, планувалося передати “Таші-Ламі та Монголії⁶, щоб воно майоріло над храмами” (19 липня 1931 р.) [7, с. 234]. 11 липня 1935 р. М. К. Реріх розповідав на зібранні у князя Дечігдонрова самому князеві та монгольському чиновництву, що Таші-лама привітав Знамено миру.

Реріх-старший був спраглий “до будь-яких новин про вічно неवलomorphic Панчен-ламу та до будь-якої можливості поспілкуватися з духовенством, афільованим із ним” [17, с. 419]. Саме це, на думку Дж. Маккеннона, і привело мандрівників під час їхньої Маньчжурської експедиції до монастиря невеличкого поселення Байлінмяо⁷, громада якого була прихильна до Панчен-лами і де сам він неодноразово бував у 1934–1936 рр. У щоденнику Маньчжурської експедиції Ю. М. Реріха за 9 травня 1935 р. є такий запис: “Цікава розмова з представником

³ Про цей лист згадується в щоденнику О. І. Реріх у записі від 24 липня 1925 р.

⁴ Мається на увазі М. К. Реріх.

⁵ Пакт Реріха – перший міжнародний договір, спрямований на захист мистецьких і наукових установ та історичних пам’яток (підписаний 15 квітня 1935 р.).

⁶ Найімовірніше, мається на увазі Внутрішня Монголія, на землях якої в цей час перебувала члени Маньчжурської експедиції, а саме тодішній лідер Внутрішньої Монголії князь Демчигдонров (Де ван), з яким Реріх та його старший син тоді налагодили контакти.

⁷ Байлінмяо (тодішня провінція Суйюань) стало відомим завдяки тому, що в 1934–1936 рр. там розташувався уряд автономної внутрішньомонгольської держави під проводом Демчигдонрова.

Таші-лами. Пропонує дім Його Святості” [10, с. 173]. Тоді представник Панчен-лами пропонував Реріхам, які в рамках цієї експедиції мандрували околицями Гобі, тимчасово зупинитися в приміщенні, побудованому князем Де для опального тибетського ієрарха. Врешті-решт, Панчен-лама IX помер у Джекундо у грудні 1937 р., так і не повернувшись до своєї резиденції в Ташілгунпо.

Що ж насправді пов’язувало Реріхів і Панчен-ламу IX, чи зустрічався хтось із Реріхів із самим владикою, про що вони говорили чи листувалися? Можливо, тибетський ієрарх, перебуваючи в Пекіні або на теренах Внутрішньої Монголії, час від часу контактував з ними, зокрема відповідаючи на листи, переважно з ввічливості? Одне можна сказати напевно: мрії обох сторін щодо обов’язкового повернення Панчен-лами IX до Тибету, нехай і воєнним шляхом, цілком збігались, але їм не дано було здійснитися.

Література:

1. Андреев А. И. Гималайское братство: Теософский миф и его творцы (Документальное расследование). СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. 433 с.
2. Кузьмин С. О деятельности Панчен-ламы IX во Внутренней Монголии и Маньчжурии // Проблемы Дальнего Востока. 2014. № 6. С. 132–142.
3. Рерих Е. И. Записи Учения Живой Этики: в 25 т. Т. 4. М.: Прологъ, 2009. 344 с.
4. Рерих Е. И. Записи Учения Живой Этики: в 25 т. Т. 5. М.: Прологъ, 2009. 352 с.
5. Рерих Е. И. Записи Учения Живой Этики: в 25 т. Т. 6. М.: Прологъ, 2009. 352 с.
6. Рерих Е. И. Записи Учения Живой Этики: в 25 т. Т. 8. М.: Прологъ, 2010. 520 с.
7. Рерих Е. И. Записи Учения Живой Этики: в 25 т. Т. 11. М.: Прологъ, 2011. 552 с.
8. Рерих Н. К. Врата в будущее. Рига: Виеда, 1991. 227 с.
9. Рерих Ю. Н. Тибет и Центральная Азия: Статьи, лекции, переводы. Самара: Агни, 1999. 359 с.
10. Рерих Ю. Н. Тибет и Центральная Азия. Т. II: Статьи. Дневники. Отчёты / Сост., предисл., прим. В. А. Росова. М.: Рассанта, 2012. 280 с.
11. Росов В. А. Николай Рерих: Вестник Звенигорода. Экспедиции Н. К. Рериха по окраинам пустыни Гоби. Книга I: Великий План. СПб.: Алетейя; М.: Ариаварта-Пресс, 2002. 272 с.

12. Росов В. А. Николай Рерих: Вестник Звенигорода. Экспедиции Н. К. Рериха по окраинам пустыни Гоби. Книга II: Новая Страна. М.: Ариаварга-Пресс, 2004. 304 с.

13. Рябинин К. Н. Развенчанный Тибет. 1928 / Редакция и подготовка к изданию А. М. Кадакина. Магнитогорск: Амрита-Урал, 1996. 736 с.

14. Фосдик З. Г. Мои Учителя. Встречи с Рерихами. (По страницам дневника: 1922–1934). М.: Сфера, 2002. 800 с.

15. Andreev A. Дневник Э. Лихтман: Рерихи в Кулу (1929–1934) // A. I. Andreev & Dany Savelli. Рерихи. Мифы и факты. Сборник статей. Нестор-История, 2011. P. 108–154.

16. Bernbaum E. The way to Shambhala. L. A.: J. P. Tarcher; N. Y.: Distributed by St. Martin's Press, 1989. 318 p.

17. McCannon J. Nicholas Roerich: The Artist Who Would Be King. University of Pittsburgh Press, 2022. 632 p. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv30pnv7r>

UDC 32:297

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-25>

Shestopalets D. V.

ORCID: 0000-0002-3365-3329

Ph.D., Junior Research Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies

of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

MUSLIM MINORITIES, RELIGION-STATE RELATIONS AND THE DILEMMAS OF INSTITUTIONALIZATION OF ISLAM IN CONTEMPORARY EUROPE

Key words: Islam, Europe, state, Muslims, institutionalization.

In the past several decades, the issue of institutionalization of Islam has consistently come to the fore in the socio-political spheres of many European countries. On the one hand, the creation of various organizations that aspired to speak for a segment of the Muslim population could be viewed as a natural social process and an inevitable part of Muslims' attempts to uphold their rights and freedoms in predominantly secular – but at the same time historically Christian – milieus. Likewise, the

institutionalization “from below” has also been driven by ambitions and aspirations of certain clerical figures who try to secure a commanding position for their preferred theological or ideological version of Islamic teaching in a given society without a local Islamic tradition. In other words, such social actors usually see establishing a Muslim entity as an opportunity to solidify or expand their capital of religious authority.

On the other hand, though, as has been pointed out by many researchers, since the early 1990s the process of institutionalization of Islam in some European countries has been incentivized, supervised or even manipulated by the state itself. In such cases, it can be observed that, for one reason or another, the authorities were anxious to establish a single representative Muslim organization (akin to a “Muslim church”) which could stem foreign influences and also act as a partner for the authorities in promoting religious tolerance, integrating migrant communities and fighting the threat of radicalization and terrorism.

In light of this dichotomy, the presentation focuses on a range of dilemmas that accompany the emergence of Muslim structures which operate as fully fledged centers of religious authority, consultative umbrella-type entities or as unions of believers with a common ideological vision of Islam. One of these dilemmas concerns the intrusive role of the state that needs to perform a balancing act between its inherent secular provisions safeguarding the freedom of religion and its pressing policy interests, including the need to accommodate Muslim minorities in the framework of a particular legal system. A clear-cut example of this dilemma can be found in the case of Belgium where the government’s efforts to create and maintain a single consultative entity for representing all Muslims of the country ended in failure in 2022 after the Executive of the Muslims of Belgium (EMB) was deprived of its status as an official interlocutor of the state due to a general lack of transparency and alleged infiltration of extremist elements into the EMB’s ranks.

On the other side of the spectrum, European Muslim communities themselves face a set of challenges related to their vast ethnic, cultural and ideological diversity – a situation which, in the absence of a strong guiding hand of the state or theologically prescribed institutional entity, inevitably results in organizational pluralization of religious authority and competitive struggles between different groups of believers. In this regard, without the ability to fall back on the concept of “church” in their historical traditions, representatives of the Islamic faith often need to adjust to the situation by forging “church-like” structures of their own in order to better protect their rights and interests.

Overall, the issue of institutionalization yet again demonstrates the problematic nature of Islam-state relations in many European countries

with large Muslim minorities. Against the backdrop of looming radicalization and terrorist threats, it is understandable that many governments would prefer to deal with a single representative body which could speak for all Muslim believers on the national level and serve as a deterrent which counteracts negative trends. At the same time, the creation of such an entity often means intrusion of state authorities in internal affairs of religious communities which cannot be convincingly justified or effectively executed in advanced liberal democracies. Thus, more research is still needed in this area to work out most suitable policies for solving the current dilemmas and accommodating Muslims in the context of the 21st century European societies.

СЕКЦІЯ IV. ПОЛІТИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КРАЇН СУЧАСНОГО СХОДУ

УДК 94

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-26>

Брильов Д. В.

ORCID: 0000-0001-6214-2782

доктор філософських наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу сучасного Сходу
Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

ГЛОБАЛЬНА УММА ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

Ключові слова: глобальна умма, російсько-українська війна, ісламські рухи.

Від самого початку російського вторгнення в різних течій усередині глобальної мусульманської умми сформувалося складне ставлення до російсько-українського конфлікту. Узагальнюючи, можна виокремити три основні позиції: нейтральна позиція (“це не наша війна”), підтримка Росії та підтримка України.

Нейтральна позиція полягає в тому, що Росія та Україна немусульманські держави, тож їхній конфлікт не стосується мусульман або ж його варто використовувати в інтересах мусульман. Така позиція вельми поширена серед частини салафітського руху, зокрема серед джигадистів. Міна аль-Ламі, керівниця редакційної групи ВВС з моніторингу джигадистських ЗМІ, запропонувала розділяти позиції джигадистів щодо питання війни на дві категорії: *прагматиків*, які вірять у те, що ідеологічна гнучкість потрібна для виживання, і *прихильників жорсткої лінії*, які закликають до безкомпромісної прихильності салафітсько-джигадистських принципів [7].

З позиції, близької до поглядів представників “жорсткої лінії” джигадистського інтернаціоналу, ситуацію розглядає і транснаціональний ісламістський рух Хізб ут-Тахрір:

“З погляду шаріату, брати участь у війні чи то на боці Росії, чи то на боці України – це тяжкий гріх, бо це битва на боці невір’я і під прапором невір’я... Саме в такому становищі зараз перебувають

мусульмани Росії, України і Криму: вони йдуть помирати під прапором невірних на шляху тагута (ідолопоклонника. – Д. Б.), а ті, що перебувають під владою Росії, все одно йдуть помирати за власного окупанта” [5].

Ба більше, як зазначає Еліза Орофіно, члени ХТ зараховують Крим до *дар ал-харб*, “території війни”, тобто мусульманських земель, що були окуповані, на яких іслам зазнає утисків і які мають бути звільнені [6, с. 1286].

Друга позиція полягає в підтримці Росії та її вторгнення в Україну. Така позиція спостерігається насамперед з боку російських офіційних муфтіятів, які намагаються богословськи обґрунтувати легітимність участі в цій війні своїх вірян. Зокрема, російськими мусульманськими об’єднаннями було ухвалено спільну заяву, у якій російське вторгнення названо “вимушеним заходом”, для того щоб забезпечити Росію від загрози застосування “ядерної та біологічної зброї з боку країн НАТО” [3].

Серед транснаціональних ісламських рухів, що мають своїх симпатиків як серед російських, так і серед українських мусульман, найяскравіше проросійську позицію продемонстрував рух ХАМАС, який донедавна був палестинською гілкою глобального руху “Брати-мусульмани”. Зокрема, під час свого візиту до Москви восени 2022 року перший заступник голови політбюро ХАМАСу Муса Абу Марзук заявив, що ХАМАС підтримує дії Росії в Україні:

“Спеціальна воєнна операція Росії в Україні має на меті покласти край домінуванню США у світі, зробити світ багатополярним. Це вигідно всім пригнобленим народам, особливо палестинському народу, який найбільше страждає від американської гегемонії. Тому ми підтримуємо зусилля Росії щодо формування багатополярного світу” [4].

Третя позиція являє собою підтримку України в її протистоянні збройній агресії Росії. Безумовно, основними носіями цієї позиції є мусульмани України. Значна частина українських мусульман з різних етнічних груп виступили проти російського вторгнення, не просто засуджуючи вторгнення, а й активно поповнюючи лави Збройних сил України та добровольчі батальйони. Нині найбільшими групами мусульман у складі ЗСУ є кримські татари та азербайджанці, чия чисельність, за різними оцінками, становить близько 500 осіб кожна. Лідери практично всіх українських мусульманських об’єднань висловилися проти агресії та на підтримку України.

Також серед прихильників України можна назвати деякі неофіційні джамаати (нерідко заборонені) російських мусульман. Підтримка України з боку російських мусульман частково пояснюється тим, що саме військовослужбовці з Північного Кавказу (і Байкальського регіону) становлять непропорційно більшу частку в частинах, що

беруть участь у бойових діях [2, с. 6]. Існує й критика російського вторгнення, зокрема з боку салафітських громад. Наприклад, відомий дагестанський салафітський проповідник Абу Умар Саситлінський узагалі заявив, що мусульмани, які служать за контрактом у російській армії, є віровідступниками [1]. Водночас найбільшу групу російських мусульман, які підтримують Україну і воюють на боці українських сил оборони, становлять чеченці, що утворили кілька добровольчих батальйонів, серед яких найбільш відомими є батальйон імені шейха Мансура та батальйон імені Джохара Дудаєва.

Література:

1. Абу Умар Саситлинский. Путинская война в Украине // YouTube канал “Абу Умар Саситлинский”. 10 березня 2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=rGUKpHQVl_0 (дата звернення: 21.02.2024).
2. Ларюэль М. Мусульманский мир и война в Украине // *Russie. Nei. Visions*, № 127, IFRI, январь 2023.
3. Российские муфтии поддержали военную операцию на Украине // *Коммерсант*. 16 березня 2022. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5259372> (дата звернення: 21.02.2024).
4. ХАМАС объяснил причины поддержки политики России на Украине // *IslamNews*. 15 вересня 2022. URL: <https://islamnews.ru/2022/9/15/khamas-obyasnil-prichiny-podderzhki-spetsialnoy-voennoy-operatsii-na-ukraine> (дата звернення: 21.02.2024).
5. Muslims and the War in Ukraine. Official site Hizb ut-Tahrir. March 14, 2023. URL: <https://www.hizb-ut-tahrir.info/en/index.php/2017-01-28-14-59-33/articles/politics/24328.html> (дата звернення: 21.02.2024).
6. Orofino E. (2021). *Hizb ut-Tahrir* // Lukens-Bull R., Woodward M. (eds) *Handbook of Contemporary Islam and Muslim Lives*. Springer, Cham. 1271–1291.
7. Terrorism, Violent Extremism, and the War in Ukraine // *GW Program on Extremism*. April 28, 2022. URL: <https://extremism.gwu.edu/terrorism-violent-extremism-and-the-war-in-ukraine> (дата звернення: 21.02.2024).

Бурцев Д. В.

ORCID: 0000-0002-4681-9148

доктор філософії,

молодший науковий співробітник відділу сучасного Сходу

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

КИТАЙ ЯК НОВА МОРСЬКА СИЛА (SEA POWER) У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Ключові слова: КНР, міжнародні відносини, морська сила.

Традиційні геополітичні теорії хоча й базуються на принципі географічності, проте мають історію розвитку, закладену ще наприкінці XIX століття Альфредом Мехеном. У своїх працях “Вплив морської сили на історію (1660–1783)” (1890), “Вплив морської сили на Французьку революцію та імперію” (1897) Мехен увів основні критерії, за якими країну можна зарахувати до групи *морських* чи *континентальних*:

1. Вигідне географічне положення;
2. Зручні берегові лінії, багаті природні ресурси та сприятливий клімат;
3. Обсяг території;
4. Населення, достатньо численне для захисту своєї території;
5. Суспільство зі здібностями до використання моря та комерційного підприємництва;
6. Уряд із впливом на домінування на морі [4].

Стаття Шао Юнліня (邵永灵) та Ши Їньхуня (时殷弘) “Доля гібридних морських та континентальних країн новітньої Європи та сучасний Китай” (近代欧洲陆海复合国家的命运与当代中国的选择) не говорить прямо, проте дає суттєвий натяк на те, що Китай вже в той період мав значні амбіції стати одним із ключових міжнародних акторів, спираючись саме на погляди Мехена [7].

У 2003 році Сюй Ціюй (徐弃郁) дійшов таких висновків:

- Морська міць залежить від географічних факторів, зокрема флоти мають розміщуватися в таких місцях, де їх було б складно заблокувати та/або знищити ворогу;

– Перед початком дій країні вкрай потрібно мати чітку стратегію, розраховану на десятиліття вперед;

– Нова зростаюча сила не має створювати занепокоєння для наявного гегемона. Крім того, вона має створювати союзи з подібними зростаючими акторами [6].

Ще один аспект, який розглядався китайськими теоретиками, полягав у тому, що потрібно зберігати баланс сил у регіоні чи хоча б не викликати занепокоєння в регіональних сусідів та створення ними альянсів. Також до таких альянсів може доєднатись і наявний гегемон [4].

У 2013 році ми бачимо новий етап зрілості стратегії розвитку Китаю, а саме становлення його як потужної сили, яка має суміщати елементи континентальної та морської держави [3].

Розвиток ідеї Китаю як морської держави впливає з кількох потреб:

1. Потреба в забезпеченні національної безпеки; 2. Потреба в економічному розвитку; 3. Потреба у трансформації геополітичного ландшафту [1].

Починаючи з певного періоду, китайські вчені перестали говорити про створення Китаю як “обмеженої морської держави” і стали називати Китай “великою морською державою”. А проте китайські джерела й далі згадують про ключові вразливі місця, пов’язані з його перетворенням на “композитну сухопутно-морську державу”:

1. Подвійна вразливість із суші та моря; 2. Розподіл національних ресурсів на сухопутний та морський домени; 3. Постійний характер труднощів у підтримці уваги до стратегії океану; 4. Створення сухопутно-морського союзу, утвореного великими морськими державами за підтримки континентальних сил [8].

Кожна з держав, що має вихід до моря, може вважатися морською силою, проте ми маємо пам’ятати, що потужність цієї сили є дуже різною. Що ж до Китаю, то створення потужного військово-морського флоту, який включає авіаносні з’єднання, що має і може собі фінансово дозволити не кожна держава, яка має військово-морський флот, може вважатись бажанням мати можливість проєціювати силу та вплив не лише в регіональному масштабі, а й глобально.

Література:

1. 杨震, 石家铸, 王萍. 海权视阈下中国的海洋强国战略与海军建设. 长江论坛. 2014.2月. 第2期. 72–76页.

2. Manship H. K. Mahan’s Concepts of Sea Power: A lecture delivered at the Naval War College on 23 September 1963 // Naval War College Review. – Vol. 16. Issue 5. P. 15–30.

3. 刘中民. 中国海洋强国建设的海权战略选择——海权与大国兴衰的经验教训及其启示. 太平洋学报. 2013.8月. 21卷, 第8期. 74-83页.

4. 吴征宇. 海权与陆海复合型强国. 世界经济与政治. 2012.2月. 第2期. 8-50页.

5. 徐弃郁. 海权的误区与反思. 战略与管理. 2003.10月. 第5期. 15-23页.

6. 邵永灵, 时殷弘. 近代欧洲陆海复合国家的命运与当代中国的选择. 世界经济与政治. 2000.10月. 第10期. 47-52页.

7. 郑义炜, 张建宏. 论陆海复合型国家发展海权的两难困境. 太平洋学报. 2013.3月. 第21卷, 第3期. 59-67页.

UDC 339.9(510)+338.2 (510)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-28>

Golod V. Yu.

ORCID: 0000-0002-2853-0359

Ph.D. in Economics, Junior Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies

of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

OBSERVING THE UYGHUR IDENTITY THROUGH KASHGAR

Key words: Uyghurs, Xinjiang, Kashgar, China state, Sinicization.

Kashgar is perhaps the best place to observe the daily life of the Uyghur people and their interaction with the Chinese state today. It is one of the westernmost cities in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region (XUAR), predominantly populated by Muslim Uyghurs. This area, an oasis of the ancient Silk Road, retains its historical charm despite rapid urbanization and modernization.

Landing at the new Kashgar airport, the city's transformation was evident, yet road signs in both Chinese and Uyghur, along with the distinct physical appearances and clothing of the people, confirmed Xinjiang's unique identity.

High-tech surveillance and the visible presence of police and military officials significantly impact residents and travelers, reflecting the government's concern over potential separatist activities. Last year, Thomas Heberer and Helwig Schmidt-Glintzer's article in the Swiss newspaper *Neue*

Zürcher Zeitung (NZZ) on the “normalization” in Xinjiang sparked debate. My interlocutors among Uyghurs mentioned a shift towards a “slight status quo” under the new Xinjiang Communist Party Secretary Ma Xingrui, appointed in late 2021. He replaced Chen Quanguo, notorious for his harsh policies targeting ethnic minorities. Ma Xingrui publicly stated that the “Sinicization of Islam is inevitable” and aims to balance security and development in Xinjiang. Despite these changes, the repressive atmosphere remains, and the Sinicization and securitization policies are apparent.

The older generation of Uyghurs visibly suffers under these policies. The transformation of their living spaces in a “civilizing” way [4, p. 299, 352], evokes very depressing sentiments among them. They express a sense of lost identity and cultural disrespect, exacerbated by mandatory Mandarin language use and increasing Han migration.

Language is crucial to Uyghur identity, historically used to demarcate community boundaries, “a mean to demarcate the boundaries of community and exclude those whose mother tongue is not Uyghur.” [3, p. 64]. Bilingual education, launched in 2002, prioritized Mandarin [5, p. 257], and today, most Uyghurs under 40 speak Mandarin well. However, bilingual education seems to have ceased in Kashgar, with the Uyghur language now taught mainly within families. Patriotic education dominates the curriculum, and Uyghur children often inquire about one’s affection for China.

Islam distinguishes the Uyghurs from the Han Chinese, reinforcing nationalistic sentiments historically. However, strict surveillance has diminished Islam’s influence. The Niujie Mosque in Beijing was nearly empty during my visit, highlighting this trend. The Id Kah Mosque in Kashgar, freshly renovated and adorned with Chinese flags, now functions more as a tourist attraction than a religious site, selling tickets to visitors. Surveillance and government-appointed imams erode trust, and busy work schedules further reduce regular prayer. Despite this, Islam remains integral to Uyghur life.

Social and business interactions between Uyghurs and Han Chinese show notable distancing, with inequalities persisting in recruitment and social gatherings. Uyghur youth, to succeed, must comply with state policies, integrating into Han-dominated society. A conversation with a Uyghur who moved from Kashgar to Ürümqi revealed the existence of Uyghur elite groups who, to thrive, must assimilate and remain loyal to the Communist Party. This elite prioritizes economic development over cultural identity, voluntarily Sinicizing more in the industrial north than in the agricultural south.

The government’s promotion of a Xinjiang identity and Xinjiang human rights and legal protection seems more an effort to suppress distinct ethnic identities rather than preserve them. Kashgar’s Old City remains a living

museum, with traditional Uyghur homes, mosques, and shops. The older generation of men and some women wear the “doppa”, a traditional skullcap, or any other type of hat, and many women wear a headscarf made of “etles”. Some young women wear simple jeans and T-shirts, and some still wear dresses in bright or vivid colors, as they did a decade ago [2, p. 20–21]. These elements provide a sense of their ethnic affiliation and contrast them with Han Chinese.

In conclusion, the Uyghurs in Kashgar today live in parallel realities: they are pleased to receive the socio-economic benefits from the state system, but refuse to be incorporated into the Chinese nation. The reason is clear: China does not treat the Uyghurs as equals, and they feel like “strangers in their own land” [1].

Bibliography:

1. Bovingdon Gardner (2010). *The Uyghurs: strangers in their own land*. Columbia University Press. New York. 780 p.
2. Schluessel E. T. (2007). ‘Bilingual’ education and discontent in Xinjiang. *Central Asian Survey*, 26 (2). P. 251–277.
3. Smith Finley Joanne and Zang Xiaowei (2015). *Language, Education and Uyghur Identity in Urban Xinjiang*. Routledge Studies on Ethnicity in Asia. Routledge. London and New York. 213 p.
4. Starr S. Frederick (2004). *Xinjiang: China’s Muslim borderland*. Central Asia-Caucasus Institute. M. E. Sharp. London and New York. 484 p.
5. Zang Xiaowei (2012). “Islam, Family life, and Gender Inequality in Urban China”. *Routledge Studies on Ethnicity in Asia*. London and New York. 233 p.

Городня Н. Д.

ORCID: 0000-0001-8152-3927

доктор історичних наук, професор,

професор історичного факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ВСЕОСЯЖНА І ПРОГРЕСИВНА УГОДА ПРО ТРАНСТИХООКЕАНСЬКЕ ПАРТНЕРСТВО: СУТНІСТЬ ТА ІСТОРІЯ УКЛАДАННЯ

Ключові слова: Всеосяжна і прогресивна угода про транстихоокеанське партнерство, Азійсько-Тихоокеанський регіон, регіональна інтеграція.

Згідно з інформацією, опублікованою Радою зовнішньої політики “Українська призма” у 2023 р., Україна готова приєднатися до Всеосяжної і прогресивної угоди про транстихоокеанське партнерство (ВПТТП). У травні 2023 р. уряд сформував делегацію для участі в переговорному процесі [1, с. 16].

Виникає питання про раціональність переговорів України стосовно участі в цій регіональній угоді та використання для цього державних коштів в умовах війни. Для цього варто з’ясувати сутність цієї угоди та історію її укладання.

ВПТТП – це угода про вільну торгівлю за участю 11 держав Азійсько-Тихоокеанського регіону (Австралії, Нової Зеландії, Японії, В’єтнаму, Малайзії, Сінгапуру, Брунею, Канади, Мексики, Чилі і Перу), підписана у 2018 р. Її попередницею була угода про Тихоокеанське партнерство (ТПП), у якій додатково брали участь США. Їй передували наміри створити режим вільної торгівлі в рамках форуму Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС). Таку мету було сформульовано в 1994 р. за ініціативи США: між розвиненими економіками – до 2010 р., рештою – до 2020 р. Реалізації цих планів перешкодила Азійська фінансово-економічна криза 1997–1998 рр. Під її впливом більш привабливими й ефективними виявилися двосторонні угоди про вільну торгівлю [3, с. 434–436].

В умовах глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. адміністрація Б. Обами зацікавилась багатосторонньою угодою із Сінгапуром, Новою Зеландією, Чилі та Брунеєм (2003–2004 рр.) та ініціювала у 2009 р. угоду про вільну торгівлю окремих економік – членів АТЕС, готових до цього (Транстихоокеанське партнерство,

ТТП). Переговори включали багато питань, які обговорювалися в АТЕС. Основною відмінністю було те, що ТТП ґрунтувалось не на добровільних засадах, як АТЕС, а на правилах, обов'язкових для виконання. Після приєднання до переговорів Японії (2013 р.) у них брали участь 12 держав. Угоду вдалося підписати лише в лютому 2016 р. Інші зацікавлені тихоокеанські держави могли приєднатися до ТТП пізніше [2, с. 40–45].

Після підписання угоду мали ратифікувати парламенти. Передбачалося, що це буде складний процес через існування серйозної опозиції в багатьох державах, включно зі США. Після інавгурації в січні 2017 р. Д. Трамп одразу скасував участь США в ТТП, оскільки вважав, що двосторонні торговельні угоди більше відповідали інтересам США, ніж багатосторонні.

Після того як США вийшли з ТТП, у березні 2018 р. під керівництвом Японії 11 держав-учасниць підписали Всеосяжну і прогресивну угоду про транстихоокеанське партнерство, яка зберегла основні положення ТТП. У 2018 р. ВПТТП ратифікували 6 держав, решта – до липня 2023 р. Очікувалося, що за демократичної адміністрації Дж. Байдена до неї приєднаються США.

Китай не виявив інтересу до ТТП і ВПТТП, натомість підтримав у 2012 р. ініціативу АСЕАН про Регіональне усебічне економічне партнерство (РУЕП) у форматі “АСЕАН+6” (держави-члени АСЕАН, КНР, Японія, Республіка Корея, Австралія, Нова Зеландія та Індія). Ця угода була підписана в листопаді 2020 р., після 8 років переговорів і виходу з них Індії. РУЕП розглядають як альтернативу ТТП і ВПТТП та один з виявів суперництва великих держав за формування більш сприятливої для них регіональної архітектури в АТР.

Отже, Всеосяжна і прогресивна угода про транстихоокеанське партнерство є одним з форматів регіональної інтеграції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Україна не належить до цього регіону, віддаленого від неї географічно. Тож її участь у таких переговорах вважаємо необґрунтованою і нераціональною.

Література:

1. Герасимчук С. Україна – Сінгапур. Вікно до Південно-Східної Азії. Київ : Рада зовнішньої політики “Українська призма”, 2023. 19 с.
2. Городня Н. Регіональна інтеграція у великій Східній Азії в XXI ст. // Інтеграційні процеси в Азії та Африці як складова світового історичного розвитку (кінець XX – поч. XXI ст.). Київ : ДУ “Інститут всесвітньої історії НАН України”, 2022. С. 27–49. URL: <http://surl.li/ufdru>
3. Городня Н. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989–2013 рр.). Київ : Прінт-Сервіс, 2014. 528 с.

Данилов С. І.

ORCID: 0009-0003-2174-0833

молодший науковий співробітник відділу сучасного Сходу

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ПІДХІД КАТАРУ ДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Ключові слова: Україна, Катар, російсько-українська війна.

Позиція Катару щодо російської агресії проти України визначається низкою факторів. Серед них можна виділити власний досвід – регіональну ідентичність, потребу враховувати позицію партнерів, які гарантують безпеку країни, економічні інтереси і просування своєї місії посередника в складних конфліктах.

Щодо російсько-української війни Катар був більш чутливий до позиції Сполучених Штатів [1]. Катар і Кувейт позиціонувалися як дві країни РСАДПЗ (GCC), які, принаймні риторично, найбільше підтримували Київ. Через чотири дні після вторгнення росіян в Україну головний дипломат Катару шейх Мухаммад бін Абдулрахман Аль Тані наголосив на “повазі Катару до суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів” [2].

Така позиція Катару відповідає актуальному досвіду країни, яка зазнавала різних форм тиску й агресії з боку більших сусідів. Алі Бакір, науковий співробітник і професор Центру гуманітарних і соціальних наук імені Ібн Халдуна, зазначив: “Чому Катар підтримав Україну, не має бути загадкою. Катар і Кувейт, крім того, що є партнерами США, бачать себе ближчими до України через свій історичний досвід. Як малі держави, затиснуті між набагато більшими та могутнішими державами, обидві страждали від агресивної політики сусідніх країн... Катар зазнав блокади під керівництвом Саудівської Аравії у 2017 році” [3].

Катар провадив революційну зовнішню політику на тлі повстань Арабської весни у 2011–2013 рр., перебував у протилежному до Росії таборі останні 11 років. Однак Катар прораховує свої кроки, щоб залишити можливість відігравати в майбутньому притаманну йому роль посередника. Влітку 2023 року Катар почне свою посередницьку

місію з одного з найскладніших питань – повернення незаконно вивезених до РФ дітей.

Енергетичні інтереси також значною мірою формують погляди Катару. Після російської агресії Доха дістала безпрецедентний шанс захопити європейський ринок газу.

Незважаючи на напруженість між Дохою та Москвою, є приклади прагматичної співпраці двох країн, зокрема у сферах спорту, туризму, інфраструктури та інвестицій. Значні інвестиції Qatar Investment Authority (QIA) у російську нафтову промисловість вплинули на погляди Дохи. Незважаючи на падіння вартості інвестицій QIA в Росії, Суверенний фонд добробуту Катару (SWF) поки що не виводив свої інвестиції з російської економіки.

Війна Росії проти Україною розглядається в Досі як можливість підтримати дипломатичні ініціативи, спрямовані на зміцнення свого статусу. Новий етап залученості Катару в українські справи знаменував візит 28 липня 2023 року прем'єр-міністра, міністра закордонних справ Катару шейха Мухаммада Аль Тані. На цій зустрічі катарська сторона підтримала низку зовнішньополітичних ініціатив України, зокрема Формулу миру, Зернову ініціативу, а також оголосила про виділення 100 млн дол. на гуманітарні програми. Зустріч дала старт катарській місії з повернення українських дітей, незаконно викрадених РФ.

Al Jazeera, яка належить панівній династії Аль Тані, докладає зусиль до збалансованого висвітлення війни Росії проти України [4].

Катар та Кувейт наразі також єдині монархії Затоки, які голосують за засудження порушень прав людини в Криму та підтримують Україну в питанні репарацій. Посол України в Катарі Андрій Кузьменко зазначив, що зараз Катар докладає великих зусиль задля “мобілізації” голосів інших країн регіону на користь України [4].

Література:

1. How do the approaches of Qatar and the UAE differ on Ukraine? // Doha News, 25.03.2022. URL: <https://dohanews.co/how-do-the-approaches-of-qatar-and-the-uae-differ-on-ukraine/>

2. Deputy Prime Minister and Minister of Foreign Affairs Affirms Qatar's Support for UNHRC in Facing Global Challenges (mofa.gov.qa) Ministry of Foreign Affairs. Monday, Feb 28, 2022. URL: <https://mofa.gov.qa/en/qatar/latest-articles/latest-news/details/1443/07/27/deputy-prime-minister-and-minister-of-foreign-affairs-affirms-qatar-s-support-for-unhrc-in-facing-global-challenges>

3. How do the approaches of Qatar and the UAE differ on Ukraine? // Giorgio Cafiero. March 25, 2022. URL: <https://dohanews.co/how-do-the-approaches-of-qatar-and-the-uae-differ-on-ukraine/>

4. Георгій Ерман. Як шейхи допомагають Україні. До чого тут гра престолів, Іран і “нафтовий зашморг” для Росії // BBC News Україна. 19 березня 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cw0ey9r2349o>

УДК 338.2(510)+339.9(510)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-31>

Дроботюк О. В.

ORCID: 0000-0003-2409-5131

кандидат економічних наук,

старший науковий співробітник

відділу Азіатсько-Тихоокеанського регіону

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України,

докторант кафедри міжнародної економіки

Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана

м. Київ, Україна

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИКИ РЕФОРМ І ВІДКРИТОСТІ ТА СТРАТЕГІЇ ПОДВІЙНОЇ ЦИРКУЛЯЦІЇ В КИТАЇ

Ключові слова: Ден Сяопін, Китай, нова епоха Сі, подвійна циркуляція, політика реформ та відкритості.

Політика реформ та відкритості Ден Сяопіна, спрямована на модернізацію китайської економіки, підвищення рівня та якості життя, а також інтеграцію Китаю у глобальну економічну систему, була запроваджена в 1978 році задля подолання економічної стагнації унаслідок Культурної революції. Крім того, політика реформ та відкритості була запропонована як альтернатива централізованій командно-адміністративній економіці [3]. На цьому етапі ключовим завданням було поєднання соціалістичних принципів з ринковою економікою [4].

Політика реформ та відкритості характеризується переходом від планової економіки до ринкової, що сприяло розвитку приватного підприємництва та залученню іноземних інвестицій; деколективізацією сільського господарства, що стимулювало індивідуальне фермерство; нарощенням експортноорієнтованого виробництва та зростанням

економіки на основі експорту; глобальною інтеграцією Китаю через участь у міжнародних організаціях. Ефективним механізмом заохочення іноземних інвестицій, технологій, а також стимулювання експортної діяльності стали спеціальні економічні зони різних типів. Загалом політика реформ та відкритості зумовила швидке економічне зростання, перетворення Китаю на другу за розміром економіку світу, зниження рівня бідності та підвищення рівня життя, а також прискорила процес урбанізації. Крім того, Китай успішно інтегрований у світову економічну систему, що підтверджується китайською часткою у глобальній торгівлі, інвестиціях та виробництві [1].

Стратегія (модель) подвійної циркуляції (国内国际双循环) запропонована під керівництвом Сі Цзіньпіна у 2020 році на тлі торговельного протистояння між США та Китаєм, а також в умовах невизначеності внаслідок пандемії COVID-19 [2, 3]. Мета стратегії подвійної циркуляції полягає в забезпеченні економічної стійкості Китаю та зменшенні залежності від зовнішніх ринків, зосередженні на внутрішніх і міжнародних економічних процесах [5]. Внутрішня циркуляція зосереджена на інклюзивному і сталому розвитку, зокрема внутрішньому споживанні та інноваціях. Зовнішня циркуляція охоплює міжнародне партнерство у стратегічних секторах, а також розширення зовнішньої торгівлі та іноземних інвестицій. Крім того, стратегія подвійної циркуляції передбачає зменшення ризиків у глобальних ланцюгах постачання і забезпечення внутрішнього розвитку критичних галузей і технологій.

Аналізуючи підхід китайського уряду щодо запровадження політики реформ та відкритості (а) та стратегії подвійної циркуляції (б), доцільно визначити ключові відмінності:

1. *Передумови запровадження:*

а) неефективність планової економіки та потреба інтеграції у світову економічну систему;

б) загострення зовнішніх ризиків, зокрема торговельна напруга, порушення глобальних ланцюгів постачання внаслідок пандемії COVID-19, а також потреба стимулювання внутрішнього споживання.

2. *Мета:*

а) перехід до ринкової економіки, інтеграція у світовий ринок та досягнення швидкого економічного зростання;

б) інклюзивний розвиток та стале економічне зростання, яке зосереджене як на внутрішньому, так і на світовому ринках.

3. *Стратегія економічного зростання базується на:*

а) залежності від прямих іноземних інвестицій, зовнішній торгівлі;

б) внутрішньому споживанні, інноваціях та міжнародному стратегічному партнерстві.

Отже, політика реформ і відкритості та стратегія подвійної циркуляції є відповіддю уряду Китаю на ендегенні та екзогенні виклики. Політика Ден Сяопіна була спрямована на відкриття Китаю світові та використання переваг світового ринку для економічного зростання, а стратегія подвійної циркуляції Сі – на забезпечення інклюзивної та сталої економіки, яка є гнучкою до глобальних викликів.

Література:

1. Drobotiuk O. Evolution of China's economic development model // Chinese Studies. 2019. No. 1. P. 76–93. DOI: <https://doi.org/10.15407/chinesest2019.01.076>.

2. The 'Dual Circulation' development model of China: Background and insights / S. A. Javed et al. // Rajagiri Management Journal. 2021. Ahead-of-print, ahead-of-print. DOI: <https://doi.org/10.1108/ramj-03-2021-0016>.

3. Wu Jinglian. An Analysis of China's Economic Reform and Opening-up // China Europe International Business School. URL: <https://www.ceibs.edu/alumni-magazine/wu-jinglian-analysis-china's-economic-reform-and-opening>.

4. Дроботюк О. Вплив західної економічної думки на економічну політику Китаю: друга половина ХХ – початок ХХІ ст. // Китаєзнавчі дослідження. 2023. № 2. С. 80–97. DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2023.02.080>.

5. 刘鹤. 加快构建以国内大循环为主体、国内国际双循环相互促进的新发展格局(学习贯彻党的十九届五中全会精神). *人民日报*. URL: <http://cpc.people.com.cn/n1/2020/1125/c64094-31944011.html>

Жданова Л. Л.

ORCID: 0000-0003-0007-7529

доктор економічних наук, доцент,

професор кафедри загальної економічної теорії та економічної політики

Одеський національний економічний університет

м. Одеса, Україна

СТРАТЕГІЇ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ІНДУСТРІАЛЬНИХ КРАЇН СХІДНОЇ АЗІЇ

Ключові слова: промисловість, наука, імпортозаміщення, експортоорієнтована індустріалізація, високотехнологічне виробництво.

Високотехнологічний сектор будь-якої національної економіки функціонує як частина світового високотехнологічного сектору і водночас як частина світової економіки. З огляду на таку специфіку функціонування цього сектору розробляються різні стратегії його розвитку. Світовою економічною наукою розроблено головні теорії міжнародної торгівлі – абсолютні конкурентні переваги за А. Смітом та порівняльні конкурентні переваги за Д. Рікардо. Спеціалізація світової торгівлі на основі рекомендацій цих теорій заздалегідь надає кращі перспективи більш прибутковій реалізації готової промислової продукції проти сировини й аграрної продукції. Спробою вийти із замкненого кола різних економічних можливостей національних виробників різних за рівнем розвитку країн стала теорія імпортозаміщення, розроблена в 50-ті роки ХХ століття. Практика показала неефективність економічної політики, що базується на цій теорії. Наступною концепцією розвитку національної промисловості стала теорія експортоорієнтованої індустріалізації. Прибічниками цієї теорії і відповідної економічної політики стали країни Східної Азії [1, с. 119–121]. Першою на цей шлях розвитку стала Японія, пізніше – Республіка Корея, Тайвань, ще трохи пізніше – КНР, далі – В'єтнам і деякі інші країни Східної Азії.

Завдяки експортоорієнтованій індустріалізації аграрні країни у ХХ столітті створили власну промисловість. У ХХІ столітті її частка у ВВП почала поступово знижуватися. Як видно з даних таблиці 1, частка промисловості у ВВП найрозвиненішої країни Східної Азії – Японії протягом усього ХХІ століття була вища, ніж у середньому у світі, і лише у 2022 році зблизилася з цим показником. Частка

промисловості у ВВП Республіки Кореї і КНР сьогодні вища, ніж у середньому у світі, і набагато вища, ніж у США.

Таблиця 1

Промисловість (включно з будівництвом), додана вартість, % ВВП*

Роки	Світ	США	Японія	Респ. Корея	КНР
2000	27,8	22,5	32,5	34,8	45,5
2010	27,6	19,3	28,3	34,1	46,5
2015	26,9	18,6	28,6	34,1	40,8
2016	26,3	18,0	28,6	34,3	39,6
2017	26,8	18,4	28,9	34,8	39,9
2018	27,3	18,6	29,0	34,0	39,7
2019	26,7	18,3	28,8	32,7	38,6
2020	26,2	17,5	29,1	32,5	37,8
2021	27,2	17,9	29,3	32,4	39,3
2022	27,5	н.д.	26,9	31,7	39,9

* Джерело даних [2].

Однак розвиток промисловості став основою для розвитку науки і досліджень у країнах експортоорієнтованої індустріалізації. Як видно з даних таблиці 2, частки витрат на науку та дослідження в Японії і Республіці Кореї вже до 2000 р. стали вищими, ніж у середньому у світі. Відповідні дані по КНР свідчать, що темпи зростання частки НДДКР у ВВП в цій країні набагато вищі, ніж у середньому у світі, і тенденція до зростання у XXI столітті має стійкий характер.

Таблиця 2

Витрати на НДДКР, % ВВП*

Роки	Світ	США	Японія	Респ. Корея	КНР
2000	2,05	2,62	2,86	2,13	0,89
2010	2,01	2,71	3,10	3,32	1,71
2015	2,12	2,79	3,24	3,98	2,06
2016	2,17	2,85	3,11	3,99	2,10
2017	2,16	2,90	3,17	4,29	2,12
2018	2,24	3,01	3,22	4,52	2,14
2019	2,30	3,17	3,22	4,63	2,24
2020	2,49	3,47	3,27	4,80	2,41
2021	2,61	3,46	3,30	4,93	2,43

* Джерело даних [3].

Разом із зазначеними позитивними зрушеннями в економіці накопичуються і проблеми розвитку науки й технологій. Ситуація в цій сфері дуже неоднозначна. Зростає кількість зареєстрованих індустріальними країнами Східної Азії об'єктів інтелектуальної власності, проте за обсягом надходжень від продажу цих об'єктів ці країни відстають від постіндустріальних країн.

Література:

1. Zhdanova L. innovative development in the conditions of export-oriented and import-substituting models of industrialization // Economic innovations. 2021. Volume 23. Issue 3 (80). № 3. С. 117–126.

2. Офіційний вебпортал Світового банку [Електронний ресурс]. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS?view=chart> (дата звернення 3.06.2024).

3. Офіційний вебпортал Світового банку [Електронний ресурс]. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?view=chart> (дата звернення 3.06 2024).

УДК 323.22(520):327.01

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-33>

Железнік М. Р.

ORCID: 0009-0002-7552-192X

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 052 Політологія

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

ГЕОСТРАТЕГІЯ ЯПОНІЇ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Ключові слова: Японія, Далекий Схід, геостратегія.

Японія – одна з провідних країн Тихоокеанського регіону, й оскільки вона не має власних збройних сил, її геостратегія побудована на економічному домінуванні в ньому. Проте останні світові тенденції (можлива збройна агресія Китаю проти Тайваню, російсько-українська війна) дедалі більше стимулюють Японію до зміни своєї геостратегії в бік мілітаризації та допомоги Тайваню в протистоянні з Китаєм.

Зокрема, із запровадженням у 2022 р. 3 документів політики безпеки – Стратегії національної безпеки, Стратегії національної

оборони, Програми нарощування оборони – Японія уточнила свій намір зробити повноцінний внесок в оборону Тайваню і створити можливості, потрібні для досягнення цієї мети. Тепер, якщо війна почнеться через Тайванську протоку, Японія надасть бази військам США, які захищатимуть Тайвань, і зобов'яже свої Сили самооборони виступити разом зі США. Уряд Японії вже підтвердив важливість миру та стабільності в Тайванській протоці в заявах на американсько-японських зустрічах і визнав, що це “незамінний елемент для безпеки та процвітання міжнародного співтовариства” [3].

Сьогодні існує широкий суспільний консенсус щодо важливості названих вище 3 стратегічних документів 2022 р., але їхні фактичні наслідки для японської геостратегії ще належить побачити. Дані опитувань свідчать про підтримку громадськістю напряду оборонної політики адміністрації Фуміо Кісиди, але початкова пропозиція уряду щодо підвищення податків для фінансування збільшених витрат на оборону залишається непопулярною (64,9 % не схвалюють), а багато хто незадоволений і поясненнями щодо потреби такого підвищення (87 %) [2].

Потрібно враховувати тісні дипломатичні й економічні зв'язки Японії з Південною Кореєю, яка також є стратегічним союзником Японії в регіоні. Це було чітко підкреслено підписанням Спільної декларації Японії та Південної Кореї 1998 р., яка закріпила за собою економічний, екологічний та, найважливіше, дипломатичний складники розвитку відносин між двома державами та в урегулюванні конфлікту на Корейському півострові [1].

Наразі зростає і занепокоєння тим, що добросусідська присутність Росії в Тихому океані після Холодної війни закінчилася. У Токіо зазначили, що президент Росії В. Путін навіть під час війни в Україні і під час нападу на його Чорноморський флот видавав наказ про проведення військово-морських навчань на Далекому Сході. Це стало демонстрацією світові, що за потреби Росія може діяти на кількох фронтах одночасно.

Хвилею Японію також і щораз ширша співпраця Москви з Пекіном. Побоюючись оточення важливих водних шляхів у Тихому океані, деякі японські експерти з безпеки виступають за створення “східноазійського НАТО”. Китай, звичайно, дивиться на це з панікерського погляду і заперечує, що “відродження японського мілітаризму” є можливим [4].

Отже, наразі Японія цілком близька до того, щоб частково відмовитись від свого пацифізму, який вона затвердила в Конституції 1947 р. З огляду на геополітичне становище в регіоні та світі Японія має чітко розуміти і підлаштовуватися під сучасні тенденції та виклики, які загрожують її національній безпеці.

Література:

1. Japan-Republic of Korea Joint Declaration. A New Japan-Republic of Korea Partnership towards the Twenty-first Century // Ministry of Foreign Affairs of Japan. Дата оновлення: 08.10.1998. URL: <https://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/korea/joint9810.html> (дата звернення: 31.05.2024).
2. Kondoh H. Japan's Strategic Interests in the Global South: Indo-Pacific Strategy. 2024 // Center for Strategic & International Studies. Дата оновлення: 21.05.2024. URL: <https://www.csis.org/analysis/japans-strategic-interests-global-south-indo-pacific-strategy> (дата звернення: 31.05.2024).
3. Narushige M. Japan's New National Security Strategy: Getting Committed to the Defense of Taiwan. 2023 // Center for Strategic & International Studies. Дата оновлення: 08.06.2023. URL: <https://www.csis.org/analysis/japans-new-national-security-strategy> (дата звернення: 31.05.2024).
4. Schöttli U. Once again, Pacific security is Japan's priority. 2024 // GIS Reports. Дата оновлення: 18.01.2024. URL: <https://www.gisreportsonline.com/r/japan-pacific-security/> (дата звернення: 31.05.2024).

UDC 004.738.5

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-34>

Rigela Na

ORCID: 0000-0002-2900-9012

Postgraduate Student

Educational and Scientific Institute of Journalism

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

COMPARATIVE ANALYSIS OF UKRAINE'S TOURISM IMAGE ON CHINESE SOCIAL MEDIA: INSIGHTS FROM MAFENGWO (马蜂窝) AND RED (小红书)

Key words: Tourist image, social media, China, Ukraine.

Globalization and convenient logistics and transportation bring significant economic benefits and provide opportunities for people to understand different cultures. Travel has become a popular leisure activity for Chinese

people. However, the COVID-19 pandemic (2019) and the subsequent geopolitical conflict (2022) have significantly impacted global travel patterns, including Chinese tourism to Ukraine. Understanding Chinese tourists' perceptions of Ukraine is essential for effective tourism marketing and fostering bilateral relations. This study compares Ukraine's tourism image on two Chinese social media platforms: Mafengwo (马蜂窝) and RED (小红书, also known as "Xiaohongshu"). Mafengwo, similar to TripAdvisor, offers extensive user-generated travel guides and notes. RED, a popular social media and e-commerce platform among young Chinese, plays a crucial role in influencing travel choices.

Several Ukrainian researchers have studied China's tourism industry from various perspectives. D. Gomov [2], I. Shamara and I. Chetverikova [5], and I. Mandryk and K. Hnedko [3] provide insights into the current development trends in China's tourism industry. D. Basyuk [1] and O. Shapovalova [6] have focused on the cooperation between China and Ukraine in the tourism sector. Regarding China's outbound tourism and tourist demographics, V. Stafiychuk and A. Moskalenko [4] identified key characteristics of Chinese tourists.

The analysis of 50 travel notes on Mafengwo from 1992 to 2023 shows that Chinese tourism to Ukraine increased annually until 2019, especially after Ukraine implemented visa-on-arrival for Chinese citizens. However, the COVID-19 pandemic and the Russian-Ukrainian war led to a significant decline, with only two travel notes from 2021 to 2023. Contrary to the decline observed on Mafengwo, current popular discussion trends on RED include how to travel to Ukraine, with users discussing the best routes and countries for transferring to Ukraine. Safety concerns are frequently addressed, with users seeking information about the situation in Ukraine by asking recent visitors who shared a post on RED. The platform's location feature helps users connect with those currently or recently in Ukraine. Additionally, after searching for topics related to Ukraine, RED's algorithm starts recommending updated information about Ukraine on the users' main pages. Discussions also focus on the cost of living in Ukraine during the war, with users sharing their experiences and tips.

Bibliography:

1. Basiuk D. (2020). Стан і перспективи розвитку українсько-китайського співробітництва у туристичній сфері // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Туризм. 2020. Т. 3. № 1. С. 46–54.
2. Гомов Д. (2008). Туристична індустрія Китаю: сучасний стан та перспективи розвитку (за матеріалами інтернет-джерел). URL: <https://core.ac.uk/reader/149246940>

3. Мандрик І., Гнедько К. (2018). Специфіка розвитку туристичної сфери Китаю // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Географічні науки. 2018. 10 (383).

4. Стафійчук В., Москаленко А. (2015) Аналіз виїзного туризму Китаю та “портрет” китайського туриста // Географія та туризм. 2015. Вип. 33. С. 61–73.

5. Шамара М., Четверікова І. (2017). Сучасний стан та проблеми розвитку туризму в Китаї // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм”. 2017. 6. С. 206–211.

6. Шаповалова О. (2019). Туризм між Китаєм та Україною: сталий розвиток на перспективу // Україна – Китай. 2019. 15(1).

UDC 323.2

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-35>

Romaniuk R. O.

ORCID: 0009-0005-7628-6214

Independent Researcher

Lviv, Ukraine

LACK OF RULE OF LAW AS A PROBLEM OF THE MODERN EAST COUNTRIES

Key words: Rule of law, human rights, Middle East, Iran, Saudi Arabia.

States have different approaches to human freedom, dignity, the content and scope of the fundamental rights. However, the requirement of their guarantee and protection is the same and common to all constitutional states. The exercise of human rights must be guaranteed by certain institutional control of the state over the observance of these rights.

A report by the UN Secretary-General expressed the approach that the rule of law provides for an organization of government in which all people, institutions, and organizations, including the state itself, are subject to laws that apply equally to all and are applied by an independent tribunal, and comply with international human rights standards [4, p. 4].

A study published by the Albert Shanker Institute and Freedom House has criticized a number of aspects of the administration of justice in Saudi Arabia and concluded that the country's “practices diverge from the concept

of the rule of law”. The study goes on to assert that *qadis* (judges) reach decisions without following due process. It also claimed that members of the Saudi royal family are not forced to appear before Saudi courts [2]. After G20 summit chaired by Saudi Arabia, authorities resumed punitive trials of anyone who expressed views critical of the government or opinions contrary to those of the government about socio-economic or political developments in the country. The Specialized Criminal Court sentenced people to heavy prison terms for their human rights work and expression of dissenting views [3].

Example of violation of political human rights in Iran is the oppression of mass street protests. Detaining and persecution for joining peaceful protests are the indicators of violation of right to peaceful assembly; some of protesters have been sentenced to death.

The confirmation of the violation of generally accepted standards by the Iranian government is the Report of the Spokesperson for the UN High Commissioner for Human Rights and the imposition of sanctions by the European Union and other democratic states. Sanctions were imposed for the suppression of the Iranian protestors [1].

Institutes and NGOs make research on violation of human rights in Middle East countries. Taking these cases, international community must work to ensure the rule of law and fundamental human rights in all countries, regardless of their religious orientation or political government.

Bibliography:

1. Iran: EU adopts additional sanctions against perpetrators of serious human rights violations, Council of the EU, Press release, 14.11.2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/11/14/iran-eu-adopts-additional-sanctions-against-perpetrators-of-serious-human-rights-violations/>
2. Rule of Law: Country Studies – Saudi Arabia. URL: <https://democracyweb.org/rule-of-law-saudi-arabia>
3. Saudi Arabia 2021. Amnesty International. URL: <https://www.amnesty.org/en/location/middle-east-and-north-africa/saudi-arabia/report-saudi-arabia/>
4. The Rule of Law and transitional justice in conflict and postconflict societies. Report of the Secretary General, Doc. S/2004/616, August 2004. Para 6. 24 p.

Стафійчук В. І.

ORCID: 0009-0002-7820-2588

кандидат географічних наук, доцент,

доцент кафедри країнознавства і туризму

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

КИТАЙ – УКРАЇНА: ЧИ ПОТРІБНЕ УКРАЇНІ ТАКЕ СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО?

Ключові слова: Китай, Україна, стратегічне партнерство.

Відповідно до “Спільної декларації про встановлення та розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР” (2011) та низки інших документів, відносини України і Китаю подаються як відносини стратегічного партнерства. Чи такими вони є насправді, особливо після повномасштабного вторгнення Росії, ще одного стратегічного партнера Китаю, в Україну?

Будь-яке стратегічне партнерство передбачає не лише інтенсивні та рівноправні міжнародні економічні зв'язки, а й всеосяжну дипломатичну і, за потреби, військово-політичну підтримку та сповідування спільних цінностей.

Зокрема, ми можемо говорити про величезні обсяги торгівлі товарами і послугами, значні китайські інвестиції, співпрацю у сфері освіти тощо. Проте більше варто акцентувати постійне від'ємне сальдо взаємної торгівлі товарами для України; незбалансованість і сировинну орієнтованість українського експорту; кон'юнктурність і залежність китайського ринку від волі КПК; китайські загрози українській обробній промисловості; спроби загнати Україну в кредитну пастку; китайський промисловий і науковий шпіонаж. Тобто навіть в економічній сфері українсько-китайські відносини не відповідають критеріям рівноправного партнерства.

У дипломатичній та військово-політичній сферах ситуація взагалі кричуща. Китай і далі вважає Україну “сферою російських інтересів” та транслює російські наративи щодо “внутрішньої української кризи”; не проголосував за жодну з резолюцій ГА ООН, що засуджували російську агресію, зокрема й за Резолюцію ES-11/1 від 02.03.2022, що наголошувала на територіальній цілісності України; часто займає проросійську позицію на РБ ООН; поширює серед держав Глобального Півдня свій варіант мирного плану, який абсолютно не відповідає

національним інтересам України... Він не лише відмовився підтримувати санкції проти Росії, а й значно наростив взаємну торгівлю з агресором, допомагає останній обходити ці санкції та надає технології подвійного призначення [2]. Між Китаєм та Росією відбувається постійний та інтенсивний дипломатичний діалог, натомість всіляко ігноруються відносини з Україною. Окремі заяви Сі Цзіньпіна і китайських чиновників стосовно України по-іншому як цинічними не назвеш.

Крім того, Китай – це держава тотального контролю за своїми громадянами, де відбувається переслідування за релігійними та етнічними ознаками; знищуються демократичні інститути Гонконгу; постійно лунають погрози в бік Тайваню, який, до речі, послідовно підтримує Україну. Все це є абсолютно несумісним із задекларованими Україною цінностями. Китай усі свої дії пропускає крізь призму політики боротьби з демократичним світом за зміну сучасного світоустрою на власну користь і розглядає Росію як найважливішого партнера. Тому “замість розділяти Сі й Путіна, вільний світ має розглядати двох диктаторів як єдине ціле” [1, с. 11].

Вищезазначені дії Китаю в нинішніх умовах важко назвати навіть просто партнерськими, тому беззаперечною, на нашу думку, є потреба денонсації усіх документів, які визнають Китай стратегічним партнером України. Стратегічними партнерами для України можуть бути лише демократичні держави, що підтримують нас у війні з Росією та її союзниками, “вічним” з яких є Китай.

Література:

1. Макмастер Г. Боротьба за захист вільного світу. Київ : Наш формат, 2023. С. 89–140.
2. Monn J., Büchenbacher K. How China is helping Russia build weapons for the war in Ukraine. *NZZ* : веб-сайт. URL: <https://www.nzz.ch/english/china-is-helping-russia-build-weapons-used-in-ukraine-ld.1831332> (дата звернення: 31.05.2024).

Стрихоцький Т. Л.

ORCID: 0000-0001-6978-8076

аспірант кафедри міжнародних відносин

Національний університет «Острозька академія»

м. Острог, Рівненська область, Україна

ВІДНОСИНИ МІЖ ЄС ТА КСА У СФЕРІ ВОДНЕВОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

Ключові слова: ЄС, КСА, “Візія 2030”, воднева енергетика.

Зростання частки парникових газів в атмосфері є важливою світовою проблемою, яка може спричинити потепління та посухи в багатьох регіонах Землі. Це загрожує загостренням наявних міжнародних конфліктів та створенням нових. Серед найефективніших способів запобігання різким кліматичним змінам є виробництво та використання водню як палива. Успішна взаємодія у сфері водневої енергетики між ЄС як імпортером енергоресурсів та Саудівською Аравією як експортером дасть змогу покращити екологічний, економічний та політичний ландшафти в ЄС та в Затоці.

У документі “Стратегічне партнерство із Затокою” наголошується на важливості для Європейського Союзу інтегрованої водневої інфраструктури між двома сторонами. Зазначається, що ЄС працюватиме над укладанням “водневих партнерств” з арабськими монархіями Затоки [1]. Зі свого боку, КСА наразі не створило доктринальних документів, пов’язаних із водневою енергетикою, хоча про плани стати світовим лідером із поставок водню у 2021 році заявляв міністр енергетики КСА принц Абдулазіз бін Салман аль-Сауд [2].

За даними проєкту “EU Energy Deals Tracker”, протягом 2022–2023 рр. між державами-членами ЄС та Саудівською Аравією було підписано три угоди про співпрацю у сфері водневої енергетики. За кількістю укладених угод КСА поступається лише ОАЕ (дев’ять угод), випереджаючи інші регіональні держави Єгипет та Алжир (по дві угоди кожна). Зокрема, угоди з ФРН та Грецією стосувалися транспортування із 2026 року саудівського водню до Європи через німецький термінал у Гамбурзі та можливості будівництва грецького терміналу. Франко-саудівський Меморандум про взаєморозуміння передбачає вивчення можливостей співпраці в розвитку технологій водневої енергетики [3]. Також нещодавно на полях Всесвітнього економічного форуму відбулася зустріч єврокомісарки з питань

енергетики Кадрі Сімсон та міністра енергетики КСА Абдулазіза бін Салман аль-Сауда, під час якої сторони обговорили майбутнє підписання Меморандуму про взаєморозуміння між КСА та ЄС, який стосується інтеграції енергетичної інфраструктури, зокрема у сфері водневої енергетики [4].

Отже, можна зробити висновок, що сьогодні відбувається установчий етап відносин у сфері водневої енергетики між ЄС та КСА. По-перше, варто зазначити низький рівень розвитку доктринального оформлення двосторонніх відносин. По-друге, взаємодії відбуваються як на білатеральному, так і на мультилатеральному рівні. Зокрема, виділяється активність ФРН, яка першою з держав-членів ЄС підписала угоду про постачання водню із Саудівською Аравією. По-третє, на нашу думку, слід очікувати подальшого поглиблення відносин, оскільки сторони працюють над підписанням меморандуму між ЄС та КСА, що може стати фундаментом для подальшого розвитку двосторонніх та багатосторонніх відносин.

Література:

1. Joint Communication to the European Parliament and the Council: A Strategic Partnership with the Gulf // European Commission. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022JC0013>
2. Saudi Arabia wants to be top supplier of hydrogen – energy minister // Reuters. 2021. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/saudi-arabia-wants-be-top-supplier-hydrogen-energy-minister-2021-10-24/>
3. EU Energy Deals Tracker // European Council on Foreign Relations. 2024. URL: <https://ecfr.eu/special/energy-deals-tracker/>
4. European Commission and Saudi Arabia eyeing energy cooperation // Offshore Energy. 2024. URL: <https://www.offshore-energy.biz/european-commission-and-saudi-arabia-eyeing-energy-cooperation/>

Яценко Б. П.

ORCID: 0009-0000-0204-7951

доктор географічних наук, професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

СХІДНОАЗІЙСЬКА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІКИ: ПРИКЛАД ЯПОНІЇ

Ключові слова: Японія, Східноазійська модель економіки, мегабанк.

Проблеми гео економічного та геополітичного позиціонування держав стали трендом наукового пошуку в глобальній політичній географії та гео економіці. Регіональні моделі економіки, які демонструють більшу сталість та ефективність, зосереджують увагу на розвитку видів економічної активності, які нині є актуальними в системі світового порядку. Серед них “Східноазійська модель” економіки демонструє особливо позитивні результати (йдеться про економіки Японії, Республіки Кореї, Гонконгу, Тайваню, Сінгапуру).

Важливою рисою господарства Японії є діяльність корпоративних утворень кейрецу в розгалуженому конгломераті власності в державі. Бізнесові групи кейрецу різних типів (наступниці розпущених після Другої світової війни дзайбацу) є системами, що виникли навколо мегабанків, великих (стратегічних) промислових концернів, комплексних торгових фірм (т. зв. “сого-сьося”), регіональних транспортних корпорацій тощо. Ці системи є як важливим складником організації сучасної економіки країни, так і геополітичною “силою” гео економічного (а відтак ще й геополітичного) позиціонування держави в глобальному вимірі.

В організаційно-управлінській структурі господарства Японії важливим є те, що більш ніж половина власності в державі перебуває в руках корпоративного капіталу. Корпорації також є переважно власниками землі, нерухомості, патентних фондів тощо, а державна власність формально становить невеликий відсоток. Акціонерний капітал корпорацій формується як за класичними схемами вертикальних або горизонтальних угруповань, так і за матричною схемою перехресного володіння акаціями (яка в Японії все ще є провідною), а це віддавна сприяло формуванню розгалужених конгломератів власності. Тож термін “Japan Incorporated”, який щодо Японії іноді вживають фахівці, має сенс. Вищезазначені схеми володіння власністю розглядаються японськими діловими колами як інституційні механізми, що

дають змогу мати правові переваги на світовому ринку цінних паперів. Тож можна стверджувати, що корпоративний сектор Японії має всі переваги великої господарської системи, у якій зберігається виробнича самостійність окремих корпораційних угруповань і навіть фірм.

У геоекономічному позиціонуванні Японії кейрецу систем мега-банків, стратегічних промислових груп у машинобудуванні, промислових груп навколо “сого-сьося”, міжнародно-орієнтованих туроб’єднань та готельних ланцюгів, угруповань науково-дослідних та ІТ фірм формують піонерну основу міжнародної (глобальної) дії “сили” геопозиціонування. Вони мають експортну спрямованість економічної активності (особливо високотехнологічних виробництв), є лідерами прямого інвестування за рубежом, ведуть активні прикладні наукові дослідження, промоутингують регіональні (включно з міжнародними) проекти розвитку. Інші корпоративні угруповання теж тримають високу якість послуг переважно на внутрішньому ринку країни.

Найбільші корпоративні угруповання Японії

Системи угруповань навколо мегабанків [послідовність інформації – назва групи, головний банк групи, комплексний торговий концерн групи, кількість великих корпорацій, назви корпорацій, що мають свої угруповання]

1. “Міцубісі”, “Міцубісі UFJ”, “Міцубісі сого-сьося”, 30, зокрема й з кейрецу “Міцубісі дзюкогоьо”, “Міцубісі денкі”, “Нікон”, “Міцубісі дзідося”.

2. “Міцуй-Сумітомо”, банк “Міцуй-Сумітомо”, торгіві – “Міцуй буссан”, “Сумітомо-сьодзі”, “Міцукосі”, 30, зокрема й з кейрецу “Тосіба”, “NEC”.

3. “Мідзухо”, банк “Мідзухо” (колишній “Даїгі-Канго”), “Іто-чу”, “Сейбу”, 25, зокрема й з кейрецу “Хітаті сейсакусьо”, “Фудзі денкі”, “Ісудзу”.

4. “Санва”, банки “Санва”, “Тойота-траст”, торгіві – “Марубені”, “Такасімая”, 25, зокрема й з кейрецу “Шарп”, “Хітаті дзосен”, “NTN”.

5. “Фуїо” (Фудзі-Ясуда), банки “Фудзі-гінко”, “Ясуда-траст”, торгова – “Марубені”, 25, зокрема й з кейрецу “Ніппон кокан”, “Кянон”, “Нісан”.

Найбільші самостійні корпоративні угруповання

“Тойота” – найбільше корпоративне угруповання в автопромисловості.

“Сін-ніттецу” – найбільше корпоративне угруповання в чорній металургії.

“Мацусьта” (торг. марка “Панасонік”) – найбільше корпоративне угруповання в радіоелектроніці.

“Соні” – корпоративне угруповання в радіоелектроніці.

“JTB” – провідне корпоративне угруповання в міжнародному туризмі.

СЕКЦІЯ V. УКРАЇНА І СХІД

УДК 001.32(477+52)-043.5:[553.61+66.03]:005.745](100)“1969”
DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-39>

Індиченко Г. В.

ORCID: 0000-0003-2225-0214

кандидат історичних наук,

завідувач відділу історії академічної науки

Інститут архівознавства

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

м. Київ, Україна

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ У РОБОТІ МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ З ГЛИН У 1969 Р. В ЯПОНІЇ: ІСТОРИКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ЕКСКУРС

Ключові слова: українські вчені, Японія, конференція, архівний документ.

Національна академія наук України має напрацьовані багаторічні зв'язки з науковими установами Японії, які на сучасному етапі урізноманітнюються і набувають нових форм. Частково питання академічного наукового співробітництва висвітлювалося в наукових дослідженнях [1], проте окремі аспекти академічного співробітництва між Україною та Японією в ретроспективному контексті становлять значний науковий інтерес і не втратили актуальності у відтворенні історії міжнародного наукового співробітництва двох країн та досі залишаються малодослідженими. У запропонованій науковій розвідці здійснено історико-джерелознавчий екскурс із питання міжнародної співпраці України та Японії на підставі аналізу звіту про наукове відрядження до Японії групи українських учених – учасників Міжнародної конференції з глини [2].

Зазначимо, що в АН УРСР функціонувала Комісія по вивченню глини, організована постановою Президії АН УРСР від 8 серпня 1958 р., яка координувала роботу з вивчення глини, геології, мінералогії, фізико-хімії та технології використання глини на території УРСР. Глини і глинисті матеріали активно досліджувалися головою комісії акад. Ф. Д. Овчаренком [3, с. 949]. У 1967 р. за ініціативи Федора Даниловича створено Інститут колоїдної хімії та хімії води, який він і очолює. Установа проводила наукові дослідження і в галузі глинистих матеріалів. Українські вчені здобули високий вітчизняний і міжнародний авторитет у цій сфері.

Академіку Ф. Д. Овчаренку та іншим дослідникам 1969 р. було присуджено Державну премію УРСР з науки і техніки за розробку проблеми фізико-хімічної механіки термостійких дисперсних глинистих матеріалів [4, с. 103–104].

Зі звіту про результати відрядження до Японії на Міжнародну конференцію з глин (3–13 вересня 1969 р.), який відклався в архіві Президії НАН України, дізнаємося, що мета зібрання полягала в підбитті підсумків науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у галузі структури глинистих матеріалів, їхнього походження і генезису, фізико-хімічних властивостей і застосування в різних галузях промисловості й нової техніки. Конференція мала на меті також окреслити коло подальших експериментальних робіт із дослідження і використання цього виду природної мінеральної сировини. Крім акад. Ф. Д. Овчаренка, Україну представляли д. х. н. М. М. Круглицький і к. х. н. Н. В. Вдовенко.

Робота конференції реалізовувалася шляхом пленарних засідань по відповідних секціях. Для українських учених найбільше зацікавлення викликали секції, присвячені вивченню фізико-хімічних властивостей та іонообмінних процесів на глинах і глинистих мінералах, та секція органопохідних глинистих матеріалів. На секції з вивчення фізико-хімічних властивостей та іонообмінних процесів на глинах і глинистих мінералах було прочитано 14 доповідей. Особливе зацікавлення викликали доповіді української делегації. Зокрема, акад. Ф. Д. Овчаренко виклав результати досліджень іонообмінних та адсорбційних властивостей глинистих матеріалів різної кристалічної будови – вермикуліту, монтморилоніту, палигорськіту і каолініту. Український дослідник доповів про результати експериментальних досліджень, отриманих з хімічної взаємодії $\text{Ca}(\text{OH})_2$ з глинистими мінералами з утворенням торберморитового гелію, на що особливу увагу звернув модератор секції проф. Вен Ольфен. У своїх доповідях М. М. Круглицький із позицій фізико-хімічної механіки дисперсних структур розглянув вплив гідролізованого поліакрилонітрилу, гумітану, термокартану і гуматів натрію на утворення коагуляційних структур у дисперсіях глинистих мінералів різної кристалічної будови. Важливо, що український учений зупинився на розроблених промивальних рідинах для буріння свердловин у складних геологічних умовах, які знайшли широке застосування на практиці. Доповідь Н. В. Вдовенка була присвячена кінетичному аналізу термогравіметричних досліджень глинистих матеріалів та їхніх органопохідних.

Оприлюднені результати наукових досліджень українських учених і широкого їхнього обговорення в середовищі провідних фахівців галузі засвідчили високий рівень наукових досягнень як провідних у світі. Як зазначили у звіті українські вчені, оригінальність доповідей

української делегації з дослідження фізико-хімії глин полягала в тому, “що ці властивості вивчаються у тісному і багатосторонньому зв’язку з кристалічною структурою глинистих мінералів і чіткими уявленнями про місцезположення обмінних іонів в їх елементарній решітці” [2, арк. 104], а експериментальні роботи являють собою наукову основу широкого використання глин як сорбентів, каталізаторів, наповнювачів. Учасники конференції також зазначили, що завдяки створенню в СРСР (фактично – в Україні. – *Прим. авт.*) нової галузі науки – фізико-хімічної механіки дисперсних структур розроблено наукові принципи утворення матеріалів на основі глинистих систем, зокрема термосолестійких промивальних рідин, органоглин, сорбентів та ін.

Робота конференції доповнена польовими екскурсіями – до глинистих кар’єрів, на заводи (фарфоровий і з виробництва бентоніту в порошкоподібному вигляді), фірму “Yoei”, що спеціалізувалася на виробництві високоякісних електронних мікроскопів, рентгенівської апаратури, газових хроматографів та ін.

За результатами відрядження українські вчені розробили пропозиції до Президії АН УРСР. Зокрема, наполягали на поглибленні досліджень органоглинистих мінералів і розробленні оптимальних технологічних процесів їхнього використання з практичною метою; запропонували видати монографію Ф. Д. Овчаренка про результати наукових досліджень і використання в народному господарстві глин і матеріалів на їхній основі; внесли пропозиції щодо покращення матеріально-технічного забезпечення Інституту колоїдної хімії.

Отже, участь у конференції засвідчила високий міжнародний авторитет української академічної науки, сприяла обміну науковою інформацією в галузі дослідження глинистих матеріалів і застосування результатів наукових пошуків на практиці. Відрядження 1969 р. академічних учених до Японії – яскрава сторінка українсько-японського наукового співробітництва, яку можливо відтворити в рамках історико-джерелознавчого аналізу архівних документів.

Література:

1. Индиченко Г. В. Міжнародне наукове співробітництво НАН України і наукових установ Японії (60–70-ті роки ХХ ст.): історико-джерелознавчий огляд // Східний світ. 2023. № 3. С. 39–56.

2. Архів Президії НАН України. Ф. 251. П. Відділ наукових зв’язків із зарубіжними організаціями. Спр. 588. 138 арк.

3. Історія Національної академії наук України. 1956–1960: Частина 2. Додатки. Київ, 2016. С. 949–950.

4. Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1969 году. Киев : Наукова думка, 1970. 349 с.

Каковкіна О. М.

ORCID: 0000-0002-6254-1545

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

м. Дніпро, Україна

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-В'ЄТНАМСЬКИХ ВІДНОСИН 1960-Х – 1980-Х РР. У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ключові слова: Дніпро / Дніпропетровськ, українсько-в'єтнамські відносини, Міністерство чорної металургії України, промисловість.

Регіональний / локальний вимір міжнародних відносин України періоду СРСР дотепер залишається одним з маловивчених, що обумовлює звернення до обласних архівних зібрань. Мета дослідження – з'ясувати інформаційний потенціал фонду Міністерства чорної металургії України (далі – МЧМУ) з Державного архіву Дніпропетровської області (далі – ДАДО) для вивчення українсько-в'єтнамських відносин у 1960-х – 1980-х рр.

Цінність матеріалів міністерства – у значній кількості виробничої документації, у неопублікованих міжурядових угодах, розпорядженнях союзних та республіканських відомств [1, арк. 34–36; 4, арк. 28–29]. Фонд МЧМУ містить інформацію про відрядження українських фахівців до ДРВ / СРВ, експорт промислової продукції до В'єтнаму, а також прийом та навчання представників далекосхідної країни на промислових об'єктах України. Значна частина документів стосується найскладнішого періоду в історії В'єтнаму – другої половини 1960-х рр.

Джерела дають змогу сформувати географію підприємств галузі, які брали участь у розвитку відносин з В'єтнамом; терміни виробничого навчання в'єтнамців, які сягали від кількох тижнів до півтора – трьох років: процес опанування спеціальністю та практичними навичками іноді розпочинався практично “з нуля”. Серед міст України центрами навчання та стажування в'єтнамців були Запоріжжя (“Запоріжсталь”), Донецьк, Жданов (сучасний Маріуполь, “Азовсталь”, меткомбінат ім. Ілліча), Макіївка, Єнакієве, на Дніпропетровщині – Кривий Ріг (переважно “Криворіжсталь”). Промисловий комплекс України використовувався також як база для апробації наукових досліджень в'єтнамських аспірантів, проведення практики студентів.

Зважаючи на успіхи українських фахівців у підготовці кваліфікованих працівників для в'єтнамської економіки, серйозною перешкодою в цьому ставали технічні умови навчання в'єтнамців на підприємствах МЧМУ: перевантаження іноземними фахівцями, брак сучасного обладнання [2, арк. 144]. Темпи будівництва житла та його облаштування в окремих випадках не відповідали темпам міжнародної співпраці українських підприємств, тому поселити значну кількість громадян з В'єтнаму в містах не було можливості [3, арк. 8]). Загальною проблемою для навчання була проблема комунікації, яка унеможлилювала вирішення не тільки виробничих, а й побутових питань. На перших етапах співпраці в'єтнамські групи прибували в Україну без перекладачів, мовна підготовка не була включена до програми навчання, і тільки окремі підприємства мали можливості її реалізувати [3, арк. 22; 4, арк. 67].

У побутовому відношенні практиканти з В'єтнаму потребували особливої уваги: значна частина тих, хто прибував у 1967–1969 рр., не мали елементарних речей, тому передбачалося їхнє повне забезпечення – від коштів на особисті потреби до одягу, харчування, лікування [3, арк. 36, 80, 87–88].

Отже, вивчення й осмислення радянського досвіду у зв'язках України і В'єтнаму на основі джерел з регіональних архівів сприятиме появі нових майданчиків для наукової співпраці й дискусій.

Література:

1. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 4243. Оп. 4. Спр. 950. 152 арк.
2. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 4243. Оп. 4. Спр. 1306. 74 арк.
3. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 4243. Оп. 4. Спр. 1681. 169 арк.
4. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 4243. Оп. 4. Спр. 2225. 67 арк.

Купчик О. Р.

ORCID: 0000-0002-9908-3752

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ЗВ'ЯЗКИ КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА З ВИШАМИ ТА НАУКОВИМИ УСТАНОВАМИ ЯПОНІЇ (1960–1975 РР.)

Ключові слова: конференція, міжнародне співробітництво, угода, університет.

Міжнародному співробітництву закладів вищої освіти і наукових інститутів звично приділяється значна увага. У демократичних країнах міжнародні зв'язки університетів та інститутів сприяли освітньому й науковому розвитку країни. В СРСР міжнародне співробітництво було засобом підтвердження його авторитету. Для Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка це дало можливість налагодити співробітництво із закладами вищої освіти й науковими інститутами іноземних країн. Серед них була Японія.

Відомо, що з 1961 року КДУ ім. Т. Г. Шевченка почав здійснювати міжнародний книгообмін із Токійським університетом. Пізніше Київський університет проводив переговори щодо укладення “угоди про наукове і культурне співробітництво” з Університетом Кіото [1, арк. 142].

До середини 1960-х років науково-педагогічні працівники КДУ ім. Т. Г. Шевченка почали оприлюднювати результати своїх наукових досліджень у японських наукових виданнях. Серед них варто виокремити професора кафедри диференціальних рівнянь Ю. Митропольського. Тоді ж викладачі й науковці Київського університету почали брати участь у наукових заходах, які проводились у Японії. Серед них був ректор університету І. Швець, який у Токіо взяв участь у роботі ІV Конгресу Міжнародної асоціації університетів і виступив з доповіддю на тему “Університетська автономія і її значення на сучасному етапі”. Професор П. Богач виступив на XXIII Міжнародному конгресі філологічних наук. Доцент В. Стрижак узяв участь у Міжнародній конференції з мирного використання атомної енергії, яка відбулась у Японії [2, арк. 199].

Примітно, що вже з початку 1960-х років японські аспіранти і викладачі стажувались на філологічному факультеті університету. Натомість викладачі й науковці КДУ ім. Т. Г. Шевченка стажувались у Японії. Серед них слід виокремити викладача кафедри російської мови і літератури І. Петрова, який проходив стажування на кафедрі російської мови Токійського університету. Там він ознайомився з навчальною, науковою і методичною роботою кафедри [1, арк. 144].

Щоправда, студентів-японців у КДУ ім. Т. Г. Шевченка навчалось небагато. Наприклад, станом на 1968 рік в університеті навчався один японець [3, арк. 198]. Зате знаємо, що в першій половині 1970-х років викладач факультету міжнародного права та відносин В. Буткевич разом із студентом-японцем підготував до університетського збірника наукову статтю на тему “Проблема співвідношення міжнародного і державного права у японській літературі” [4, арк. 187].

Своєю чергою перспективним у цьому напрямку залишається дослідження зв'язків Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка із закладами вищої освіти й науковими інститутами Японії в 1975–1991 рр.

Література:

1. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1960/1961 н/р. ДАК. Ф. Р. 1246. Оп. 5. Спр. 371. 169 арк.

2. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховну роботу університету за 1964/1965 н/р. Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 229 арк.

3. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховну роботу університету за 1968–1969 н/р. Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 225 арк.

4. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховну роботу університету за 1971–1975 н/р. Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 116 арк.

Левченко В. В.

ORCID: 0000-0001-6907-7768

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін

Одеський національний морський університет

м. Одеса, Україна

СХІДНА ТЕМА В УКРАЇНСЬКОМУ КІНЕМАТОГРАФІ 1920-Х РР.

Ключові слова: Схід, сходознавство, історія, культура, кінематограф.

Багатонаціональна УСРР у період впровадження політики коренізації 1920-х рр. слугує взірцем проведення зваженої політики щодо інших етнічних груп: толерантне ставлення до їхніх історії і культури, забезпечення їхніх прав на культурне відродження. Одним з основних інститутів збереження історичної пам'яті та культурної спадщини у 1920-х рр. було кіно. Творці фільмів та діячі українських кіностудій займалися репрезентацією історії, самобутньої культури, традицій і побуту багатьох народів. З-поміж інших етносів кінематографісти приділяли значну увагу створенню фільмів на східну тему. Їхні завдання полягали в забезпеченні через кіно культурних запитів робітників і селян Сходу та ознайомлення з культурними цінностями та досягненнями народів Сходу.

На сьогодні нами виявлено чотири фільми на східну тематику, створені українськими кіностудіями. Перший з них – “Алім” (1926) режисера Г. Тасіна про долю кримськотатарського народного героя Аліма Айдамака. Фільм було знято Всеукраїнським фотокіноуправлінням (ВУФКУ) на Ялтинській кіностудії. Сценарій фільму 1925 р. написав М. Бажан за однойменною п'єсою У. Іпчі. Сюжет демонструє класову боротьбу народу проти експлуататорів, а А. Айдамака зображено в образі “кримськотатарського Робіна Гуда” – захисника простих бідних людей. У фільмі яскраво передано побут кримських татар XIX ст. [5].

Влітку 1925 р. журнал “Всесвіт” повідомляв про хід роботи на Ялтинській кіностудії над фільмом “Мамут і Айше” (інша назва “Весілля Боралі”, 1926). Режисер фільму Л. Мур, сценаристи Ю. Таріч і Л. Мур, оператор Г. Гібер. Працювали над зйомками співробітники Одеської кінофабрики. У фільмі виразно зображено традиції і побут кримських татар, зокрема їхні весілля [6].

Найвідомішим серед фільмів на східну тему 1920-х рр. є “Кіра Кіраліна” (інші назви “Двічі роджена”, “Двічі продана”, 1927) – за мотивами однойменного роману румунського письменника П. Істрати про безправне становище жінок у країнах Сходу. Фільм було знято на Ялтинській кіностудії режисером Б. Глаголіним, сценаристами Н. Плеським та О. Валерською, яка також зіграла головну роль. Трагічний сюжет фільму зводиться до того, що в рахунок погашення боргів батьки Кіри ще до її народження продали її старому кредитору. У 13 років вона стала його дружиною, а потім потрапила до мережі торговця живим товаром Назима. Кіра спробувала вирватися з неволі, але її було вбито, а її дочку Кіраліну продано в рабство [1; 4].

Найбільш невдалим фільмом через заплутану структуру сюжету став фільм “Тамілла” (інші назви “Тричі продана”, “Жінка-товар”, 1928). Над кінострічкою працювала команда Одеської кінофабрики. Фільм знято за мотивами однойменного роману французького письменника Ф. Дюшена, що провів значну частину життя на чиновницьких посадах в Алжирі та був безпосередньо знайомий з колоніальним правосуддям, жертвою якого стала героїня. Первісно екранізацію мав робити Б. Глаголін, у якого був досвід зйомок фільму зі схожим сюжетом, але невдовзі його місце посів турок М. Ертугрул, який вирушив знімати “алжирські” натурні сцени до Баку. Завдяки цьому в “Таміллі” збереглися яскраві краєвиди кварталів навколо мечетей Тезе Пір і Бібіхейбет у бакинському старому місті – Ічері Шехер [2; 3].

У доповіді йдеться про фільми “зі східного життя” 1920-х рр., у яких відображено певні уявлення про історію і культуру народів Сходу. Культурна революція тих часів слугувала потужним консолідаційним інструментом, пропонуючи радянську систему цінностей, ідеалів та нормативів незалежно від етнічної належності.

Література:

1. Кіра Кіраліна (двічі роджена) // Всесвіт. 1926. № 11. С. 21–23.
2. Тамілла О. Б. // Всесвіт. 1927. № 11. С. 14–15.
3. Ремез Г. Тамілла // Кіно. 1927. № 4. С. 8–9.
4. Сухорєбров П. Кіра Кіраліна // Кіно. 1926. № 10. С. 14–15.
5. Ф. Алім // Всесвіт. 1926. № 7. С. 16–18.
6. Чаров А. На кіно-фабриці в Криму // Всесвіт. 1925. № 19. С. 22–23.

Огнєва О. Д.

ORCID: 0000-0002-9093-9358

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

старший науковий співробітник

відділу Близького та Середнього Сходу

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

**ТУРИСТИЧНА ПОДОРОЖ ТА ЇЇ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ:
ЛЬВІВ'ЯНИН ІВАН ГРЕЧКО В БУРЯТІЇ І ПОПОВНЕННЯ
ФОНДІВ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ
БУДДІЙСЬКИМИ АРТЕФАКТАМИ**

Ключові слова: буддизм, Іван Гречко, Роман Крип'якевич, Володимир Гарбузок, дацан, цаклі, Бурятія, музей, науково-туристична експедиція.

Україна, як відомо, не мала і не має спільних кордонів з народами, які сповідують буддизм. Тому, на відміну від іудаїзму, ісламу, католицизму, майже не відомі можливості безпосереднього знайомства з новою релігією та її складниками. Попри це, українські музеї містять матеріали, пов'язані з буддійським віросповіданням, а приватні колекціонери – відповідні зібрання. Одним із засобів поповнення таких фондів музейних груп є наукові експедиції. Проте будь-яких матеріалів про експедиції українських наукових інституцій, спрямованих на пошуки і збір творів образотворчого мистецтва, рукописів, книг, речей декоративного мистецтва в буддійській традиції, немає. Але науковці і туристи радянської України в повоєнний час здійснювали і науково-пошукові, і туристичні експедиції до районів, де проживали віряни-буддисти. Внаслідок перебування на цих територіях вже в часи незалежної України учасники таких мандрівок поповнювали відповідні фондові музейні групи буддійським начинням, зокрема Музею Ханенків (Київ) та Львівського музею історії релігії (до 1990 р. Музей історії релігії та атеїзму). Щодо останнього, то в деяких статтях згадується, але без покликання на джерела і час, що працівники музею навіть здійснювали наукові експедиції до Чити й Улан-Уде, в околицях яких діяли відновлений Агінський та заново збудований Іволгінський дацани.

Експозиція Львівського музею історії релігії складається з десяти тематичних розділів, зокрема й “Буддизму”. Згідно з визначенням,

організовані багатоденні мандрівки до маловідомих районів вважаються туристичною експедицією. Якщо поїздка здійснюється зі спеціальною дослідницькою метою і, залежно від неї, обраним напрямком, така мандрівка може визначатись як краєзнавча, туристично-спортивна, наукова. У Львові протягом 20–30-х рр. ХХ ст. діяло краєзнавчо-туристичне товариство, що мало на меті об'єднати зусилля аматорів і науковців [2]. Його виникненню сприяла діяльність львівських знаних краєзнавців та істориків, а серед них і Івана Крип'якевича (1886–1967). Тому, коли вже в повоєнні 60-ті рр. ХХ ст. на Львівщині починає активно розвиватися внутрішній туризм [1, с. 62], поява “туристичної секції для науковців” не викликала жодного подиву, а була сприйнята як природне продовження закладеного ще в довоєнні роки. До складу цієї секції входили також Іван Гречко (1929–2022), знаний як патріарх колекціонування і громадський діяч; політичний та громадський діяч і майже доктор наук (звільнений з роботи напередодні захисту) в галузі матеріалознавства Роман Крип'якевич (1925–1999), син Івана Крип'якевича; науковець і громадський діяч, альпініст Тадей Бардила (1929–2020), з ім'ям якого пов'язаний перший похід до тофаларів на Алтай [1, с. 62]. Експедиційний загін цієї секції у складі згаданих науковців, до того ж активних вірян УГКЦ, та інших здійснив у 1962 році поїздку до Бурятії (за твердженням журналістів, і до Калмикії), що не здається простим збігом.

На 60-ті рр. ХХ ст. припадає розпал антирелігійної пропаганди. Паралельно відбуваються зміни в туристичній галузі. Можна лише припускати, що згадані вище львівські науковці і водночас віряни УГКЦ (фактично церква була заборонена) здійснили в межах внутрішнього державного туризму експедицію до Бурятії (за припущеннями, ще була експедиція до Калмикії), аби на власні очі побачити результати втілення атеїстичних ідей у середовищі послідовників іншого віровчення. Поїздка львів'ян мала офіційний статус – експедиція від Федерації туристичних організацій. Згідно з останніми постановами в галузі туризму, мета поїздки визначалась як дослідження природи і прокладання нових маршрутів, що передбачало рух у малонаселених місцях і складній за рельєфом місцевості.

У деяких публікаціях, але без покликання на джерела і час, згадується, що працівники львівського музею здійснювали наукові експедиції до Чити й Улан-Уде. З 1946 р. в Агінському Бурятському автономному окрузі (нині Забайкальський край, що об'єднав Читинську область та Агінський Бурятський автономний округ) та неподалік від Улан-Уде, столиці Бурятії, діяли відновлений Агінський і заново збудований Іволгінський дацани. Можна припустити, що внаслідок якоїсь плутанини, ймовірно, йдеться про згаданий вище загін львівської

“туристичної секції для науковців”. Напрямом маршруту загону львівської експедиції був обраний північний схід від озера Байкал. І напрям обраного маршруту виявився вдалим. Про цей маршрут Іван Гречко згадував так: «Одного разу занесло мене в бурятське село. ...там колись знаходився населений пункт, який потім “совети” виселили... То і звідти привіз ось ці ікони, дзвоника, бачите, тут Будда вибитий, цю модринову матрицю для друку книжок і самі книжки...» [7]. Не пізніше 2018 року Іван Гречко передав до Музею історії релігії 30 буддійських музейних предметів, які він зібрав під час експедиції.

Тобто львівський Музей історії релігії завдяки інженерові-електрику за освітою і водночас знаному колекціонеру Іванові Гречку та його колегам, зокрема дослідникові-матеріалознавцю Романові Крип'якевичу, який здобув фах джерелознавця і готував до друку праці свого батька-науковця, внаслідок здійсненої науково-туристичної експедиції отримав цілісний комплекс речей (тобто знайдених в одній місцевості, в один час, однакового змісту) буддійського призначення. Зібрані матеріали вдало вписалися до вже наявної групи в Музеї історії релігії, появу якої ще наприкінці 40-х рр. ХХ ст., окрім інших предметів, спровокувала ідеологічна потреба демонстрації релігійного розмаїття іноземним гостям Країни Рад і побудова в наступні роки експозиції антирелігійного спрямування. Цілісний комплекс речей (тобто знайдених в одній місцевості, в один час, однакового змісту) фактично є безголовим. Нез'ясованою залишається одна суттєва річ – походження. Але надзвичайно суттєву допомогу може надати блок матеріалів, що мають стосунок до конкретного маршруту. Йдеться про звіт здійсненого походу з детальним технічним описом, маршрутну книжку, довідкові відомості про мандрівку (нитка маршруту і список групи); інформацію про район подорожі (загальногеографічна і туристична характеристика), результати подорожі тощо [6]. Детальний аналіз таких документів, що супроводжують маршрут, з яким пов'язані знайдені матеріали, обов'язково стане у пригоді під час їхньої ідентифікації, ототожнення та опису. І ця робота в музеї ще має відбутись.

На підставі переданих матеріалів Володимир Гарбузюк, старший науковий співробітник Музею історії релігії, надрукував каталог буддійських зображень музейної збірки [3]. На вшанування пам'яті одного із засновників Інституту колекціонерства при НТШ Івана Гречка, який 15 червня 2022 року завершив свій земний шлях, у музеї відкривається виставка предметів буддійського культу. Причому Львівський музей – єдиний в Україні, що має цаклі – зразки мініатюрного буддійського живопису, що традиційно використовуються під час виконання різноманітних ритуалів. Незвичайна експозиція, постать, якій вона присвячена, привертали увагу відвідувачів. Іван Гречко,

Роман Крип'якевич, Тадей Бардила, послідовні віряни УГКЦ, особисто ознайомилися з особливостями антирелігійної пропаганди від Карпат до Саян. Зібраний матеріал експонувався, як засвідчує завідувачка виставкового відділу Львівського музею історії релігії Руслана Бубряк, не тільки у Львові, а й поза його межами, зокрема в Керчі, Севастополі тощо [7]. Молоде покоління має можливість відчутти жахи минулих літ, прочитавши книгу “Таємниця старого Лами” українсько-бурятського письменника Доржа Бату [4], адресовану дітям. Книга розповідає про те, як два хуврахи, тобто малі послушники, учні Іволгінського дацану, розшифрували таємний зміст танки та віднайшли заховані і тому врятовані скарби буддійського монастиря.

Література:

1. Божук Т. Організація походів спортивного самодіяльного туризму у 1960–1990 рр. (з досвіду керівника туристських груп) // Емінак: науковий щоквартальник, № 13–2. Київ–Миколаїв, 2016. С. 61–68.
2. Гамкало М. З., Романів П. В. Історія розвитку активного туризму в Карпатському регіоні // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції. Кропивницький, 2021. С. 290–300.
3. Гарбузюк В. Танка. Буддійські зображення: Збірка Львівського музею історії релігії: каталог / укл. Володимир Гарбузюк. Львів : Вид-во Львівського музею історії релігії “Логос”, 2018.
4. Дорж Бату. Таємниця старого Лами / Ілюстрації: Ярина Жук. Львів : ВСЛ, 2021. 204 с.
5. Малюга О. Львівський музей історії релігії запрошує на відкриття виставки “Вікно в інший світ” // Фотографії Старого Львова. 14.07.2019. URL: <https://photo-lviv.in.ua/lvivskyy-muzej-istoriyi-religiyi-zaprosnyue-na-vidkryttya-vystavky-vikno-v-inshyj-svit/> (дата звернення: 3.06.2024).
6. Федорченко В. К., Дьорова Т. А. Історія туризму в Україні : навч. посіб. / передм. В. А. Смолія. К.: Вища шк., 2002. 195 с.
7. Цьомік М. Прихований скарб Сходу у серці Львова: буддійська колекція Івана Гречка // Духовна велич Львова. Релігійний інтернет-ресурс. 2 серпня 2023. URL: <https://velychlviv.com/pryhovanyj-skarb-shodu-u-sertsy-lvova-buddijska-kolektsiya-ivana-grechka/> (дата звернення: 3.06.2024).

Павленко С. С.

ORCID: 0000-0002-4101-157X

кандидат історичних наук, запрошений науковець

Університет Манітоба

м. Вінніпег, Канада

АГЕНТКА ТАЄМНОЇ ПОЛІЦІЇ АЗА ТА ЯПОНСЬКЕ КОНСУЛЬСТВО В ОДЕСІ

Ключові слова: О. Шлезінгер, Г. Бережна, Б. Танака, репресії, контррозвідувальний відділ ДПУ.

Діяльність будь-якого іноземного консульства в СРСР протікала під пильним наглядом з боку таємної поліції. Працівники господарської частини консульства, близькі друзі іноземців та їхні випадкові знайомі активно вербувалися силовими структурами. До кола таких осіб належало подружжя Шлезінгерів, які наприкінці 1930-х рр. пішли на зближення з японським консульством.

Онисим Шлезінгер народився в 1890 р. в Одесі в єврейській родині, мав трьох сестер і брата [6, с. 205–206]. Закінчив медичний факультет Бернського університету [5]. Старша сестра Шлезінгера Катерина Тодорович (1877–1974) була відомою піаністкою, ще в 1909 р. емігрувала до Японії, де стала концертмейстеркою при імператорському дворі [6, с. 203–220; 1, т. 4, арк. 384; 1, т. 13, арк. 386].

За часів консульства Шімади (1927–1930) дружина Шлезінгера звернулася до інституції з проханням допомогти відправити листа в Токіо для Катерини. Під час бесіди виявилось, що Шімада знав жінку. За посередництва консульства брату і сестрі вдалося відновити контакт [1, т. 13, арк. 386]. Це була важлива підтримка для одеського подружжя, оскільки сестра надсилала Шлезінгеру фінансову допомогу [1, т. 8, арк. 8–12].

Катерині навіть вдалося укласти контракт для брата на гастролі до Японії як диригента. Наявна джерельна база не дає можливості визначити, чи була це спроба, мотивована прагненням репрезентувати музичний талант чоловіка, чи легальний шлях покинути СРСР. Саме в цей час, у 1930 р., до Одеси прибув новий консул Танака (1930–1934), який привіз із собою контракт для підписання щодо гастролей та грошовий завдаток у вигляді 1000 крб [1, т. 13, арк. 386].

Відносини між японським консульством і подружжям на цьому не закінчилися. Галина Бережна, дружина Онисима, стала викладати

російську мову консулу. Крім того, час від часу Танака грав зі Шлезінгером у шахи. Бережна сама звернулася до таємної поліції, запропонувавши свої послуги як агентки. Її псевдо стало Аза [1, т. 13, арк. 386].

Бережна приходила до Танаки майже щодня, за винятком четверга та неділі. Вони займалися читанням газет і перекладали їхній зміст. Тривали заняття півтори-дві години. Васильєв, інший агент ДПУ, описував Бережну як гарну даму років 24–25, високу, струнку шатенку [1, т. 7, арк. 20].

Звіти Ази як агентки таємної поліції не були численними та містили інформацію про деякі рутинні справи з життя консула. Попри вкрай обмежені контакти Танаки, Аза зазначала, що консул був у прямому сенсі обізнаний з усім, що відбувалося в місті [1, т. 4, арк. 537]. Хоча японець характеризувався іншими співробітниками консульства як досить деспотична людина, Аза доповідала, що стосовно неї він був “завичай ввічливий та матеріально допомагав” [2, арк. 273].

У 1932 р. Аза обірвала зв'язок з консульством, знайшовши іншу роботу [1, т. 13, арк. 386]. Вийхати за кордон Шлезінгеру так і не вдалося. Після ліквідації в Одесі японського консульства контррозвідники знову згадали про подружжя. У 1938 р. проти них була відкрита репресивна справа [5; 3, с. 45]. У підсумку Галина Бережна була розстріляна в листопаді 1938 р. [3], а Онисим Шлезінгер дістав 10 років таборів. З 1948 р. він працював у Південно-Снісейській центральній лікарні. Помер у 1950 р. від інсульту [5].

Література:

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. Р 91. Оп. 1. Спр. 70.
2. ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 418. Т. 1. Ч. 3.
3. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 240.
4. Жертвы политического террора в СССР. URL: <https://lists.memo.ru/index2.htm>
5. Судьба врача. Через 80 лет правнуки узнали, где похоронен известный хирург. URL: <https://memorial.krsk.ru/Public/2018/20180228.htm>
6. The 20th century through historiographies and textbooks: chapters from Japan, East Asia, Slovenia and Southeast Europe / editors Žarko Lazarević, Nobuhiro Shiba, Kenta Suzuki. Ljubljana: INZ, 2018. P. 205–206.

Саган Г. В.

ORCID: 0000-0001-8301-849X

доктор історичних наук,

професор кафедри всесвітньої історії

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

м. Київ, Україна

ОБЛАШТУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ЯПОНІЇ: ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ТА ПОЗИЦІЯ ГРОМАДСЬКОСТІ

Ключові слова: українці в Японії, українсько-японські зв'язки, українські біженці, діаспора.

До подій 24 лютого 2022 року Японія вважалася країною, що прохолодно ставилася до біженців. Японія також належала до розвинутих країн, які мали найнижчий показник отримання притулку. У 1981 році Японія підписала конвенцію ООН про біженців, за якою забороняється будь-яка дискримінація іноземців, що шукають захисту за межами своєї країни. З 1982 року, коли Японія ухвалила свої закони про прийом біженців, 87892 особи подали заявки на отримання статусу біженця. Згоду дістали лише близько 1 % прохачів – 915 осіб. Війна в Україні змінила ставлення Японії до мігрантів [5].

За пів року у 2022-му країна прийняла у 20 разів більше біженців, ніж минулоріч. У 2022 році в Японії знайшли прихисток 1783 українці [2]. Прем'єр-міністр Японії офіційно оголосив про зміну міграційних правил. Країна прийняла не лише українців, у яких є родичі чи знайомі в Японії, а й усіх українських громадян, які шукали в Японії притулку через конфлікт [4]. На початку квітня 2022 р. міністр закордонних справ Йошімаса Хаясі особисто вилетів до Польщі, щоб на урядовому Boeing 777 вивезти звідти українських біженців. Також уряд Японії виділив декілька місць для них на регулярному комерційному рейсі з Польщі [5].

“Державні установи були нехарактерно щедрими в наданні допомоги, підтримки психічного здоров'я, мовних курсів та житла, щоб допомогти українцям адаптуватися до нового життя. Це рідкісний і несподіваний крок, який може стати поворотним моментом для давніх обмежень Японії для біженців”, – пише “The Washington Post” [4]. За кілька місяців Японія прийняла більше українців, ніж біженців зі всіх інших країн за 30 років. Уряд давав одноразову виплату українським біженцям у розмірі 1200 євро і на кожен день протягом

шести місяців виплачував 2400 єн (600 гривень) тим, хто не мав родичів у Японії. Окремо покривалися витрати на медицину, навчання дітей у школі, послуги перекладачів та уроки японської мови [3]. Наприкінці травня Міністерство праці заявило, що компанії, які прийматимуть на роботу українців, можуть розраховувати на гранти до 600 тисяч єн. У Токіо та Осаці відкрилися консультаційні центри для українців [5].

Суспільство підтримало владу: за даними опитування, яке провела газета “Nikkei”, майже половина японців схвалює санкції, інша половина виступає за їхнє посилення. Також, згідно з тим же опитуванням “Nikkei”, понад 90 % жителів країни вважають, що українців варто приймати, і лише 4 % висловилися проти. На думку місцевих активістів, які виступають за послаблення міграційних законів, головною причиною високої лояльності жителів Японії до українських біженців є широке висвітлення російсько-української війни в медіа.

Громадяни Японії прихильно поставилися до українських біженців та їхніх потреб, і тут, як зауважує Японська асоціація біженців, для японців багато значить “європейськість” українців [3]. А згодом проведені дослідження засвідчили, що більшість жителів Японії виступають за збільшення кількості українців, яким варто дозволити в’їжджати в країну [1].

Література:

1. Українці в Японії. За що критикують японський уряд? URL: <https://evacuation.city/articles/215858/ukrainiski-pereselenci-v-yaponii-za-scho-kritikuuyut-yaponskij-uryad>

2. Українські біженці – про життя у Японії: “І житло надали, і медичну страховку, і гроші”. URL: <https://expres.online/lyudi-i-problemi/ukrainiski-bizhentsi-pro-zhittya-u-yaponii-i-zhitlo-nadali-i-medichnu-strakhovku-i-groshi>

3. Японські медіа та аналітики відзначають безпрецедентну підтримку. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/04/13/600-gryven-na-den-zhytlo-i-robota-yaponiya-dyvuye-oglyadachiv-gostynnistyu-do-ukrayinskyh-bizhencziv/>

4. Японія за 4 місяці прийняла біженців з України більше, ніж з усіх інших країн за 30 років // The Washington Post. 21 червня 2022 р. URL: <https://espresso.tv/yaponiya-za-4-misyatsi-priynyala-bizhentsiv-z-ukraini-bilshe-nizh-z-usikh-inshikh-krain-za-30-rokiv-the-washington-post>

5. Хіора О. Місце під сонцем, що сходить: Як Японія приймає українських біженців. URL: <https://birdinflight.com/svit/20220608-sontse-shho-shodit.html>

СЕКЦІЯ VI. ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА КРИМУ Й ПРИЧОРНОМОР'Я ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА НОВОГО ЧАСУ

УДК 94(477.5/.6)“13”:[72.04:738.5]

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-46>

Ельников М. В.

ORCID: 0000-0003-4432-3322

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Запорізький національний університет

м. Запоріжжя, Україна

СХІДНИЙ АРХІТЕКТУРНИЙ МОЗАІЧНИЙ ДЕКОР З КАШИНУ ЧАСІВ ЗОЛОТОЇ ОРДИ НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ ДНІПРА

Ключові слова: кашин, Золота Орда, лівобережжя Дніпра, східні традиції.

За часів Золотої Орди великого поширення набувають кашинні вироби. Кашин, що дістав у західній літературі назву “кварц-фрити”, посідає проміжну ланку між гончарством і склоробством [5, с. 95]. Силікатна маса, відома як фаянс, була винайдена в Месопотамії, однак масово використовуватися вироби з неї почали у Стародавньому Єгипті в II тис. до н. е. [7]. Поширення кашин набув у XII ст., коли майстри Персії і Сирії почали виготовляти з нього посуд і глазуровані облицювальні плитки для архітектурного декору культових споруд. Ірансько-середньоазійське походження терміна “кашин” пов’язують з найбільшим центром з виготовлення такої кераміки – іранським містом Кашан. У XIII ст. його почали застосувати в Середній Азії, у XIV ст. – у Золотій Ordі, а в XV ст. – в Османській імперії [4, с. 18–19].

У межах України пам’ятки з архітектурним мозаїчним кашинним декором часів Золотої Орди обмежуються лівобережжям Дніпра. Найбільш північним є Мечетський некрополь на Полтавщині, досліджений у 1911–1912 рр. Глазуровані плитки з пам’ятки, вкриті поливою бірюзових, зелених, синіх, синьо-зелених і білих кольорів, за І. А. Зарещким, виготовлені з білої фритової маси [3, с. 113–114]. Опубліковані 2004 р. [6, с. 22, рис. 22: 15–17] кашинні вироби мають аналогії

на городищах Великі Кучугури і Кінські Води Запорізької області [2, с. 139].

Архітектурний декор Великих Кучугур представлено кашинною цеглою, вкритою бірюзовою поливою. Найбільшу кількість таких виробів зафіксовано на городищі Кінські Води. Їх використовували в XIV ст. для оздоблення куполів і стін культових споруд Середньої Азії, Поволжя, Кавказу і Північного Ірану [1, с. 363–365].

Кашинні плитки Кінських Вод входили до складу орнаментальних геометричних і рослинних композицій. Геометричні орнаменти з використанням шестикутної зірки широко застосувались в оздобленні архітектурних споруд Османської імперії. Рослинний візерунок характерний для орнаменту арабських країн, а композиція з поєднанням рослинного пагінця і спіралі була відома в іранських і тюркських народів з XII ст. [1, с. 367, 372]. Технологія зворотного набору плиток орнаменту з подальшою їхньою заливкою алебастровим розчином ідентична набору мозаїчних блоків сельджуцької Анатолії. Сировина, що використовувалася для виготовлення глазурі, ідентична східній, зокрема іранській.

Отже, за часів Золотої Орди в межах лівого берега Дніпра маємо цілу низку пам'яток з типовою будівельною традицією оздоблення споруд, характерних для країн Близького Сходу і Середньої Азії.

Література:

1. Ельников М. В. Строительная кашинная керамика городища Конские Воды // Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X–XVIII вв. Казань: Б. И; Кишинев: Stratum Plus, 2017. Т. 2. С. 363–386.

2. Єльников М. В. Пам'ятки часу Золотої Орди з будівельною кашинною керамікою з Полтавщини та Запоріжжя // Старожитності Лівобережного Подніпров'я. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2017. С. 136–141.

3. Зарецкий И. А. Результаты пробной раскопки в урочище Мечеть Кобелякского уезда // Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Полтава : Электрическая типография Г. И. Маркевича, 1912. Вып. 9. С. 111–120.

4. Коваль В. Ю. Керамика Востока на Руси IX–XVII века. Москва : Наука, 2010. 269 с.

5. Кубанкин Д. А., Кашникова А. Л., Локис А. В., Шелепов Д. А. К вопросу о технологии производства кашинной посуды и специфике ее изготовления на Селитренном городище // Археология евразийских степей. 2018. № 4. С. 93–97.

6. Супруненко О. Б., Приймак В. В., Мироненко К. М. Старожитності золотоординського часу Дніпровського лісостепового Лівобережжя. Київ: ІА НАНУ; Полтава: Археологія, 2004. 82 с.

7. Joshua J. Mark. Faience. URL: <http://surl.li/uczju> (дата звернення: 01.06.2024).

УДК 94(477):28-05

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-47>

Зуб (Руденко) Н. М.

ORCID: 0000-0003-4789-9466

кандидат історичних наук,

молодший науковий співробітник відділу Євразійського степу

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ПРО ОДНУ ПОСТАНОВУ ТАВРІЙСЬКОГО МАГОМЕТАНСЬКОГО ДУХОВНОГО ПРАВЛІННЯ ЩОДО МУСУЛЬМАН КИСВА (КІН. XIX СТ.)

Ключові слова: мусульмани, метричні книги, мечеть, мулла, Київ, Таврійське магометанське духовне правління, турецький підданий.

Згідно з імперським законодавством Таврійському магометанському духовному правлінню (ТМДП) підпорядковувалися всі мусульмани, що проживали в Таврійській губернії та губерніях “Західного краю”.

Наша розвідка розкриває невідомі аспекти історії ісламу на українських землях, спираючись на нововиявлені документи у фондах Державного архіву Київської області.

Ще в 1879 р. Київське губернське правління розглядало питання про ведення метричних книг для магометан. Ця пропозиція виникла після урядового розпорядження про те, що “всі метричні свідоцтва про смерть іноземних підданих <...> мають надаватися в Департамент внутрішніх відносин Міністерства іноземних справ”. Це був час після закінчення російсько-турецької війни (1877–1878), а тому на українських теренах збільшилася частка “турецькопідданих” за рахунок колишніх військовополонених. І тоді ж на запит місцевої влади поліція встановила, що релігійні обряди для мусульман здійснювалися “турецьким підданим Муллою Ахмедом Халілом”, навіть розшукала

цю особу, але очікуваного результату це не дало, оскільки той заявив, що “він метричних книг своїх єдиновірців не веде”. Тож порушене питання залишилося без вирішення.

Втім, через десятиліття аналогічна проблемна ситуація постала перед чиновниками знову. Документи фіксують, що станом на кінець 1889 р. метричні записи мусульман у Києві так і не велися. Подібним виявився і новий “сюжет” задокументованих подій про спробу вкотре розшукати муллу. Ніби й виявили... Але водночас з’ясували: “...Київський парафіяльний Мулла Юсуф-Огли<...> заявив, що в нього жодних книг для запису актів про смерть осіб магометанського вірування немає і такі ніколи ніким не велись і нині не ведуться”. Проте чиновники все ж зробили запит для уточнення, чи є “турецький підданий Юсуф-Ізмаїл-Мулла-Юсуф Огли... муллою, імамом чи газзаном”. Так, мав він духовне звання і вивчав правила магометанської віри, але жодного стосунку до вищезазначених посад не мав. Слід зауважити, що насправді ця особа й не могла обійняти офіційно посаду мулли через низку законодавчих вимог. Окрім того, релігійна громада мала обирати муллу самостійно, а лише потім він проходив процедуру затвердження владою.

Внаслідок цього дещо активізувалося листування між Київським губернським правлінням і ТМДП, бо в питаннях щодо ісламської релігії київські чиновники завжди зверталися лише туди. Тож вони цікавилися: до пасти якого мулли зараховані мусульмани Київської губернії, а головне, то хто ж відповідальний за виконання статті закону про ведення метричних книг? Та в листі-відповіді восени 1890 р. ТМДП повідомило, що “духовенство і мечеті Київської губернії до відомства Таврійського магометанського духовного управління не належать”. Тобто малося на увазі, саме таких у їхньому підпорядкуванні немає.

В іншому листі, вже восени 1892 р., чиновники звертаються з подібним запитом і до Таврійського губернатора, а також із проханням вплинути на ТМДП. У відповіді, що надійшла від ТМДП за місяць, пропонувалося вибрати, до якої мечеті зарахувати “для виконання треб магометан, що мешкають у Київській губернії”. У пропозиціях для вибору були мечеті в “м. Мінську, м. Новоградку, Слуцькому повіті, Волинській губернії Острозького повіту та Брацлавському повіті Подільської губернії”. “Найзручнішими” мечетями чиновники вважали розміщені у Волинській чи Подільській губернії, про що й повідомили ТМДП.

Результатом цього довготривалого листування стало повідомлення на початку 1893 р. від ТМДП, що “журнальною постановою Духовного Правління, яке відбулося 21 цього січня, магометани, що проживають

у Київській губернії, зачислені для виконання треб до Ювковецької мечеті Острозького повіту Волинської губернії”. Про це рішення потрібно було оголосити всім мусульманам губернії.

Втім, незважаючи на це трохи дивне рішення, де поняття “зручність” використовувати не зовсім доречно, якщо враховувати маршрут та відстань, була додана й пропозиція. Крім того, після оголошення постанови ТМДП слід було виконати ще одне прохання від ТМДП й запропонувати послідовникам ісламу: “...чи не знайдуть вони можливим для великої їхньої зручності у виконанні обрядів та ведення муллою метричних книг побудувати де-небудь у Київській губернії мечеть, а потім <...> благонадійну особу, що зможе обійняти посаду мулли при мечеті”. А відтак київському та бердичівському поліцеймейстерам та повітовим виконавцям Київської губернії влітку того ж року був вручений відповідний циркуляр. І ось та пропозиція, озвучена вірянам, очевидно, дуже “припала до душі” спільноті татар міста Києва, яка вже робила для цього перші кроки.

Отже, саме ТМДП подало слушну пропозицію, що стала важливою метою для місцевих правовірних, які з часом (1897 р.) таки її досягли, обравши у своїй громаді муллу та відкривши свою мечеть (молитовний будинок) у Києві. Водночас нарешті набув позитивного вирішення і запит від губернських чиновників про ведення метричних книг.

Мавріна О. С.

ORCID: 0000-0001-5812-2164

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
учений секретар*

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

СПРАВИ ПРО ЗАСТАВУ ЗЕМЛІ КРИМСЬКИМ РОДОМ БАЛАТУКОВИХ З ФОНДУ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ключові слова: Крим, Таврійська губернія, рід Балатукових, Державний архів Одеської області.

У 305 фондів (фонд Бессарабсько-Таврійського земельного банку) Державного архіву Одеської області містяться документи, що проливають світло на сімейну історію, економічне життя та господарську діяльність відомого кримського роду мурз Балатукових. Матеріали не численні, але досить інформативні.

Це три справи щодо отримання позики під заставу землі і маєтків у Таврійській губернії в кінці XIX століття. Всі три справи датовані 1898 роком, тобто відкриті за датою подання заяви про отримання позики. Дві з них стосуються застави відставним ротмістром Алі беєм Балатуковим землі й маєтку в селі Тюп-Джанкой (Тюп-Янкой) Перекопського повіту, одна справа – щодо застави частини дачі села Біюк і Кучук Таганаш Перекопського повіту Таврійської губернії.

Справи щодо надання позики, як правило, мають у своєму описі чітко визначений тип документів, які необхідні для отримання позики: опис землі і маєтку, “сказки” про межування, плани (загальний, а також тієї частини, що віддається в заставу), їхня оціночна вартість, документи, що підтверджують право власності: розподільчі акти при отриманні спадку, купчі грамоти, що мають більш раннє датування, окладні листи, у яких відображена вся земельна та інша власність; сплачені податки і податкова заборгованість.

Таким чином, документи, представленні в справах про позику Алі бея Балатукова, містять досить широкий спектр інформації з сімейної історії роду Балатукових, а також дають змогу проаналізувати процеси, що відбувались в економічному і соціальному житті в середовищі нащадків служилої знаті Криму протягом XIX століття.

Література:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО) Ф. 305, оп. 1, спр. 1236. О выдаче ссуды под залог имени Перекопского уезда Таврической губернии при деревне Тюп-Джанкой (она же Тюп-Янкой) ротмистру Али Бюю Балатукову, крестьянам Якову Давидко, Лукьяну и Никите Полищукам, Стратону Собко, Евтихию Величко и др. (1-й том) (1898) (09.01.1898 – 28.11.1915).
2. ДАОО. Ф. 305, оп. 1, спр. 1237. О выдаче ссуды под залог имени при деревне Тюп-Джанкой Таврической губернии: Балатукову, Давидко, Полищукам, Собко, Величко и др. (2-й том) (1898).
3. ДАОО. Ф. 305, оп. 1, спр. 1238. О выдаче ссуды под залог имени части дачи деревни Биюк и Кучук Таврической губернии: Балатукову, Миллеру, Бургеру, Ульмеру и др. (1898).
4. Бессараб О. В., Мавріна О. С. (2023). Документи бейських родів Криму сер. ХІХ – початку ХХ ст. у фондах земельних банків Державного архіву Одеської області // Східний світ. № 4 (121). С. 59–70.

УДК 94(477:75)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-49>

Сейтяг'яєв Н. С.

ORCID: 0000-0002-5221-4284

кандидат філологічних наук,

науковий співробітник відділу Близького та Середнього Сходу

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

СПИСОК “ІСТОРІЇ ЧЕЛЕБІ АКАЯ” З ФОНДІВ БІБЛІОТЕКИ ТУРЕЦЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ

Ключові слова: Челебі Акай-ефенді, історія, рукопис, новий список, зміст, особливості.

“Історії Челебі Акая” з фондів бібліотеки Турецької історичної асоціації – це ще один список твору кримськотатарського автора ХVІІІ ст., мударріса Абдуррахмана-ефенді на прізвисько Челебі Акай-ефенді з тахаллусом Хурремі, сина мударріса, шейха суфійського ордену Хальветі Мухаммеда Ефенді на прізвисько Каракаш. Останнім

часом вийшло два дослідження, присвячені вказаному твору, обидва в Туреччині. Перше – стаття дослідника з Університету Мармара у Стамбулі Угура Деміра 2017 року з досить суперечливою назвою “Джерело з історії Кримського ханства, яким нехтують (або нехтували): Історія Челебі Акая” (Uğur DEMİR, “İhmal edilen Kırım Hanlığı kaynağı: Çelebi Akay Târîhi”). Початок назви статті можна також приблизно перекласти як “недооцінене або забуте джерело”, що також є не менш суперечливим. Автор дослідження вказав на існування восьми встановлених ним списків твору: списку ТУАК і Кримського науково-дослідного інституту, які зникли в часи Другої світової війни, бахчисарайського, київського, петербурзького, каїрського, Стамбульського дослідного інституту й Стамбульського університету. З перерахованих рукописів лише список Стамбульського дослідного інституту до публікації У. Деміра не був описаний у науковій літературі, і його долучення до дослідження тексту твору, без сумніву, є здобутком.

Другою сучасною роботою, у якій досліджується “Історія Челебі Акая”, є стаття Айкута Джана “Самостійна історія Кримського ханства: Історія Челебі Акая” (Aykut CAN, “Müstakil bir Kırım Hanlığı tarihi: Çelebi Akay Tarihi”). Автор дослідження повторює твердження У. Деміра щодо відомих сьогодні восьми списків

Список з бібліотеки Турецької історичної асоціації, наявність якого була з’ясована у квітні цього року, наскільки нам відомо, раніше не долучався до дослідження “Історії Челебі Акая”. Немає згадки про нього у вказаних вище турецьких роботах, тому вважаємо за доцільне надати попередній опис цього джерела, яке є дуже цінним з погляду текстологічного дослідження зазначеного твору.

Назва твору позначена на аркуші 1 у формі “Târîh-i Çelebi Akay” (“Історія Челебі Акая”). Однак після цієї назви йде текст фетви Ебу-с-Сууда-ефенді, який не має стосунку до твору. Тобто це не є початком твору. Проте в його вступній частині (dibace), як і в списку Стамбульського університету, сам автор називає свій твір “Çelebi Akay Tarihi” в тому самому значенні, і саме ця форма назви твору є авторською.

Однією з ознак, яка визначає цінність списку, є його датування. Згідно з колофоном, його копіювання було завершено 1 рамадану 1167 року (22 червня – 21 липня 1754 р.). Як порівняти зі списком Стамбульського університету, який, за різними оцінками, був скопійований 27 березня або 30 квітня 1753 р., і списком Стамбульського дослідного інституту, який датований ша’баном 1167 (травнем – червнем 1754 р.), він є третім за часом копіювання, тобто одним з найстаріших списків твору.

Ще однією особливістю списку “Історії Челебі Акая” з фондів бібліотеки Турецької історичної асоціації є зміст твору на зворотному боці аркуша, який передує аркушу 1 (пагінація пізня, європейська, починається з другого аркуша). Всього в ньому зазначено 56 розділів твору. Щодо цього цікавим є повідомлення автора у списку Стамбульського університету про те, що він додав зміст на початку рукопису. Отже, судячи з усього, у рукописі Турецької історичної асоціації зберігся зміст твору, складений автором.

За змістом рукопис нагадує варіант, який міститься у списку Стамбульського університету, і відрізняється від варіанта з каїрського списку. З огляду на раннє датування списку й наявність у ньому змісту (що вказує на його явний зв’язок зі списком, відредагованим самим автором після ознайомлення з попереднім рукописом у ханському палаці) можна припустити, що порівняння наявного сьогодні критичного тексту твору з цим списком допоможе уточнити його кінцевий варіант, наданий автором хану.

УДК 94(477.4)“15–19”

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-50>

Шевченко А. М.

ORCID: 0000-0002-7555-7239

кандидат історичних наук

м. Ізмаїл, Одеська область, Україна

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ АККЕРМАНА ОСМАНСЬКОЇ ДОБИ (КІНЕЦЬ XV – ПОЧАТОК XIX СТ.)

Ключові слова: Аккерман, Буджак, торгівля, податки, тімар.

Проблема дослідження османських міст Буджака полягає в браку віцілих пам’яток того часу внаслідок війн та повстань. Археологи велику увагу приділили саме фортифікації міст, залишкам укріплень, тоді як економічне життя залишилося поза головною увагою. Можливо, це пов’язано із сучасною забудовою міст. Зокрема, у сучасному Білгороді-Дністровському (колишній Аккерман) під фундаментом будівлі взуттєвої фабрики, за даними картографії, розміщувалась велика турецька лазня [5, с. 161–162].

Мандрівники здебільшого цікавилися побутом та звичаями татар, оскільки бачили в них головну військову силу регіону, що відрізнялася

своїми традиціями від типових османських містечок імперії, якими були міста Буджака. Фрагментарно відомості щодо виноградарства та соледобування в передмістях залишилися у спогадах російських статистів початку XIX ст. (С. Корніловича, П. Свіньїна, А. Скальковського). Сучасні дослідники (О. Бачинська, А. Красножон, І. Сапожников) більше уваги приділили вивченню фортифікації, розглядаючи у своїх дослідженнях економіку як складник розвитку міста. Лише О. Серєда вперше проаналізував податкову систему за дефтером 1570 р. та зазначив основні галузі прибутків. Тому саме економічне життя Аккермана османської доби потребує більш системного та ґрунтового вивчення.

У XV – середині XVII ст. в османській частині Буджака було два великих торговельних центри, що впливали на економічне життя всього регіону, – Аккерман та Кілія. Звісно, їхні торговельні зв'язки не виникли на порожньому місці, а були логічним продовженням комерційних відносин, що склалися за часів молдавсько-генуезької присутності в умовах функціонування “Молдавського” та “Татарського” торговельних шляхів, які переходили до Волзького та Кавказького торгових шляхів, що були частиною “Великого шовкового шляху” [6, с. 88–89]. Свідченням цих зв'язків є велика кількість знайденої іранської, середньоазійської кераміки, китайської порцеляни, зокрема в Аккермані [6, с. 93, 95].

Археологічні знахідки підтверджуються письмовими згадками того часу, які навів А. Красножон. «У 1445 р. лицар Ваврін при заході на двох галерах до Білгорода (*осман. – Аккерман*) тут “знайшов багато кораблів з Трапезунда”. У 1450 р. на королівській раді в Кракові Казимиром IV проголошено, що Білгород (поряд з Кілією) з значенням “виняткові порти для кораблів всього Сходу”» [8, с. 324].

Брак статистичних відомостей не дає змоги ґрунтовно висвітлити цей період, однак публікації О. Огуя, Л. Воротинцева надали деякі свідчення. У 1408 р. молдавські та львівські купці купували за 10 срібних грошів вівцю у Львові, а продавали татарам у Кілії та Монкастро за 60 грошів. Великий прибуток приносила работоргівля. Щорічно продавали в Монкастро до 2000 рабів (валахів, русинів). За відомостями 1438 р., понад 30 суден з рабами прибули до Константинополя. За 70 років (1367–1429 рр.) вартість рабів виросла втричі: з 23–40 до 80 дукатів.

За відомостями Банку Святого Георгія (Генуя), через Монкастро до Кафи вивозилося зерно вартістю 0,7 дуката за міну (84,4 л.). Флорентійське видання “Практика торгівлі” свідчило, що в 1324–1336 рр. збіжжя з Подунав'я постачалося до Генуї та Пери. У 1357–1361 рр. з Монкастро до Кіпру привозили пшеницю з Поділля, Подністров'я,

Подунав'я. У 1450-х рр. щорічний прибуток від торгівлі становив понад 50 тис. золотих дукатів [3, с. 82–83; 10, с. 50–51].

Саме завдяки цим налагодженим зв'язкам Османська імперія сприяла економічному піднесенню міст за рахунок відродження торговельних зв'язків з Європою та Туреччиною. Наприкінці XV ст. Аккерман стає одним з найбільших портів Османської імперії. У 1490 р. до цього порту прибули 15 грецьких, 3 італійських та 6 турецьких суден, які привезли московські, іранські, китайські товари з Кафи. Зокрема, турецький дослідник Г. Іналджик з'ясував, що через Аккерман проходив новий “молдавський торговельний шлях”: Середній Схід – Кафа – Аккерман – Кілія – Молдавія – Львів – Краків, через який купці зі Львова, Молдавії, Польщі вивозили до Стамбула віск, мед, масло, сало, шкіри та збіжжя. З Османської імперії привозили до 120 видів товарів (скло, бавовну, шовк, прянощі, взуття) [4, с. 144].

Крім того, Аккерман був найбільшим центром работоргівлі в Північно-Західному Причорномор'ї та створював конкуренцію навіть Кафі й Стамбулу. У 1601 р. польський посланець до “перекопського царя” Лаврін П'яочинський писав: “У самому Білгороді я бачив велику кількість королівських підданих, яких захопили в різних місцях” [9, с. 74].

Використовуючи потужності Аккерманського порту, Османська імперія поєднала “молдавський” та “Великий шовковий шлях” під своїм контролем. Зокрема, Е. Челебі в 1657 р., згадуючи про портові причали Аккермана, повідомляв, що “влітку і взимку біля них багато кораблів з різних країн. Місто славиться своїм білим хлібом, мастилом для маяків та відбірною пшеницею, ячменем та піском для годинників” [15, с. 143].

Аналіз номенклатури податків дає нам змогу визначити господарську спеціалізацію міста. У 1570 р. загальні збори становили майже 331000 акче. 202000 акче (61 % усього збору) становили муніципальні податки на підприємницьку діяльність та крамничну торгівлю; 22340 акче (6,7 %) – з 510 виноградників мусульман та 425 діжок з вином; 7115 акче (2,2 %) – ошр із врожаю (десятина з 14475 кіле); 5000 акче (1,5 %) – десятина за вилов риби та володіння рибним промислом тощо. Отже, понад 70 % зборів припадало на комерційну діяльність, виноробство та хліборобство (підрах. за: [14, с. 154]).

З кінця XVI ст. розпочався економічний занепад міста через напади козаків. Найбільш руйнівними були набіги 1593–1595, 1606, 1609, 1634, 1659, 1696 рр., що призводили до руйнувань та грабунків. Метою походів було звільнення ясиру, що становив вагому статтю експорту з Аккермана. За свідченням Е. Челебі, місто приносило Османській

імперії 240000 акче податків, що є небагато проти минулого століття [15, с. 9, 17].

Крім того, торговельні можливості Аккермана обмежували природні умови Дністровського лиману. Це визначив турецький анонімний інформатор ще в 1740 р.: “Через мілину біля (Аккерманської) пристані судна повинні ставати на якір за 3 милі до фортеці”. А. Ж. де Лафітт-Клаве описав 27 червня 1784 року в “Журналі” гирло Дністра: “...судна стають на якір всередині (вже в лимані) на невеликій відстані від нього на глибині 10–12 футів. Вони не можуть піднятися до Аккермана, що стоїть приблизно за 3 льє (до 13,3 км) вище... Судна, які мали осадку понад 7–8 футів (2,1–2,4 м), не можуть піднятися до Аккермана та стають на якір біля першого з цих гирл” [12, с. 100, 102–103].

Проблема лиману вирішувалася за рахунок подальшої розбудови портової інфраструктури. У 1790-х рр. місто мало вже 3 пристані: Джебі огли, Очаківську та Стамбульську. Про значення торгівлі в Аккермані повідомляв В. Дзедушицький: “Шеф митниці поблизу Стамбульського причалу є свого роду політичним керівником цього місця в Аккермані” [7, с. 36, 196–197, 202].

Незважаючи на природні умови, місто поступово відроджувалося і через припинення козацьких набігів. Аккерман був єдиним містом у Буджаку, що мав суднову верф. У 1785 р. В. Дзедушицький залишив таке повідомлення: “Щорічно в порту Аккермана будується вісім невеликих кораблів, які можуть взяти на борт 4–5 тис. кіле до Стамбула” [8, с. 325].

На початку XIX ст. до Аккермана прибували до 2 тис. турецьких суден, що вивозили як місцеві, так і молдавські товари. Щорічно турецька митниця отримувала тут 60–70 тис. левів митних податків. Продаж збіжжя з Томарово (Рені) до Ізмаїла та Одеси приносив прибутку до 200 тис. левів на рік [13, с. 395]. Отже, Аккерман пропускав майже чверть усього зернового вивозу з Північно-Західного Причорномор'я.

На околицях міста, у селищах були поширені виноградарство та соледобування, що дало змогу Аккерману переорієнтувати номенклатуру товарів на початку XIX ст. Про стан виноградарства нам відомо зі звітів російських офіцерів. За відомостями С. Корніловича, у 1817–1819 рр. поблизу Шабо налічувалося 1994 турецьких садів. За свідченням П. Свіньїна, у 1815 р. в Аккермані залишалося ще 300 турецьких виноградників [13, с. 398]. Ще понад 40 занедбаних османських садів та виноградників розташовувалося поблизу Аккермана. Після 1812 р. 1332 сади і виноградники передали у приватну власність, 665 садів – у державну [12, с. 117–118].

В османський період відродився соляний промисел, відомий ще з галицьких часів. На березі озер Алібей, Бурнас було засновано турецьке поселення Тузли (з османської – соляне). За османськими відомостями кінця XVI ст., щорічний видобуток солі тут становив 60 тонн [11, с. 78, 143, 162]. П. Свін'їн згадував: “У 1807 р. мешканець Аккермана Страті Кальфа видобув в озерах 10 тис. кіле солі. У 1810 р. на озерах Карачаус та Хаджи-Ібрагім були облаштовані шлюзи і завдяки їм зібрано 20 тис. кіле солі. Через підйом води на сажень у лютому 1815 р. було розмито 50 тис. кіле солі... Однак відкуп скарбниці все одно становив 70 тис. левів” [1, с. 41].

А. Скальковський зазначив, що соляним видобутком від Сарати до Шабалатського лиману того часу володіли “турецькі” поміщики-тімаріоти: Даду-Баба, Хаджи-Ібрагім, Шагін-бей. “У турецькі часи соляні озера давали не більше 60000 кіле. Тут за сезон працювало до 16000 робітників з навколишніх сіл та містечок” [1, с. 40–41].

Очевидно, що рушійною економічною силою були тімаріоти, яких було небагато через нечисленність християн-райя. В околицях Аккермана було лише 14 тімарів, що мали прибутки 1–20 тис. акче [15, с. 8–9, 17]. Однак це не завадило задіяти на рибному та соляному промислах до 80 % усіх робітників, що свідчить про важливе значення цих галузей для господарства [11, с. 52].

Місто зазнало руйнації під час російсько-турецьких війн 1768–1774, 1787–1891 та 1806–1812 рр. Залишилися відомості про значні руйнування Аккермана 1770 р. “В Аккермані жодного татарина не проживає”, – згадував у 1775 р. ген. П. О. Рум'янцев [2, с. 239–240]. Під час війни 1806–1812 рр. залишки османського населення були взяті в полон росіянами, а селища та околиці Аккермана зазнали руйнувань. Отже, економічна система османської доби була повністю зруйнована.

Література:

1. Археолого-историко-этнографическое описание Буджака: статьи 1884 года с комментариями и иллюстрациями. Одесса : Бондаренко М. А., 2023. 240 с.

2. Бачинська О. Турецьке та татарське населення Буджака: походження, шляхи міграцій, демографія, зовнішність (90-ті рр. XVIII – початок XIX ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі : зб. наук. пер. 2010. Вип. 9–10. С. 238–246.

3. Воротынцев Л. В. “Татарский” торговый путь (Via Tatarica) в системе международной торговли XIII–XV вв. // Золотоордынское обозрение. 2019. № 7 (1). С. 77–89.

4. Иналджик Г. Османська імперія. Класична доба (1300–1600) / пер. з англ. О. Галенко. К. : Критика, 1998. 286 с.

5. Карашевич І. В. Матеріали середньовічного та Нового часу із розвідок в Одеській та Миколаївській областях у 2010 р. // Археологія і давня історія України. 2014. Вип. 1 (12). С. 160–168.
6. Кравченко А. А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII – XIV в.). Киев : Наукова думка, 1986. 128 с.
7. Красножон А. В. Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV–XVIII ст.). Одеса: Чорномор'я, 2018. 312 с.
8. Красножон А. В. Еволюція довгочасної фортифікації та історична топографія міст Північно-Західного Причорномор'я на початку XV – наприкінці XVIII ст.: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 “Історія України”. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2018. 656 с.
9. Сапожников І. В., Аргатюк С. С., Левчук В. В. Маяки на Дністрі: археолого-історичні нариси. Одеса : Бондаренко М. О., 2021. 642 с.: 417 іл.
10. Огуй А. Молдавский торговый путь: образование, расцвет, упадок (XIV–XVII вв.) // Русин. 2010. № 4 (22). С. 45–61.
11. Паламарчук С. В. Забытая земля: историческая область Бессарабия. Одесса : Астропринт, 2008. 284 с.
12. Сапожников І. В., Левчук В. В. Урочище, колонія і село Шабо: археолого-історіографічні нотатки. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2022. 360 с.
13. Свињин П. П. Статистика. Описание Бессарабской области. Составлено ведомства государственной коллегии иностранных дел надворным советником Павлом Свињинным, 1.06.1816 г. // *Stratum plus*. 2001–2002. № 6. С. 342–498.
14. Середа О. Г. Система оподаткування населення Аккерманського санджака за дефтерами XVI ст. // *Східний світ*. 2021. № 2. С. 145–156. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2021.02.145>
15. Челебі Евлія. Книга подорожі. Північне Причорномор'я. Одеса : Гермес, 1997. 84 с.

СЕКЦІЯ VII. ІСТОРІЯ СХОДОЗНАВСТВА

УДК 930.1(477)+008.378.4.091(477.87-25)Гурницький
DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-51>

Ганус С. О.

ORCID: 0000-0002-4840-953X

старший викладач кафедри модерної історії України

та зарубіжних країн

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

СХОДОЗНАВЧИЙ СПАДОК КАЗИМИРА ГУРНИЦЬКОГО (ДО 100-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ ІСТОРИКА І ПОЕТА)

Ключові слова: українське сходознавство, Агатангел Кримський, Казимир Гурницький, історіографічний аналіз, соціологія науки, методологія дослідження.

Сухі беземоційні статті енциклопедичних довідників нагадують нам про попередників, напрацювання яких, як усталено, є основою нашого власного прагнення поглибити, відкоригувати чи розвинути уявлення, що склалися навколо певного предмета дослідництва. Поступ наукового знання є кумулятивним процесом. Аналіз складного мережива думок та ідей, згенерованих інтелектуалами, має й цілком прагматичні цілі: навчатись, а можливо, й надихатися прикладом тих, хто ціннісними та якісними характеристиками своїх студій може послугувати орієнтиром для наслідування.

Британська філософія Г. Патнем мала рацію, стверджуючи, що тема факту і цінності є такою, що цікавить усіх [6, с. 138]. Розв'язати дихотомію факту науки та ціннісного виміру допомагає занурення в “живу” біографію науковця. Саме в ній ми знайдемо відповіді щодо мотивів вибору предмета вивчення, впливу на судження і висновки соціокультурного середовища, яке так чи інакше їх опосередковує. Ювілейні дати посилюють цікавість до персонажів з галереї науковців, як це було у 2021 р. щодо А. Кримського чи вже цього року з нагоди 100-річного ювілею К. Гурницького. Побіжно виникає потреба виправлення тверджень, на кшталт того, що “після отримання Україною незалежності виникла потреба у відновленні втрачених традицій сходознавчих студій” [2, с. 212]. Цілковитої втрати цих

традицій не сталося, про що свідчить, серед іншого, життєпис нашого головного героя, про якого можна почерпнути інформацію лише з побіжних згадок в історіографічних дослідженнях та з кількох енциклопедичних статей.

Казимир Гурницький (1924–2019) – педагог і науковець, кілька десятиріч життя якого були пов’язані з Ужгородським держ. ун-том (нині національним). Він був втіленням мудреця з розумними проникливими очима, носієм інтелігентності та академічної науково-педагогічної культури вищої проби. Зміст його авторських лекцій був далеким від стандартів і шаблонів тодішніх підручників, які були важкими для читання та засвоєння. За формулюванням з однієї з характеристик за підписом завкафедри про те, що викладач “багато уваги приділяє підготовці лекційного курсу” [1, арк. 40], криються реалії ретельної попередньої роботи з джерелами та літературою, часто-густо вночі напередодні занять, бо стабільні підручники з’явилися лише наприкінці 1960-х рр. Повсякчас демонструвалася обізнаність із науковими і білянауковими новинами, фаховими та літературними публікаціями. Як це нині мовиться, доц. К. Гурницький був у тренді наукового і культурного життя. Запам’яталися його лекції на теми культури країн Сходу та Африки, на яких він декламував власні україномовні поезії у стилі японських хоку і танка, що надавало дійству тонкого східного колориту. З 1963 р. з-під його пера вийшло кілька поетичних збірок. Тому запис про К. Гурницького в “Енциклопедії сучасної України” представляє його передовсім як літератора [8], хоча це уявлення є, відповідно, неповним.

А. Кримський та українське сходознавство – це практично синоніми. Але станом на 1960-ті рр., коли вчений лише нещодавно був реабілітований, це було зовсім не так. Повноцінної наукової біографії Кримського не існувало, адже все опубліковане до того часу, за словами К. Гурницького, являло собою лише зернятка думок, розсипані, крім того, переважно в дослідженнях, що безпосередньо не стосуються вченого [4, с. 7]. Комуś потрібно було здійснити вдячну справу: практично з нуля відтворити віхи біографії і надати їй цілісності, дати оцінку внескові Кримського в розвиток сходознавства, зняти негласну конвенцію згадувати його якомога рідше, одним рядком в узагальнювальних працях. Якраз за останнє й узявся К. Гурницький, пріоритет чого є беззаперечним. Тему йому підказав тодішній завкафедри всесвітньої історії, керівник його дипломної роботи і дисертації проф. І. М. Гранчак. Підважуючи вищезгадані альтернативи ціннісного вибору, зауважимо, що можна було піти простішим шляхом, обравши якусь “смажену” тему, яка з наукою не мала нічого спільного. Багатьом, за спостереженням А. Портнова, за “уламки наукової свободи”

доводилося платити браком кар'єри, учнів, школи або відшукувати способи “співжиття з системою” [7, с. 11], часто йдучи на компроміс із сумлінням, або й узагалі відмовлялись від нього, як від зайвої перешкоди соціально-кар'єрному зростанню.

К. Гурницький, пішовши таким шляхом, міг би без проблем захиститися й далі займатися викладанням та улюбленою поетичною творчістю. Тим паче що він був ветераном війни, мав бойові нагороди і в цій іпостасі користувався б перевагами. Але у відповідь на таке припущення наш герой з іронічною усмішкою відповів: “А навіщо мені це було треба?” [3]. Не цураючись земної слави, втім, Гурницький був далекий від дешевої кон'юнктури, прагнув залишитися науковцем, мав тверді особистісні принципи і ціннісні орієнтири, які дали змогу уникнути оманливих життєвих спокус. У його особовій справі, у мотиваційній частині заяви про зарахування на викладацьку посаду на кафедрі всесвітньої історії УжДУ (від 6.09.1962), не випадково з'явилося формулювання про “покликання” [1, арк. 31 зв.], яке ми розглядаємо як *keyword* життя і науково-педагогічної кар'єри. І воно постало не заради красного слівця.

Показовий епізод стався під час обговорення професійної діяльності К. Гурницького за період 1972–1977 рр. у зв'язку з переобранням на посаду доцента кафедри. Йшлося про різкість його висловів і “недипломатичну” персональну характеристику стосовно когось із колег, серед яких були й відставні партпрацівники та відверті кон'юнктуристи. Одна з яскравих постатей колективу доц. В. Олаг представив прямоту і принциповість Гурницького як чесноту, “котрій багато чому можна повчитися” [1, арк. 75]. Поза сумнівом, ці особистісні риси, зокрема брак моральної “еластичності”, і стали головним запобіжником спокусі піти у своєму дослідництві легким шляхом, перетворивши справжню науку в “дослідження” сумнівної якості.

У доінтернетні часи бібліотечна та архівна евристика являла собою багатомісячне сидіння над книгами і паперами. Викладачі, які активно працювали як дослідники, полюбили брати години архівно-музейної практики в Москві та Ленінграді, щоб паралельно працювати в архівах та бібліотеках цих міст. Літні вакації або тижні практики були в цьому сенсі своєрідними творчими відпустками. Природно, що, кілька років збираючи матеріал, Гурницький не вкладався в терміни, за що піддавався критиці. Але зрештою робота була виконана.

Оскільки захист планувався в Інституті історії АН УРСР, то тему роботи було узгоджено з тодішнім директором акад. А. Скабою, який до своєї академічної каденції перебував на посаді секретаря ЦК КПУ з ідеологічної роботи (1959–1968). Треба віддати належне колишньому партійному функціонеріві – він чудово розумів значення Кримського

в історії сходознавства та україністики і з ентузіазмом підтримав починання, обіцяючи успішне проходження процедур захисту. Збіглися різні обставини, що сприяли ініціативі щодо підвищення статусу захисту до докторського ступеня, хоча К. Гурницький не був ще кандидатом наук. Було визначено дату і видруковано бюлетені. Здобувачеві невдовзі мало виповнитися 50 років. Крім того, анкета дисертанта була бездоганною. Але у справу втрутився прикрий випадок. З незрозумілих міркувань, чи то із заздрості, чи то з бажання показати, хто є хто, тодішній віцепрезидент АН УРСР, мовознавець і відомий русифікатор акад. І. К. Білодід безапеляційно заявив: “Кримський – не Франко” і “порадив” відмовитись від ідеї винесення теми на захист як на рівень докторської [3]. Гурницький був людиною з філософським складом мислення, спокійно сприйняв прикрий поворот справи і після успішного захисту кандидатської продовжив працювати над проблематикою історії українського сходознавства. Було підготовлено програму і конспект спецкурсу, а також низку відповідних публікацій. Тобто Гурницький і далі розробляв розширений варіант дисертabelьної теми.

Одночасно було подано заявку на публікацію наукової біографії Кримського до видавництва “Наукова думка”. Бувши закоханим у свою тему, як це властиво справжньому дослідникові, Гурницький ніяк не міг скоротити текст до встановленого обсягу. Але рецензент чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко порадив “сховати” частину тексту у примітки й коментарі [3]. Поява біографії А. Кримського зацікавила й видавництво “Наука” в Москві, яке в 1980 р. опублікувало її розширений російськомовний варіант у серії “Русские путешественники и востоковеды” [5].

Як висновок зачитуємо формулювання Гурницьким мети його наукових студій: “...Розкрити в історіографічному плані місце історичної спадщини Кримського **у вітчизняній науці**, визначити значення його праць **для сучасності**”. Надважливо, що під “вітчизняною наукою” він мав на увазі не російську історіографію, про яку завжди вів мову як про зовнішню щодо української, яку й назвав “вітчизняною”. Адже, вивчаючи віхи життя та творчості Кримського, він своєю чергою добре знав і розумів їхні смисли та цілі. Не вирізнявся він і бездумним цитуванням “класиків” марксизму-ленінізму до теми і не до теми. Напевно, пощастило Гурницькому встигнути захиститися і видати два варіанти біографії Кримського, бо в 1973 р. стартував сумнозвісний період “маланчуківщини” і з такими показовими формулюваннями про “вітчизняні” контексти, що суперечили концепції єдиного радянського народу, можна було заробити звинувачення в “націоналістичному ухилі”. Рухаючись

до 100-річного ювілею К. Гурницького, підсумуємо, що цій обдарованій людині, яка реалізувала себе і як педагог та дослідник, і як творча особистість, ми завдячуємо його ціннісним вибором, втіленим у наукових працях, лекціях, поетичних пробах, якими досвід попередніх поколінь передавався наступним поколінням.

Література:

1. Архів Ужгородського національного університету. Особові справи працівників, звільнених у 1993 р. Т. 2. В–Ж.

2. Величко І. Г., Корилюк А. Ю., Плетюк Р. М. Дослідження розвитку орієнталістики від часів видатного українського вченого Агатангела Кримського до сьогодення // Молодий вчений. 2021. № 11 (99). С. 211–214. URL:

file:///C:/Users/2BA0~1/AppData/Local/Temp/2450-%D0%/

3. Ганус С. О. Запис бесіди з К. І. Гурницьким 16 лютого 2016 року. Особистий архів.

4. Гурницький К. І. Кримський як історик. Київ: Наукова думка, 1971. 182, [2] с.

5. Гурницький К. И. Агафангел Ефимович Крымский / Отв. ред. И. М. Смилянская. Москва: Наука, 1980. 192, [2] с.

6. Патнем Г. Розум, істина й історія: пер. з англ. Київ: Вид. дім “Альтернативи”, 2003. 232 с.

7. Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. Київ: Критика, 2011. 236 с.

8. Хланта І. В. Гурницький Казимир Іванович // Енциклопедія сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=24850

Горб Є. С.

ORCID: 0000-0002-9782-9194

*запрошений дослідник Французького центру досліджень
у гуманітарних і соціальних науках (CEFRES),
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
за спеціальністю 034 Культурологія
Маріупольський державний університет
м. Київ, Україна*

СХОДОЗНАВЧИЙ ДЕБЮТ АЛЕКСАНДРА БРЮКНЕРА

Ключові слова: Александер Брюкнер, діалог “Схід – Захід”, османістика, Костянтин з Островиці.

Польсько-німецького славіста та історика культури Александра Брюкнера (1856–1939) навряд чи можна визначити як сходознавця, оскільки цей напрям міждисциплінарних студій цікавив ученого лише в тісному зв’язку з основними науковими інтересами, сконцентрованими у площині слов’янознавства.

Пропонована розвідка присвячена єдиній відомій сходознавчій публікації Александра Брюкнера (за винятком кількох матеріалів рецензійного характеру та окремих орієнтальних сюжетів у монографічних працях). Ідеться про джерелознавчу статтю, присвячену сербському літопису Костянтина Михайловича з Островиці, що датований XV століттям [1].

З огляду на той факт, що у 2024 році минає 100 років з моменту публікації статті А. Брюкнера в чеському славістичному часописі “Slavia”, а літопис Костянтина Михайловича досі є малодослідженою пам’яткою, вважаємо за потрібне ще раз актуалізувати проблему кінечності студіювання писемних джерел до історії османської експансії на Балканах.

Александер Брюкнер був першим, хто висловив припущення про сербську як мову першої версії літопису Костянтина з Островиці, і річ була зовсім не в особі автора, який був сербом за походженням, а в численних сербських мовних артефактах, які Брюкнер віднайшов у чеському та польському текстах джерела [1, s. 312]. Однак варто зазначити кілька моментів, які дещо знижують цінність висновків Брюкнера з погляду сучасної сходознавчої науки:

1. Вчений не працював з оригінальними списками літопису, а мав справу лише з польським виданням Яна Лося 1912 року [2];

2. Брюкнер не знав турецької мови, хоча й не вказував прямо на цю обставину в тексті статті. Він лише зазначав, що ігнорує більш широке обговорення турецьких сюжетів літопису, бо вони будуть цікаві тільки сходознавцям [1, s. 319].

Незважаючи на згадані серйозні недоліки дослідження Брюкнера, вченому вдалося переконливо довести, що оригінальний рукопис Костянтина з Островиці (якщо він насправді існує) написано сербською мовою. Також Брюкнер констатував, що літопис є першою відомою спробою передачі турецької мови кириличним письмом [1, s. 310–311]. Останнє припущення, знову ж таки, базується на виокремленні сербських артефактів у мові літопису, бо можливість проаналізувати оригінальний рукопис у Брюкнера так і не з'явилася, оскільки оригінальний текст пам'ятки невідомий до сьогодні. Подальшого розвитку, на нашу думку, потребує також гіпотеза берлінського професора про те, що свій твір Костянтин Михайлович писав на території Угорщини, попри його загальний негатив щодо угорців.

Література:

1. Brückner A. Wremennik serbskoturecki // *Slavia*. 1923/1924. R. II. S. 310–326.
2. Pamiętniki Janczara, czyli kronika turecka Konstantego z Ostrowicy, napisana między r. 1496 a 1501 / wyd. J. Łoś. Kraków : Akademia Umiejętności, 1912. 404 s.

Денисенко Т. Д.

ORCID: 0000-0002-5616-8561

*викладач кафедри іноземних мов та загальноосвітніх дисциплін
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, Україна*

ОБРАЗ МІСТА БЕЙРУТА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ У XVIII, XIX І XXI СТОЛІТТЯХ

Ключові слова: Бейрут, культура, образ міста, українська література.

Ідея дослідження образу міста популярна серед літературознавців і публіцистів. Книги про Ліван у незалежній Україні почали з'являтися нещодавно. Маловідомому для українців Бейруту в різний час присвятили свої твори В. Григорович-Барський, А. Кримський і М. Гримич.

Бейрут XVIII ст. У “Мандрах по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік” В. Григорович-Барський описує Бейрут 23–26 липня 1728 року як невелике, але чудове місто-сад, що розташоване на рівнинному березі Середземного моря біля гори з високими горами вдалині [1, с. 269]. Місто і його порт на той момент були менші за Сидон і Триполі [1, с. 269, 271]. Там стояли три головні турецькі мечеті, перебудовані з християнських церков, та три окремі християнські церкви: грецька, маронітська і римська (французька). Дізнаємося про вигляд храмів зовні та всередині. Автор подає історію маронітської церкви [1, с. 269–270]. Майже 300 років тому українського мандрівника вразило щільне співжиття різних конфесій у Бейруті. Паломницьким центром його робить місце, де святий Георгій убив змія. Не оминає мандрівник увагою також цивільної та оборонної інфраструктури майбутньої столиці Лівану [1, с. 270–271].

Бейрут XIX ст. З-поміж усіх українських письменників і дослідників найдокладніші описи Бейрута знаходимо в А. Кримського. У “Бейрутських оповіданнях” його зображено зовні як місто з мавританською архітектурою, де під впливом європейців з'явилися широкі й високі будинки [4, с. 570]. У людей середньої верстви – кам'яні хати з невеликими садами, кухні без печей із жаровнями, низькі довгі дивани та столи [4, с. 530, 532, 533, 535, 565]. Найбільше вражають і зачаровують українського орієнталіста погода (тепло взимку) та природа (море, гори) [4, с. 564, 574, 576]. Увагу зосереджено на хронологічних особливостях (старий календарний стиль православних

арабів, східний лік часу), складній системі розрахунків і небезпеці для прогулянок після заходу сонця [4, с. 564, 589–590]. Через різанину 1860 року багато сирійців прибуло в Бейрут. Це спричинило збільшення населення в місті, створення нових кварталів і відродження Бейрута як давнього порту. Іноземні освітні заклади та мови змагалися за вплив у місті [4, с. 536–537, 542, 546]. Крім професійних занять, у бейрутян були розваги. У дітей – “комодія” (знування над тваринами), у дорослих – “балльо” (вечірка) [4, с. 534, 570].

Невеликим містком між ХІХ і ХХІ століттями слугують спогади О. Вертинського про його перебування в Бейруті під час гастролей 1933 року [3, с. 160]. Митець критикує місто за бруд і шум, але його недоліки не перекреслюють замилювання краєвидом Середземного моря під час заходу сонця з гори, що переносить актора в едемський сад [3, с. 234–236].

З Бейрутом ХХІ ст. українських читачів знайомить роман М. Гримич “Ажнабія на червоній машині”. Ажнабія (іноземка) з України несхвально відгукується про архітектуру та інфраструктуру міста через однотипність, сірість, пил і бруд, через майже повний брак зеленої зони, тротуарів, вузькі дороги [2, с. 6–8]. Проте віддає належне стильним закладам, як-от книгарня “Халабі” [2, с. 5]. Тепер Бейрут шумний завдяки манері місцевих водіїв сигналізувати на переповнених машинах дорогах [с. 7]. Будинки міста слугують родинними особняками, у яких кожен поверх відведено одній сім’ї [2, с. 17–19]. Куріння кальяну як атрибут чоловіків-ліванців наявне нині, як і в ХІХ столітті [2, с. 7; 4, с. 552].

У ХVІІІ ст. Бейрут постає перед українським читачем невеликим, квітучим, привабливим для паломника містом з огляду на Житіє святого Юрія, місцеві монастирі та близькість до Святої Землі, релігійно терпимим і мультикультурним, хоча водночас небезпечним для самотнього мандрівника. Риси майбутньої столиці Лівану виразніше вимальовуються в белетристичних оповіданнях та епістолярії А. Кримського кінця ХІХ ст. Тоді Бейрут повернув собі славу торгового порту, став прихистком для християн Сирії, воротами для проникнення європейської культури на Близький Схід. За 168 років, з 1728-го до 1896 року, місто стало ще небезпечнішим через вимушену мультикультурність і політику Османської імперії. У ХХІ ст. місто втрачає статус зеленого, яким його змалювали українські першовідкривачі у ХVІІІ й ХІХ ст., перетворюється на сірі бетонні джунглі зі східним колоритом та оазами душевного спокою.

Література:

1. Григорович-Барський В. Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік = Странствованія по Святим Местам Востока с 1723 по 1747 г. / пер. з давньоукр. П. Білоус ; за ред. М. Москаленка. Київ : Основи, 2000. 766, [1] с.: іл. URL: <http://surl.li/udhkq>
2. Гримич М. Ажнабія на червоній машині. Роман. Київ : Нора-Друк, 2018. 176 с.
3. Вертинский А. Н. Дорогой длинною... / сост. и вступ. ст. Ю. Томашевского; Послесл. К. Рудницкого; Оформ. Г. Саукова. М.: Правда, 1990. 576 с.: ил. URL: <http://surl.li/uemdh>
4. Кримський А. Ю. Твори в п'яти томах / Редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1972–1974. Т. 1: Поетичні твори, оповідання / [ред. тому П. Й. Колесник; упоряд. і прим.: М. Л. Гончарук, О. В. Мишанич]. 1972. 630, [1] с.: портр. URL: <http://surl.li/udhli>

УДК 930.2 Віктор Крюков

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-54>

Маврін О. О.

ORCID: 0000-0002-9048-578X

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,

заступник директора з наукової роботи

Інститут української археографії та джерелознавства

імені М. С. Грушевського Національної академії наук України

м. Київ, Україна

АРХЕОГРАФІЧНА ВІЗІЯ АРАБІСТА ВІКТОРА КРЮКОВА

Ключові слова: археографія, арабістика, джерела, пам'ятки писемності.

Ще у 80-х роках ХХ ст. “археографія на Україні” розпочала свій шлях до “української археографії”. Важливу роль у цьому відігравали “Перспективний план підготовки до друку та видання джерел з історії України (на період до 2000 року)” [5] та обговорення у вузькому колі фахівців під час республіканської наради “Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку” (грудень 1988 р.). На нараді з доповідями про археографічні завдання в сходознавстві виступили Ярослав Дашкевич (“Вивчення і публікація східних джерел з історії України”) та Ярема Полотнюк (“Арабські джерела з історії України”)

[6, с. 62–66]. Окреме місце в “Перспективному плані” відводилося сходознавчій археографії. Передбачалася ціла видавнича VIII серія “Східні джерела з історії України”. Пункт 7-й плану серії передбачав публікацію арабських джерел з історії Київської Русі IX–XII ст. [5, с. 15]. Відповідальним виконавцем за цим напрямом був відомий арабіст Вольф Мендельович Бейліс [5, с. 15]. Під керівництвом В. М. Бейліса працював над перекладами творів учених Арабського халіфату Віктор Григорович Крюков. Приблизно в той же час Віктор Крюков розпочав укладання Зводу повідомлень арабських писемних пам’яток раннього Середньовіччя, пов’язаних з історією середньовічної України, – так і не завершеного великого археографічного сходознавчого проекту [1].

Наукові дослідження В. Крюкова є зразковими в розумінні поєднання філологічного, лінгвістичного та історичного підходів до роботи з пам’ятками писемності [3, с. 59–60]. Саме на поєднанні палеографії, текстології та історичного аналізу писемного матеріалу відбувається трансформація тексту в історичне джерело. Тексти середньовічних арабських авторів відібрані насамперед з огляду на їхнє значення для встановлення фактів і подій з історії середньовічної України [див.: 1, 2, 3, 4].

Археографічна візія В. Крюкова максимально наближена до класичної археографічної практики у форматі науково-критичного типу публікації. Як зазначав сам науковець, “У логіці означеного кола наукового пошуку доцільно окреслити такий алгоритм дослідження: 1. Відбір сюжетів, що стосуються території й населення України доби раннього Середньовіччя; 2. Переклад та систематизація текстів відповідно до названої проблематики; 3. Коментар відібраних і систематизованих текстів джерел згідно з традиціями арабістичного наукового пошуку і започаткованими нами методологічними принципами. Текстологічний коментар доцільно структурувати за такими компонентами: 1. Подання арабської форми й української транскрипції термінів та фраз; 2. Виявлення спотворень в арабському написанні географічних, історичних та етнічних назв; 3. Урахування першоджерел, від яких дані назви запозичені; 4. Визначення походження досліджуваних термінів” [3, с. 59–60].

Подальший розвиток сходознавчої археографії залежить від рівня взаємодії в сучасних умовах сходознавства та археографії. Окремі дослідники, як свого часу арабіст В. Крюков, усвідомлювали важливість міждисциплінарних проєктів для вирішення важливих для розвитку обох наук питань виявлення, опрацювання та введення до наукового обігу якомога більшої кількості писемних пам’яток і джерел,

що має значення не тільки для історії, а й для філософії, культурології, філології тощо.

Література:

1. Крюков В. Г. Арабські писемні джерела IX–X століть як інформаційні чинники розвитку українського сходознавства в системі європейської орієнталістики // Східний світ. 2006. № 4. С. 5–21.

2. Крюков В. Г. Київська Русь в описах “Віддалених країн” арабського географа другої половини IX ст. Абу ал-Касима Убайдаллаха ібн Хурдазбіха // Сходознавство. № 35–36. 2006. С. 40–65.

3. Крюков В. Г. Методологічно-концептуальні засади досліджень арабських ранніх середньовічних писемних джерел з історії України // X Сходознавчі читання А. Кримського, присвячені 135-річчю від дня народження А. Ю. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції, м. Київ, 5–6 жовтня 2006 р. 290 с.

4. Крюков В. Г. Походження назви Σκλαβήνοι / Σκλάβοι/ й значення етноніму ас-сакālїбу в географічному творі арабського автора першої половини IX століття Абу Джафара Мухаммада ібн Муса ал-Хварізмї // Вісник Луганського нац. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історичні науки. 2006. № 17 (112). С. 254–266.

5. Перспективний план підготовки до друку та видання джерел з історії України (на період до 2000 р.). Київ, 1989. 32 с.

6. Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тези доповідей республіканської наради (грудень 1988 р.), м. Київ, 1988. 252 с.

Присташ А. А.

ORCID: 0000-0001-6146-4181

старший викладач кафедри східних мов

Навчально-науковий гуманітарний інститут

Національної академії Служби безпеки України

м. Київ, Україна

АРАБСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР У ЛІТЕРАТУРНІЙ РЕЦЕПЦІЇ А. КРИМСЬКОГО (ЕПІСТОЛЯРНИЙ КЕЙС 1896–1897 РР.)

Ключові слова: А. Кримський, арабський фольклор, літературна рецепція, письменницький епістолярій.

На сучасному етапі розвитку літературознавства неможливо розглядати письменницький епістолярій лише як доповнення до художнього портрета адресанта, нехтуючи при цьому мистецькою цінністю його кореспонденцій. На думку В. Кузьменка, особлива цінність приватних листів полягає в тому, що вони, на відміну від художніх творів, несуть у собі суб'єктивний образ конкретної особи крізь призму авторської ментальності та рефлексій [2, с. 29]. Саме це й зумовлює особливий інтерес до приватного епістолярію А. Кримського 1896–1897 рр. (листи із Сирії та Лівану).

У 1896 р. орієнталіст вирушив до Сирії та Лівану для опанування розмовною арабською мовою. В. Рибалкін на основі аналізу листування А. Кримського зауважив, що за півтора року перебування на Сході дослідник зібрав понад дві тисячі арабських народних прислів'їв, які згодом увійшли до наукової праці “Матеріали для вивчення мови й етнографії Сирії” [3, с. 69, 71].

Однак знайомство з арабським фольклором виходило за рамки суто наукових пошуків А. Кримського: тривале перебування на Сході та постійна комунікація з носіями переважно культури арабів мали неабиякий вплив на світогляд українського вченого й митця, що яскраво простежується в його приватному листуванні з братом Сімою, яке адресант вів у формі щоденників.

Фольклорні перлини Сирії та Лівану проникали у свідомість А. Кримського поступово. Найяскравіше процес інонаціональної рецепції літератури, діалогізму та інтертекстуального зв'язку адресанта з арабською духовною цивілізацією вдається простежити діахронічно: якщо в перших своїх листах із Лівану він активно послуговувався німецькими та латинськими прислів'ями, то вже в січні 1897-го, тобто

через 3 місяці перебування на Сході, вперше скористався арабським прислів'ям для опису зими в Бейруті: “Нехай лютий рве й метас, він все ж пахне літом” [1, с. 94].

Стилістичну вмотивованість появи арабських прислів'їв у кореспонденціях умовно можемо пояснити двома причинами. Першою є детальне переповідання подій та ситуацій із власного життя: автор листів не просто згадував прислів'я, що запало йому в голову, а й описував ситуацію, під час якої мав нагоду почути його. Наприклад, господарку будинку, у якому проживав Кримський, дуже засмутило, що телеграма, яку наратор отримав від свого батька Юхима Степановича, адресована не їй від її власного сина. Цей факт змусив її висловитися прислів'ям: “Мое серце звернене до сина, а серце сина – до каменю” [1, с. 107]. Слід зазначити, що коли бейрутяни дізналися про захоплення Кримського арабськими прислів'ями, то з власної ініціативи почали приходити до нього та розповідати їх [1, с. 154]. Отож стала можливою і друга причина – рефлексія на основі здобутого досвіду та опрацьованих прислів'їв. Згадуючи маленького племінника Борю, Кримський намагався пояснити любов місцевих до не такого миловидного хлопчика Абдалли, використовуючи арабське прислів'я “Мавпенятко в очах матері є газелятком” [1, с. 145].

Отже, епістолярний доробок А. Кримського (сирійський та ліванський кейси) є доволі вагомим підґрунтям для подальших студій над арабістикою вітчизняного вченого-орієнталіста й митця. Адресант епістолярних текстів не видається науковцем, який збирає фактографічний матеріал для укладання нової книги, він виступає митцем, який стилістично збагатив виклад своїх думок елементами східної мудрості. Рецепція арабського фольклору в бейрутському епістолярії А. Кримського має різні форми, вона, безумовно, стала одним зі способів знайомства з культурою Сходу шляхом міжкультурної комунікації з її носіями.

Література:

1. Кримський А. Ю. Твори в п'яти томах / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 5. Кн. 2: Листи з Сирії та Лівану (1896–1898). 335 с.
2. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст.: монографія. Київ : НАНУ, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 1998. 305 с.
3. Рибалкін В. С. Кримський як арабіст-діалектолог // Мовознавство. № 2(146). 1991. С. 68–74.

Радівілов Д. А.

ORCID: 0000-0002-0692-1666

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

заступник директора з наукової роботи

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ЗИГМУНТ СМОГОЖЕВСЬКИЙ І КОЛЕКЦІЯ АРАБО-МУСУЛЬМАНСЬКИХ РУКОПИСІВ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ЛНУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Ключові слова: Зигмунт Смогожевський, ібадити, арабо-мусульманські рукописи.

Добре відомо, що значний внесок у вивчення ібадитської писемної традиції зробили польські сходознавці. Одному з них, Зигмунту Смогожевському (1884–1931), ми завдячуємо колекцією ібадитських рукописів, що нині зберігається у фондах Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. Історія формування колекції та її доля нерозривно пов'язані з життям вченого, що збіглося за часом із бурхливими подіями першої третини ХХ ст.

Зигмунт Смогожевський народився 12 жовтня 1884 р. в м. Паневежисі, але ще в ранньому дитинстві разом з батьками переїхав до Санкт-Петербурга. У 1903 р. З. Смогожевський вступив на арабсько-персько-турецько-татарський розряд факультету східних мов Санкт-Петербурзького університету. У 1909 р., отримавши диплом першого ступеня, З. Смогожевський, який оволодів арабською, перською, турецькою, османсько-турецькою та чагатайською мовами, був залишений при кафедрі історії ісламу для підготовки до наукової роботи, а трохи пізніше отримав призначення на посаду приват-доцента історії мусульманського Сходу. У 1912 р. молодого вченого відряджають за кордон. У цей час Смогожевський працює в Парижі, а також в Італії, де знайомиться з видатним сходознавцем Карло Налліно. Наприкінці 1912 р. З. Смогожевський вирушає до Алжиру і, вступивши на дипломатичну службу, розпочинає там виконання обов'язків російського віце-консула. В Алжирі З. Смогожевський знайомиться з найвідомішим фахівцем із мусульманської Африки та дослідником берберських мов Рене Бассе, а навесні 1913 р. вирушає на південь, у Варглу та Ваді Мзаб, де за посередництва кадї Гардайї Сі Дауда б. Бакіра збирає

матеріали до історії північноафриканських ібадитів. Навесні 1914 р. вчений вирушає до Каїра, де знайомиться з ібадитським шейхом з Джабал Нафуса Мухаммадом б. Йусуфом ал-Баруні, який мешкав тоді в Каїрі. Влітку 1914 р. З. Смогожевський їде до Сирії, зупиняється у Дамаску, де працює у бібліотеці аз-Загірія, і, зацікавившись ученням друзів, відвідує Ліван і Джабал ад-Друз.

Перша світова застала вченого у Сирії – у листопаді 1914 р. З. Смогожевського інтернують як російського підданого й у червні 1915 р. висилають транспортом інтернованих спочатку в Урфу, а потім у Бозкир. Частину зібраних рукописів Смогожевський залишає у Дамаску у грецько-православного патріарха, а частину бере із собою. У травні 1917 р. завдяки клопотанням співробітників американського консульства вчений отримав дозвіл оселитися в Константинополі, звідки навесні 1919 р. вирушив до Парижа. У Франції Смогожевський працює в російському посольстві, яке перетворилося в цей час на емігрантський штаб боротьби з більшовизмом (*Русское политическое совещание*), і пише кілька робіт про ситуацію на Кавказі.

Із заснуванням Другої Речі Посполитої, завдяки старанням свого друга професора Я. Чекановського, члена польської делегації на Мирній конференції в Парижі, учений вступив на дипломатичну службу до польського МЗС. Під час польсько-радянської війни 1919–1920 рр. З. Смогожевський перебував у складі польської дипломатичної місії в Баку (Азербайджанська Демократична Республіка), і навесні 1920 р., вже як польський дипломат, знову був інтернований, цього разу більшовиками, після встановлення ними радянської влади в Азербайджані. Восени того ж року З. Смогожевського доставили до Москви і на якийсь час помістили до Бутирської в'язниці, але вже навесні 1921 р. вислали до Польщі. Ще на кілька років З. Смогожевський повертається до дипломатичної роботи, цього разу – у складі польської дипмісії у Белграді.

Незабаром Смогожевський приймає рішення залишити службу в польському МЗС, а з весни 1924 р. вступає на посаду професора мов та історії мусульманського Сходу на філософському факультеті університету Яна Казимира у Львові, маючи амбітний план створення при Університеті Інституту сходознавства (*Instytut Orientalistyczny*). У квітні 1924 р. Смогожевський знову подався на Схід, щоб привезти рукописи, раніше залишені в Дамаску. У серпні 1925 р. і в квітні 1927 р., у рамках досліджень з історії ібадитів та ібадитської літератури, З. Смогожевський здійснює подорожі до Алжиру, потім, у 1928 р., до Тунісу (о. Джерба, Джабал Нафуса, Гадамес). Остання поїздка до Магриба остаточно підточила і без того слабе здоров'я вченого – після повернення до Львова у Смогожевського виявили

туберкульоз легень. У лютому 1931 р. З. Смогожевський відвідав Алжир востаннє. У червні того ж року вченого було обрано деканом гуманітарного факультету Університету Яна Казимира. На цій посаді він залишався до своєї смерті 9 листопада 1931 р.

Колекція ібадитських рукописів Львівського університету збиралася З. Смогожевським протягом тривалого часу під час перебування вченого в Алжирі, зокрема в оазі Мзаб – центрі ібадитської вченості, а також у Каїрі. Дані рукописів покладено в основу низки статей вченого, присвячених ібадитам Магриба. Одна з них, *Essai de Bibliographie Ibadite-Wahbite*, мала стати прологом до серійного видання середньовічних творів ібадитських авторів (*Biblioteka ibaditika*) та ґрунтового дослідження історії північноафриканських ібадитів. Роботу над рукописами продовжив учень та молодший колега З. Смогожевського, Тадеуш Левицький (1906–1992). Спираючись на новий фактичний матеріал, він видав низку робіт, присвячених історії ібадитів та розвитку ібадитської писемної традиції в Магрибі в середні віки. Найбільш помітні з них біобібліографічне дослідження *Les historiens biographes et traditionnistes Ibādītes-Wahbites de l'Afrique du Nord du VIII-e au XVI-e siècle* та стаття *al-Ibādīyya* до другого видання фундаментальної *The Encyclopaedia of Islam*. У роки Другої світової війни частина колекції З. Смогожевського потрапила до бібліотеки Краківського університету. За словами Т. Левицького, це сталося завдяки зусиллям Мар'яна Левицького – польського тюрколога й монголіста. Проте значна частина рукописів З. Смогожевського залишилася у Львові, але до 1989 р. вони вийшли з широкого наукового обігу. Так, у 1961 р. той же Т. Левицький припускав, що львівська колекція розсіялася чи загинула, а алжирський історик Ісма'їл ал-'Арабі дещо пізніше, у 1979 р., зазначав, що доля одного із львівських рукописів (мався на увазі список *Kimaḅ sīyār al-a'immā wa-ahbarigim* Абу Закарії Йах'ї ал-Варджлані), йому не відома. Разом із тим, лєнінградський арабіст Михайло Васильович Чураков, він же Я. І. Прокопєць (1893–1987), звертався до львівських списків *Kimaḅ sīyār* Абу Закарії ал-Варджлані, працюючи над монографією «Народний рух у Магрибі під прапором хариджизму». У книзі, яка писалася у другій половині 1950-х – 1970-х рр., але побачила світ лише 1990 р., після смерті автора, є численні посилання на три львівські списки хроніки Абу Закарії ал-Варджлані. Для М. В. Чуракова львівські списки твору Абу Закарії, поряд із давно відомою хронікою Ібн Сагира у перекладі Адольфа де Калассанті Мотилінського, стали чи не найсуттєвішим джерелом відомостей про імамат ібадитів у Таґарті. Пізніше короткий опис ібадитських рукописів зі Львова у вигляді наукової доповіді підготував О. Савченко (1989 р.).

Рибалко С. Б.

ORCID: 0000-0001-5873-2421

*доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри мистецтвознавства
Харківська державна академія культури
м. Харків, Україна*

ЯПОНСЬКЕ МИСТЕЦТВО НЕЦКЕ ЯК ПРЕДМЕТ КОЛЕКЦІОНУВАННЯ І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ключові слова: японська мініатюрна пластика, нецке, колекціонування, експертиза.

Нецке – крихітний брелок-противага, за допомогою якого японці за часів Едо (1603–1868) закріплювали речі біля пояса. Утилітарні за призначенням різьблені фігурки не дістали в японському суспільстві мистецького статусу і тривалий час залишалися поза увагою інтелектуальної еліти. Першим японським джерелом, у якому міститься інформація про різьбярів фігурних брелоків, є книга торговця мечами з Осаки на ім'я Інаба Цурю (1781).

На Захід нецке потрапили у складі колекцій екзотичних предметів, що привозили поодинокі відвідувачі країни, закритої для іноземців. То були переважно лікарі зі складу екіпажів голландської Ост-Індської компанії. У другій половині XIX ст. у зв'язку з “відкриттям” кордонів Японії різьблені брелоки привернули увагу колекціонерів у країнах Європи та США. З часом деякі з цих перших зібрань потрапили до музейних колекцій. Втім, той період за браком системних знань про це унікальне явище японського мистецтва приніс до музеїв здебільшого предмети сумнівної якості.

Перші друковані праці (описи колекцій нецке) датуються початком XX ст.: публікації А. Брокгауза (1905), С. Бінга (1906), В. Беренса (1912). Відтоді починається відлік історії досліджень нецке. Розквіт цілеспрямованого колекціонування та вивчення нецке припадає на другу половину XX ст. і пов'язується з культуртрегерською діяльністю Дж. Бушела та подружжя М. і Р. Кінсі. Вони й стали упорядниками відомостей про майстрів, про поширені сюжети. У 1977 р. ентузіастами відродження нецке було започатковано Міжнародну асоціацію нецке (International Netsuke Society) з її національними відділеннями в різних країнах світу. Асоціація випускає журнал,

організовує лекції, майстер-класи, презентації колекцій та творів сучасних різьбярів.

Значну роль у підтримці сучасних різьбярів та популяризації нецке відіграє діяльність Її Високості принцеси Такамадо Хісако, яка 2012 р. захистила дисертацію, присвячену нецке, викладає відповідний курс в Осацькому університеті та упорядкувала низку каталогів нецке, зібраних разом із Їїго Високістю принцом Такамадо Норіхіто (1954–2002).

В Україні, крім дисертації Ю. Тормишевої, у якій окреслено шляхи розвитку нецке у ХХ ст., у 2010-ті рр. було видано 5 чисел журналу “Нецке”. На шпальтах останнього репрезентовано розвідки членів секції СНД, яка з 2014 р. припинила своє існування.

Узагальнюючи світовий досвід вивчення цієї галузі мініатюрної пластики, зазначимо, що завдяки зусиллям кількох поколінь колекціонерів упорядковано довідники підписів провідних майстрів, опубліковано каталоги колекцій та досвід провідних збирачів нецке, здійснено розшифровку сюжетів, уведено нецке до експозиційного простору музеїв, розпочато процес інтернаціоналізації нецке.

Академічні дослідження останніх десятиліть увели до наукового обігу накопичені в межах Асоціації матеріали і водночас залишили нерозв’язаними проблеми вивчення т. зв. “старих нецке”: брак доведеної версії походження нецке, “умовність” і брак документально підтвердженого потрібного обсягу матеріалу для аргументованої періодизації розвитку; розмитість уявлень про організацію ремісничого процесу і, відповідно, штучне виокремлення майстрів нецукесі з професійних спільнот різьбярів різних галузей; дискусійність поняття “школа” щодо нецке й, отже, проблематичність визначення авторства. Зазначені проблеми ставлять під питання й наявні та майбутні атрибуції творів. Останнє ускладняється ще й неосяжним обсягом фальсифікацій.

Зазначимо й міфологізацію цього напрямку колекціонування, що сприяє розширенню кола її симпатиків і водночас зумовлює нівелювання мистецької якості творів, брак критеріїв їхньої оцінки. Окрема проблема – аналіз музейних колекцій, визначення статусу предмета (мистецького чи побутового), видалення з експозиції підробок, адже саме музей є загальнодоступним джерелом взірців та їхньої атрибуції.

Урусов В. Б.

ORCID: 0009-0006-1030-136X

кандидат історичних наук,

доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

КИТАЄЗНАВСТВО В КРАМАТОРСЬКОМУ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНОМУ ІНСТИТУТІ (1992–2017)

Ключові слова: КЕГІ, китайська мова та література, сходознавство.

Китаєзнавство на Сході України почало розвиватися завдяки створенню 1992 року Краматорського економіко-гуманітарного інституту (КЕГІ) з ініціативи громадянина Китаю професора Лі Цзєгао і до 2017 року було унікальним фактом суспільного, наукового, культурного життя міста Краматорська і всієї України. У Краматорську КЕГІ називали “китайським інститутом” [5].

1992 року Лі Цзєгао очолив Краматорський філіал Донецького відкритого університету, який після отримання державної ліцензії 1994 року було перетворено в самостійний Краматорський економіко-гуманітарний інститут. На кафедрі іноземної філології розпочали викладання китайської мови. Першими викладачами були сам Лі Цзєгао та його дружина Зінаїда Пшенічна. Потім до них приєдналися фахівці з КНР, найкращі випускники КЕГІ.

У 1993–1994 роках в інституті формувалися нові кафедри. У 1994–1995 роках вийшов наказ № 51 від 30.12.94 року “Про перейменування Краматорської філії Донецького відкритого університету в Краматорський економіко-гуманітарний інститут”. Новий навчальний рік 1995–1996 починався з організації двох факультетів – економічного і гуманітарного. Розширювалися кафедри, у результаті на кафедрі іноземної філології створено секцію китайської філології, яку очолив В. Б. Урусов.

Колективом секції китайської філології було розроблено навчальний план спеціальності “китайська мова та література”, укладено робочі програми навчальних дисциплін. Були створені синологічна бібліотека і відеотека, які дали змогу здійснювати підготовку кваліфікованих учителів двох іноземних мов (китайської та англійської). У навчальному процесі використовувались найсучасніші комп’ютерні навчальні програми. Колективом секції китайської філології підготовлено китайсько-

українські фразеологічні словники, хрестоматію з історії китайської літератури. Китаїсти КЕГІ принесли своєму інституту перемоги на Всеукраїнських олімпіадах з китайської мови, постійно брали участь у наукових конференціях зі сходознавства. 1997 року відбувся перший випуск спеціальності “китайська мова та література” [3, с. 64, 70].

1998 року КЕГІ пройшов повну державну акредитацію за III рівнем.

2006–2007 – секція китайської мови стала кафедрою східної філології, її очолив д. філол. н., проф. В. Ф. Резаненко.

2008 року спеціальність “китайська мова та література” пройшла повну державну акредитацію за IV рівнем.

З 2010 року завідувачем секції східних мов стала к. філол. н., доцент О. Ф. Тихонова.

Викладачі КЕГІ проводили наукові дослідження в галузі Китаєзнавства.

В. Б. Урусов у 2005 р. захистив кандидатську дисертацію “Українсько-китайські відносини (1949–1959)”.

І. А. Кіпчар у 2006 р. захистила кандидатську дисертацію “Українсько-китайські відносини в період 1992–2002 рр.” [1, с. 185].

О. Ф. Тихонова у 2013 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук “Адаптація і функціонування абrevіатур-англiцизмiв у сучасних китайських i українських ЗМІ”.

І. О. Костанда у 2014 р. захистила кандидатську дисертацію “Функції паралелізму в мові китайської поезії епохи Тан” [1, с. 196].

2007 року створено Зал сходознавства – структурний підрозділ бібліотеки КЕГІ. В основу формування фонду Залу сходознавства була покладена особиста бібліотека професора кафедри мов і цивілізації Далекого Сходу Київського державного лінгвістичного університету В. В. Седнева (понад 1000 книг, серед яких є раритетні видання), яку подарувала інституту його дружина. Професор В. В. Седнев викладав у КЕГІ, брав участь у конференціях, був науковим керівником аспірантів інституту. Після передачі книг з Києва було знайдено приміщення, придбано меблі для залу, проведено технологічне оснащення. У зал передано всю літературу з фонду бібліотеки, що має стосунок до сходознавства (політика, економіка, історія, мистецтво, культура, література, мовознавство, філологія). Створено новий, унікальний читальний зал. Фонд Залу сходознавства на 2017 рік становив понад 3000 книг, аудіовізуальних і періодичних видань [2]. У Залі сходознавства проходили заняття майбутніх магістрів-Китаєзнавців. Тут працювали аспіранти не тільки з Краматорська, а й зі всього Донецького регіону. Планувалася реорганізація залу в Центр сходознавства, який мав стати інформаційно-освітнім і культурним центром.

Література:

1. Кіктенко В. О. Історія українського китаєзнавства (XVIII – початок XXI століття). Київ, 2018. 388 с.
2. Тихонова О. Ф., Перепадя Д. О., Різниченко К. С., Шевченко К. К. Китайська мова на секції східних мов Краматорського економіко-гуманітарного інституту // Україна – Китай. № 1 (7). 2017. С. 128–131.
3. Урусов В. Китаєзнавство в КЕГІ // Всесвіт. № 9–10. 2002. С. 64, 70.
4. Коротяев Б. И. Краматорский экономико-гуманитарный институт – новая генерация вузов Украины. Краматорск: Изд-во Центра производительности М-ва труда и соц. политики Украины, 2001. 231 с.
5. 走进乌克兰的“中国大学” (У “китайському інституті” в Україні). URL: <https://news.sina.com.cn/w/2004-10-26/08364037303s.shtml>

СЕКЦІЯ VIII. ПАМ'ЯТКИ ЄВРЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Підсекція 1. Антична та середньовічна література

УДК 94

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-59>

Корзакова Х. Б.

ORCID: 0009-0002-4105-5182

доктор філософії, викладачка кафедри класичної філології

Університет Бар Ілан

м. Рамат Ган, Ізраїль

“ГРЕЦЬКА ПІСНЯ НЕ СХОДИЛА З ВУСТ ЙОГО”. ГРЕЦЬКА МОВА У ЄВРЕЙСЬКИХ МУДРЕЦІВ

Ключові слова: Талмуд, література єврейських мудреців, грецька, Еліша бен Абуя, Єгуда га-Насі.

Про Елішу бен Абуя в Талмуді сказано: “Грецька пісня не сходила з вуст його”. І справді, ми бачимо, що Еліша розмовляє мовою Яфета навіть тоді, коли не вимовляє жодного слова, а користується мовою знаків, запозичених із грецької комедії. Так чинить не тільки горезвісний Інший, а й знаменитий мудрець рабі Єгуда га-Насі.

Ба більше, у літературі єврейських мудреців ми знаходимо цілі уривки, нібито запозичені з Менандра чи навіть Арістофана. Щоб познайомитися з цими авторами, єврейським мудрецам не треба було йти до театру, бо чужаки, які розмовляли грецькою, говорили цією мовою на ринках і в лазнях, як про це свідчить напис з елліністичної Мареші [4].

Отож для того, щоб правильно зрозуміти сенс слів єврейських мудреців, нам іноді доводиться “перекладати” окремі вирази назад на грецьку. Наприклад: «Коли ви підходите до каміння чистого мармуру, не кажіть: “Вода, вода!”» (Вавилонський Талмуд, Хагіга, 14б). Чи це каміння взагалі?

Література:

1. Beerl Nurit. Went to the bad culture – the story of Elisha ben Abuyah. Yediot Sefarim, 2007 (Hebrew).

2. Goshen-Gottstein Alon. The Sinner and the Amnesiac: The Rabbinic Invention of Elisha Ben Abuya and Eleazar Ben Arach. Stanford University Press, 2000.

3. Libes Yehuda. Elisha's sin: Four entered Pardes and the nature of the Jewish Mysticism. Jerusalem: Akademon, 1990. 2nd edition (Hebrew).

4. Korzakova Hava B. Love Inscription from the Funeral Cave in Maresha // Hyperboreus, In memoriam A. I. Zaicev. No. 7. Fasc. 1–2. 2001. P. 185–194. English summary. P. 194–195.

5. Meir Ofra. The historical contribution of the legends of our Sages – in light of the legends of Rabbi and Antoninus // Mahanaim, Sivan 1994. P. 8–25 (Hebrew).

6. Segal Alan F. Two Powers in Heaven. Leiden: E. J. Brill, 1977.

7. Sperber Daniel. Essays on Greek and Latin in the Mishna, Talmud and midrashic Literature. Jerusalem: Makor Publishing, 1982.

8. Sperber Daniel. Greek in Talmudic Palestine. Bar-Ilan University Press, 2012.

9. Stroumsa Gedaliahu G. Aher: A Gnostic // The Rediscovery of Gnosticism. Supplements to Numen XLI, ed. Bentley Layton. Leiden: E. J. Brill, 1981, II. P. 808–818.

10. Wolfish Avraham. The search for Elisha ben Abuya, the literary and historical figure // Katharsis, 11, 2009. P. 23–57 (Hebrew).

УДК 141

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-60>

Орехова А. А.

ORCID: 0009-0002-7211-1191

студентка, 1-й рік ліценціату з Екуменічної теології

Папський університет Св. Томи Аквінського «Ангелікум»

м. Рим, Італія

ОБРАЗ СТРАЖДЕННОГО МЕСІЇ В ПЕСІКТА РАББАТИ 34–37

Ключові слова: Стражденний Месія, Месія Єфрем, єврейська література, рабиністична література, мідраш, гомілія, Кумран, християнський наратив, автентичність, апокаліптика, месіянство.

Песикта Раббати – середньовічний рабинський твір у формі мідраша, який використовувався в особливий літургійний період. Твір датується V–VI ст. н. е., але містить набагато давніший матеріал

I–II ст. н. е. Можливо, додаткове нарощування тексту відбулося у XII–XIII ст. н. е. *Песикта Раббати* поєднує “месіянські уривки” Танаху та апокаліптичні наративи з єврейських і, можливо, неєврейських джерел в унікальний спосіб, якого немає в інших рабинських текстах пізньої Античності. Текст включає розповіді про Стражденного Месію, що, можливо, були створені *даршаном* (гомілістом), який представив оригінальне месіянське бачення. Не виключено, що текст був пов’язаний з послідовниками месіянського руху. Месіянські наративи в *Песикта Раббати* становлять серію текстів, які хронологічно рухаються вперед від початкової появи Месії Сфрема до часу спасіння.

З часів Середньовіччя вчені, наприклад Азарія деї Россі (XVI ст.), заперечували автентичність цих уривків у *Песикта Раббати*, наполягаючи на християнському впливі, особливо наративу страстей. Однак сьогодні дедалі частіше звучать голоси на захист автентичності уривків про Стражденного Месію, оскільки ці наративи у творі стилістично подібні до інших гомілій *Песикта Раббати* та відповідають герменевтичним прийомам мідраша.

Література:

1. Bamberger, Bernard J. A Messianic Document of the seventh century // *Hebrew Union College Annual*. Vol. 15 (1940). P. 425–431.
2. Kern Ulmer, Brigitte (Rivka). Some Redactional Problems in *Pesiqta Rabbati* // *Review of Rabbinic Judaism*, 1998.
3. *Pesikta Rabbati* / Translated by William G. Braude. Yale University Press, 2 vol., New Haven, 1968.
4. *Pesiqta Rabbati*. URL: https://www.sefaria.org/Pesikta_Rabbati?tab=contents (in Hebrew).
5. Rothstein David. Cultic offerings of foreigners: The exegetical logic informing *Pesiqta rabbati*’s “exclusivist” interpretation of Lev 22:17–25 and related biblical passages // *Biblische Zeitschrift*, 62. 2018. P. 100–116.
6. Ulmer Rivka. The Contours of the Messiah in *Pesiqta Rabbati* // *The Harvard Theological Review*. Vol. 106. No. 2 (April 2013). Cambridge University Press. P. 115–144.
7. Ulmer Rivka. Manuscript Fragments of *Pesiqta Rabbati* from the Cairo Geniza and European Collections // *Hebrew Union College Annual*. Vol. 87 (2016). P. 203–250.
8. Ulmer Rivka. Apocalypticism in the Homiletic Text of *Pesiqta Rabbati* // *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period*. Vol. 50. No. 1 (2019). Brill. P. 101–139.

УДК 811.1

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-61>

Цолін Д. В.

ORCID: 0000-0002-4928-0045

доктор філологічних наук, професор

Український католицький університет

м. Львів, Україна

“АЗГАРОТ” СОЛОМОНА ІБН ГАБІРОЛЯ (ХІ СТ.): НЕОПЛАТОНІЧНІ МОТИВИ

Ключові слова: єврейська літургійна поезія, неоплатонізм, середньовічна єврейська філософія.

“Азгарот” належать до особливого жанру єврейської середньовічної літургійної поезії – дидактичних поем, що побудовані як віршований виклад 613 заповідей Тори (згідно з прийнятою рабинською нумерацією). Короткі поетичні коментарі на кожну заповідь є цікавими не лише з погляду естетики, а і як відображення світогляду автора та прагнення актуалізації Тори в певну епоху. Ібн Габіроль був відомим середньовічним єврейським поетом-неоплатоніком, тож його поетичний виклад заповідей цікавий з огляду репрезентації в ньому його філософських поглядів. Одне з основних питань доповіді: чому саме неоплатонізм став світоглядним вибором єврейського поета? До того ж особливу цікавість викликають поетична форма цього твору, засоби віршування та архітектоніка.

Підсекція 2. Література Нового часу

УДК 141

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-62>

Корн С. В.

ORCID: 0009-0008-0711-1842

асистентка катедри історії

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

м. Київ, Україна

ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКІ ДИФТОНГИ ТА ХІРЕК-ЛОШН У ЇДИШІ: УТВОРЕННЯ ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКИХ РЕФЛЕКСІВ *E В НОВОЗАКРИТИХ СКЛАДАХ ТА ЇЗ *E В МІСЦЕВИХ ДІАЛЕКТАХ ЇДИШУ В РЕЗУЛЬТАТІ МОВНОЇ КОНВЕРГЕНЦІІ¹

Ключові слова: північне наріччя української мови, мовна конвергенція, північноукраїнські дифтонги, північноукраїнський їдиш, хірек-лошн.

На території між південно-східним, центральним та північно-східним їдишем розвинулася риса, не притаманна жодному з основних діалектів східного їдишу, – хірек-лошн, “хірекомовлення” (хірек, у сучасній івритській вимові *xirik* – оголоска на позначення і). Етимологічний *e в наголошеній позиції перейшов в *ĩ*. Хірек-лошн був поширений на територіях Центрального і Західного Полісся, частин Волині та Підляшшя. Ця територія майже збігається з територією північного наріччя української мови, де характерні голосні неоднорідної артикуляції, які називають дифтонгами. Зокрема, такі дифтонги є рефlekсами *e в новозакритих складах.

І *ĩ < e*, і північноукраїнські дифтонги переходять в *e* (або шва) в ненаголошеній позиції, на відміну від етимологічного *i* (або його рефлексів) в обох мовах [12; 3]. Коли більшість діалектів їдишу втратили довготу голосних, *ĩ < e* повівся як короткий *i*, а не як довгий [10; 3]. Північноукраїнські дифтонги також не відрізняються від інших голосних довготою.

¹ *Мовна конвергенція* тут є відповідником англійського *language convergence* – явище, коли мови взаємно впливають і структурно уподібнюються одна до одної внаслідок тривалого контакту.

Спираючись на подібну динаміку поширення хірек-лошну та північноукраїнських дифтонгів, їхню подібну фонологічну поведінку та загальні дані з історії їдишу та української, я припускаю, що хірек-лошн та північноукраїнські дифтонги з *е є результатом мовної конвергенції.

Література:

1. Атлас української мови. 3 томи. Київ: Наукова думка, 1984.
2. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980.
3. Ганцов В. Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку // Записки історично-філологічного відділу. Київ, 1923. С. 116–144.
4. Магочій П.-Р., Петровський-Штерн Й. Євреї та українці: тисячоліття співіснування. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2018. 338 с.
5. Марєєв Д. Із спостережень над динамікою вокалізму в східнополіських говірках // Студії з діалектології. № 1. Київ, 2017. С. 81–89.
6. Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови: Північне (поліське) наріччя. Київ: Академія, 2016.
7. Atlas of Northeastern Yiddish – sample maps. URL: <https://dovidkatz.net/WebAtlas/AtlasSamples.htm> (дата звернення: 31.01.2024).
8. Beider A. Origins of Yiddish dialects. Oxford: Oxford University Press, 2016.
9. Carlton T. R. Ukrainian Ikavism as a Reflection of Proto-Slavic Neo-Acute (Ann Arbor: Unpublished Ph.D. Thesis 1974).
10. Glasser P. Regional Variation in Southeastern Yiddish Historical Inferences // EYDES (Evidence of Yiddish Documented in European Societies), November 27, 2008. P. 71–82.
11. Herzog M. I. The Yiddish language in northern Poland: Its geography and history. Bloomington, IN: Indiana Univ., 1965.
12. Herzog M. I. Yiddish in the Ukraine: Isoglosses and Historical Inferences // The field of Yiddish, December 31, 1969. P. 58–81.
13. Herzog M., Baviskar V., Weinreich U., Weinreich B. S., Schachter M., and Lowenstein S. The language and culture atlas of Ashkenazi Jewry. 3 vols (volume 2). Tübingen: Niemeyer, 1992.
14. Hickey R. (ed.) Handbook of language contact. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
15. Katz D. Di Historische Yidishe Dialektologie. 1986 (lecture notes).

16. Kulik A. Jews and the Language of Eastern Slavs // *Jewish Quarterly Review* 104, No. 1 (December 2014). P. 105–43.
17. Prilutski N. *Dialektologische paraleln un bamerkungen*. Warsaw: Nayer Varshe Farlag, 1921.
18. Shevelov G. Y. *A Historical Phonology of the Ukrainian Language (Historical Phonology of the Slavic Languages IV, Heidelberg 1979)*.
19. Swoboda V. *Ukrainian in the Slavic Element of Yiddish Vocabulary // Harvard Ukrainian Studies* 3/4 (1979). P. 818–25.
20. Winford D. (2005). *Contact-induced changes: Classification and processes*. *Diachronica* 22. P. 373–427.

УДК 821.112

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-63>

Непипенко Т. В.

ORCID: 0009-0009-8689-4757

*аспірантка кафедри літературознавства імені Володимира Моренця
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
м. Київ, Україна*

ВЗАЄМНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЇДИШСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУР НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ 1928–1930 РОКІВ

Ключові слова: їдиш, єврейська література, літературний канон, преса, літературна критика, Олександр Фінкель.

Літературно-культурний часопис “צושטייער” (“Цуштаєр”, “Внесок”), заснований у Львові після з’їзду єврейських галицьких письменників з ініціативи літературного критика й письменника Мелеха Равича в 1929 році, на відміну від своїх сучасників – ідейно й часто політично ангажованих видань, – мав на меті подавати всебічний огляд тогочасної літератури та культури, публікувати тексти авторів-модерністів і робити свій внесок (згідно з назвою часопису) в культурне життя Галичини. Крім цього, “Цуштаєр” став одним із небагатьох часописів мовою їдиш, що звернули увагу, крім зразків європейської та американської літератури, на українську літературу: у номері за вересень 1929 року вийшла стаття автора Бориса Грабковецького “אוקראינישע ליטעראטור אינ דער לעצטער תקופה” (“Українська література останнього часу”). У ній автор подає огляд власного канону новочасної української

літератури (від Івана Франка до Миколи Хвильового), звертає увагу як на авторів західних регіонів, так і регіонів, що вже на той час увійшли до СРСР; лаконічно характеризує їх та робить висновок про роль української літератури в ширшому контексті.

Заснований у Харкові в 1928 році (проіснував до 1936 року) громадсько-політичний і літературно-науковий місячник “Червоний шлях” був одним із найрепрезентативніших літературних часописів доби, де друкувалися представники багатьох модерністських і авангардних течій. Це видання характеризували багатоманіття й можливість знайти огляди, висловлювання та літературні тексти на будь-який смак, а також у ньому можна було знайти фахові огляди національних літератур СРСР і зарубіжжя. Однією з таких статей є публікація з назвою “Сучасна єврейська література на Україні” перекладача, мовознавця, літературного критика Олександра Фінкеля, що вийшла в другому номері часопису за 1930 рік.

Мета дослідження – розглянути характеристики “нової єврейської літератури” в літературно-критичному огляді Олександра Фінкеля (“Червоний шлях”, 2 випуск за 1930 р.) та “українську літературу останнього часу” в статті Бориса Грабковецького (“Цуштаер”/“צושטייער”, випуск за вересень 1929 р.).

Під час аналізу статті “אוקראינישע ליטעראטור אינ דער לעצטער תקופה” (“Українська література останнього часу”) увага приділяється також питанню авторства: зроблено спробу з’ясувати особистість Бориса Грабковецького й окреслено проблеми, що постали при цьому, та можливі способи їхнього розв’язання.

Наведені статті розглядаються як спроба літературно-критичної розвідки, а також як спроба подати читачам (їдишомовним і україномовним) певний канон відповідно української та єврейської (їдишомовної) літератур. За словами Тамари Гундорової, “Канон за суттю є явищем афірмативним, себто в найзагальнішому філософському сенсі він стверджує певну культурну ідентичність і при цьому сам є інструментом репрезентації певної ідентичности [...] Критерії канонізації завжди викликали дискусії” [3, с. 9–10]. Отже, спрямовані водночас у ретроспективу й перспективу огляди поданих авторами канонів є спробами репрезентації, характеристики й оцінки літератури “Іншого”, інтерес до якого виразно можна бачити в модерністському літературному дискурсі вже в перших десятиліттях ХХ ст. [3, с. 271]. Зі статей можна фіксувати сприйняття єврейським читачем української літератури, спробу репрезентувати українському читачеві літературу їдишську й простежувати взаємоінтерпретації двох національних літератур, що в зазначений період часу дістали можливість активного розвитку й діалогу одна з одною.

Література:

1. Hrabkovetsky Borys. Ukrainische literatur in der letster tkufe // Tsushtayer. Dray Khadoshim shrift far literatur, kultur un kunst. Lemberg, 1929. S. 53–57.
2. Lyubas Anastasiya. Gender, Language and Territory: The Tsushtayer Literary Journal in Galicia and the Contributions of Yiddish Women Writers // Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues, No. 37. 2020. P. 163–84. JSTOR, URL: <https://doi.org/10.2979/nashim.37.1.11> (accessed 3 June 2024).
3. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. К. : Критика, 2009. 447 с.
4. Демська-Будзулак Л. Перечитування літературного канону неокласичним дискурсом українського літературознавства початку ХХ ст. // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки: літературознавство. 2017. Т. 195. С. 23–28.
5. Павлишин М. Канон та іконостас. К.: Час, 1997. 445 с.
6. Червоний шлях [Електронна копія]: громад.-політ. і літ.-наук. місячник: орган Укр. та Харк. обл. правл. Спілки рад. письм. (Київ : НБУ ім. Ярослава Мудрого).
7. Любас А. Як наздогнати Дебору Фогель? // Culture.PL [Електронний ресурс]. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/yak-nazdohnaty-deboru-fogel>

УДК 94

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-64>

Ольман А.

ORCID: 0009-0001-2154-1186

Ph.D., дослідник

Академія івриту

м. Єрусалим, Ізраїль

ХАСИДСЬКИЙ ПЕРЕКАЗ ЯК ЗАМОВЛЯННЯ

Ключові слова: хасидизм, народна культура, народні оповідання, народне ставлення до магії.

Важливою частиною практики хасидизму та важливим джерелом наших відомостей про нього є перекази про праведників-“цадиків”, засновників руху або керівників громад. Іноді переказ хасидських

історій має ще й функцію, близьку до замовляння. Хасиди вважають, що переказ, який розказано у відповідних умовах, має магічну силу, він може принести порятунок чи лікування, тобто діє так само, як замовляння. “Хасидський переказ має певну теургічну силу. За допомогою переказу, що описує бажану подію (порятунок), можливо викликати здійснення цієї події в реальності”, – зазначає Ясіф [2, с. 403]. Магічну силу хасидських історій було помічено й Мартіном Бубером, що стверджував: “Диво, коли про нього розповідають, набуває нової сили” [3, с. 21]. Мошкович, який склав велику збірку хасидських історій, писав: “Коли великі праведники хотіли зробити якийсь чудовий порятунок, вони розповідали перекази про *подібне* чудесне спасіння в минулому, і ця розповідь притягувала згори благодать, що чинила нове диво” [1, с. 3а]. Нами було знайдено вісім хасидських текстів, що містять історії замовляння (перелік – у повному тексті статті).

У багатьох дослідженнях замовлянь підкреслювалося, що, крім наказу, суттєвим елементом замовляння є посилення на прецедент [6, с. 150]. У цій частині замовляння стверджується, що цей випадок паралельний події, що колись відбувалася, у якій брали участь певні надприродні сили, і, отже, вони знають, як вирішувати цю проблему, і допоможуть її вирішити. Порівняння, паралель, на думку дослідників, є однією з суттєвих рис замовлянь у багатьох традиційних культурах. Назвемо події першого дива історією-1; оповідь про них, що породжує нове диво (власне, замовляння), – історією-2, а розповідь про це в тексті, що ми маємо, – рамковою історією. Отже, історія-2 – це замовляння з наявною епічною частиною (прецедентом) і невираженим наказом. В історії-2 відбувається те, що сприймається як повторення колишніх подій – історії-1. Розповідь переказу про диво є неявним закликком колишнього чудотворця про допомогу.

Слід зауважити, що історію-2 розповідає здебільшого цадик і диво в історії-1 відбувається за допомогою цадика. Мабуть, надприродність цадика виявляється в його здатності *ототожнити* події: тодішній стражденний-1 ототожнюється з теперішнім, і тодішній цадик-1 – з нинішнім? Іноді розповіді історії-2 замало – потрібно виконати ті дії, про які в ньому йдеться. Їх має виконати стражденний-2 або свідки події. У такий спосіб людина включається в хід замовляння, вона має “доробити” повторення історії, поставивши себе на місце свого попередника, – і тоді прийде порятунок.

Потрібно поставити запитання: чому оповідачі не наводять як прецеденти біблійні історії, не кличуть собі на допомогу героїв Біблії чи Талмуду, хоча, здавалося б, кому, як не їм, творити дива? Це тим більше дивно, що у слов'янській традиції замовляння на допомогу закликають саме персонажів Біблії та священної історії

[5, с. 139], а певний вплив слов'янської традиції замовлянь на єврейську може бути доведено [4]. Справді, історій-1 із біблійними чи талмудичними сюжетами не зафіксовано, але ці сюжети використовуються в іншому жанрі єврейських прецедентних замовлянь – із цитатами. (У тексті статті ми наводимо три приклади таких замовлянь). Біблійні цитати можуть використовуватися також в амулетах. Замовляння з цитатою – це ще один вид замовлянь з епічною частиною та невиразним наказом. Цитати відсилають до біблійних подій і священних книг, а перекази – до того, що відбувалося нещодавно. Але оскільки обидва роди замовлянь діють однаково, а цитати явно належать до священної історії, можна зробити висновок, що й перекази про цадиків сприймаються як такі, що належать до священної історії та “міфічного часу”, незважаючи на свою невіддаленість у часі реальному.

Література:

1. Moshkovič Z. Ozar ha-sippurim. Jerusalem, 1951. V. 1. (Івритом).
2. Yasif E. Sippur ha-am ha-ivri: toldotav, sugav u-mashmauto. Jerusalem, 1994. (Івритом).
3. Бубер М. Хасидские истории: первые учителя. Єрусалим : Гешарім, 2006.
4. Каспіна М. Вплив російськомовних замовлянь і заклинань на єврейські замовляння Східної Європи // Доповідь на конференції “Русско-еврейские культурные связи в XX веке”, Університет Бар-Ілан, Ізраїль, 10 січня 2005 р.
5. Майков Л. Н. Великорусские заклинания. СПб., 1869.
6. Познанский Н. Ф. Заговоры. Опыт исследования происхождения и развития заговорных формул. Петроград, 1917.

Скворцова Д. Д.

ORCID: 0009-0008-9687-3901

студентка

Навчально-науковий інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ПОЕТИКА МАТЕРІ ТА ДИТИНИ В ПОЕЗІЇ РАХЕЛЬ БЛУВШТЕЙН

Ключові слова: поезія, мотив материнства, психоаналітичний метод.

Мотив матері і дитини наявний у багатьох віршах Рахель Блувштейн. Попередні дослідження приділяли увагу жіночій версії сіонізму в поезії поетеси (Яель Зарубавель), біблійній інтертекстуальності (Юдит Бен-Цві Геллер). Більш детальний аналіз цього аспекту поезій з урахуванням мовних засобів творення образності допоможе довести гармонійність поєднання національного та особистого у творчості Рахель Блувштейн та розкрити глибину її віршів.

Рахель є видатною особистістю в ізраїльській літературі та історії. Її вірші патріотичні, жіночні та наповнені біблійними образами. У сучасному Ізраїлі спостерігається традиція до співвіднесення поетеси Рахелі з Праматір'ю Рахіллою. Могилу поетеси біля озера Кінерет відвідує багато людей, у цьому можна простежити схожість із паломництвом до гробниці Рахілі. Деякі жінки залишають записки, адресовані поетесі, у яких висловлюють своє бажання стати матір'ю та покликаються на певні вірші поетеси та її долю [6, р. 25].

Виразним мотивом поезії Рахель Блувштейн є нереалізоване материнство, яке можна вважати її особистою травмою. Зважаючи на це, застосування психоаналітичного методу в дослідженні творчості поетеси є аргументованим, адже Зигмунд Фройд вважав, що “істерик і митець наполегливо шукають вихід із емоційно тривожного стану, бо він загрожує їхньому нормальному існуванню. Обидва вдаються до подібних засобів утечі з цього стану, а саме: до марення, фантазії, снів, відчуження від дійсності та – у випадку митця, письменника – до творення уявних артефактів” [2, с. 17]. Відчуження поетеси спостерігається у протиставленні тужливої реальності та біблійного часу, у якому можливе диво; порушенні теми поколінь, що створює контраст між часом життя ліричної героїні (минуле) та майбутнім.

Мотив бездітності знаходить експліцитне та імпліцитне вираження в поезії Рахель, адже взаємодія двох компонентів (1 – травматична подія; 2 – пам'ять про цю подію) забезпечує поєднання автобіографічного та художнього в літературі. Також Джеффри Гартман стверджує, що теорія травми може допомогти в розумінні символів та метафоричної мови митця [4]. Цю теорію можна застосувати в дослідженні образів-символів у поезії Рахель, які є мотивованими особистими переживаннями поетеси.

Було виокремлено чотири основні типи вираження цього мотиву в поезії Рахель: 1) звернення до біблійної історії, головною героїнею якої є мати або бездітна жінка (“אַלְיָהוּ”, “עֲקָרָה” – укр. “Еліягу”, “Бездітна”); 2) образ землі-матері (“כָּאֵן עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה”, “אֲנִי מְעוּדֵי הַפְּכָכָת”, “אֵל אֲרָצִי”, “בְּאֶחָד גְּלוּלִי” – укр. “Тут, на землі”, “Землі моїй”); 3) дитина як зв'язок між поколіннями (“חַג”, “תִּקְרָאֵי נֹא בְשָׁמִי” – укр. “Свято”, “Назви моїм ім'ям доньку”); 4) особиста лірика Рахель: тема нереалізованого материнства, відчуженість.

1) Темою вірша “אַלְיָהוּ” поетеса обрала біблійну історію про пророка Еліягу та вдову з Сарепти, а саме воскресіння померлого сина вдови пророком. Поетеса використовує цитату “Дивися, твій син живий!” (1 Цар. 17:23) – івр. “רָאִי, הִי בָּנִךְ”. Варто зазначити, що Рахель також робить алюзію до іншої біблійної історії про пророка Єлисея (пророк оживляє сина Сонамитянки) за допомогою використання числа “סִמ” (“וַיִּזְרַח הַנֶּעֱרָר עַד-שָׁבַע פְּעֻמִּים” – “וַיִּתְמַוְּדָ עַד שָׁבַע עַל הַיָּלֵד” (4 Цар. 4:35). Рахель поєднує функцію Еліягу з першого сюжету сакральною кількістю разів із другого).

У вірші наявний мотив “мати – дитина”. У другій строфі вірша біблійні персонажі стають узагальненими: замість імен вжито їхні ролі – мати, дитина, син (הַיָּלֵד, הָאִם, בָּנִךְ).

Біблійний мотив стає для Рахель персональним через вживання займенників та займенникових суфіксів 1-ї особи однини.

У вірші наявна опозиція часів “минулий – теперішній”, які відрізняються за наявністю / браком чудесного в житті. Опозиція виражена на граматичному рівні через використання різних форм дієслів: 1) відтворення біблійної форми минулого часу за допомогою вав-хіпуч; 2) форма майбутнього часу у третій строфі.

Мотив неможливості бути матір'ю яскраво простежується у вірші “עֲקָרָה” (укр. “Бездітна”). Основною ідеєю вірша є бажання поетеси мати сина Урі.

В аналізі синтаксичної організації вірша можна застосувати психоаналітичний метод, адже Жак Лакан стверджував, що несвідоме є структурованим як мова [1, с. 84]. Юдит Бен-Цві Геллер зазначає,

що домінування неповних речень у першій строфі (називні речення, інфінітивні конструкції) символізує безплідність [5].

Венді Цірлер пропонує співвідносити ім'я Урі з імперативною формою עוּרִי (укр. “встань, прокинься”), яка використовується у звертанні до Сіону як жіночого образу з Книги Ісаї (52:1) [7, р. 203]. Варто зауважити, що у вірші 54:1 до Сіону використано епітет עֲקָרָה (“Веселися ж, неплодна”). До цієї асоціації додається й фонетична: אֹרִי – моє світло. Ми можемо продовжити асоціативний ряд, звернувшись до мідрашу Агадат Берешіт 53:3, у якому сімом безплідним жінкам з Танаху ставлять у відповідність сім днів творення світу. Праматері Рахіль відповідає четвертий день, коли сказав Бог: “Нехай будуть світила” (Бут. 1:14). Автор мідрашу поєднує цей вірш зі сном Йосипа, сина Рахілі: “Оце снівся мені ще сон, і ось сонце та місяць та одинадцять зір вклоняються мені” (Бут. 37:9). Персоніфікованому Сіону відповідає сьомий день. Отже, у вірші Рахель наявний складний національно-ідейний план, окрім особисто-жіночого.

Рахель Блувштейн використовує біблійну алюзію на Рахіль (Буття 29:31; 30:22) та Хану (довгий час молилася в Шіло, щоб Господь послав їй сина). Вони стали архетипними образами безплідних жінок, що прагнули народити дитину і зверталися з цим проханням до Бога.

2) У поезіях Рахель наявні звертання до Ізраїлю як до матері. Проаналізувавши такі вірші, можна виділити два типи: 1) політичний мотив: нова держава, яка потребує наполегливої праці своїх дітей; 2) мотив “земля-мати та гармонія з природою”.

У вірші “בְּאַחַד גִּלְגּוּלַי” лірична героїня отожднює себе з частиною своєї землі (травинка, що вросла в лоно матері-землі).

На рівні мовних засобів можна виокремити такі особливості: вживання слова “мати” із займенниковим суфіксом 1-ї особи однини при звертанні до Землі Ізраїльської, вживання слова “мати” без займенникового суфікса при звертанні до землі як архетипного образу, позначення ліричної героїні словом “донька” із займенниковим суфіксом 2-ї особи однини жіночого роду, гіперболізація зв'язку з рідною землею “כִּי אֶזְכְּרֶנּוּ בְּיַלְדוּת הַנוֹדָדִת // וְרַק לֹד נֶאֱמַנְתָּ תַמִּיד” за допомогою обмежувальної частки “тільки”, прислівника “завжди” та використання образу дитинства як ідеалізованого часу.

3) У поезії Рахель дитина є образом-символом, що поєднує час, у якому живе поетеса, та майбутнє. У проаналізованих віршах можна визначити два типи реалізації цього образу: 1) дитина як продовження Рахель; 2) дитина як зв'язок між поколіннями.

У вірші “הג” наявна така метафора: слова поетеси – зерна, що зійдуть і перетворяться на колосся, яке збере дитина. Так описано вічність та важливість поезії, що є духовною їжею наступних поколінь.

Схожий мотив наявний у поезії “תקראי נא בשמי” (укр. “ї голос співає в мені”) з поезії “Рахель”).

Іншою особливістю цього вірша є наявність паралелізму, характерного для біблійної поезії. Опозиція згасаючої вечірньої мелодії (вечір => захід сонця => смерть) та мелодії, яку буде перетворено у вранішню пісню (ранок => пробудження => життя). Ці протилежності реалізуються в ідеї циклічності та продовження роду “היא תשמיע-תמשיך // קולך-יום זה נגון ערכי שגדם”.

4) У вірші “ביקור” поетеса передає свою відчуженість від цього світу за допомогою образу дітей та вираження умовного бар’єра між ними та ліричною героїнею на лексичному рівні – діти називають її רזה “чужа”.

Яскравим образом у поезії є колиска (עריסה בלבנת כסוייה). Вона формує опозицію “рідне та близьке – чуже та далеке” з наступним рядком вірша, у якому з’являються символ вікна і далечинь (чужий світ, до якого належить лірична героїня).

За допомогою психоаналітичного методу було досліджено поетику матері і дитини в поезії Рахель. По-перше, у віршах поетеси наявні біблійні образи безплідних жінок, з якими себе порівнює лірична героїня (Праматір Рахіль, Хана), та жінки-матері (Сонамитянка, вдова з Сарепти). Ці образи возвеличують тему матері в поезії Рахель та слугують зразком поведінки у кризовому стані для поетеси, адже вони здобули Божу поміч завдяки своїй вірі. Образ Праматері Рахілі з’являється імпліцитно в інших віршах: 1) омофони אורייתעורי творять складний національно-особистий план поезії “Бездітна” та відсилають читача до мідрашу, який встановлює зв’язок між Рахілью, світлом четвертого дня творіння та персоніфікованим Сіоном; 2) у вірші “Назви моїм ім’ям доньку” поетеса бачить можливість поєднати минуле з майбутнім за допомогою імені Рахель, що має для неї велике значення (Праматір Рахіль – Рахель – майбутня Рахель). По-друге, поетеса звертається до образу землі-матері та вибудовує міцний зв’язок із Землею / Ізраїлем за допомогою лексико-морфологічних засобів (лексеми “мати”, “мама”, “донька” з суфіксами присвійності). По-третє, у поезії Рахель наявний образ-символ дитини в ролі зв’язку між поколіннями. У деяких віршах відчувається надія, в інших – тужливий настрій, відчуття відчуженості та приреченості. Отже, Рахель різнобічно висвітлює тему матері та дитини у своїй поезії, поєднуючи

національне й особисте та залучаючи читача до власної інтерпретації тексту на основі знайомих образів. Тому тенденція порівнювати Праматір Рахіль та Рахель Блувштейн є вмотивованою.

Література:

1. Борисова-Железнова К. О. Культура і особистість в психоаналітичному дискурсі теорії Жака Лакана // Мультиверсум. Філософський альманах. 2016. Випуск 1–2 (149–150).
2. Фізер І. М. Філософія літератури / Наук. ред. В. Моренець. Київ : НаУКМА, 2012. 217 с.
3. Яникова Мири. Рахель. Закрытый сад. Биографический очерк.
4. Hartman Geoffrey H. On Traumatic Knowledge and Literary Studies // *New Literary History*. Vol. 26. No. 3. 1995. P. 537–63.
5. Heller Yehudit Ben-Zvi. New history, new language: Biblical intertextuality in the poetry of Rahel Bluvshtain. 2007.
6. Susan Starr Sered. A Tale of Three Rachels, or the Cultural Herstory of a Symbol // *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*, No. 1, Women and the Land of Israel (Winter, 5758/1998). P. 5–41 (37 pages).
7. Wendy Zierler. Rachel Bluwstein's "Akarah", And Rachel Stole the Idols: The Emergence of Modern Hebrew Women's Writing. Detroit : Wayne State University Press, 2004.

Підсекція 3. Персоналії та бібліотечні зібрання

УДК 929(092)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-66>

Бойчун М. Д.

ORCID: 0000-0002-3840-5367

Ph.D. студентка

Інститут Старого Заповіту Халле-Виттенберзького університету

імені Мартіна Лютера

м. Халле, Німеччина

ВНЕСОК А. ВІЛЬСКЕРА-ШУМСЬКОГО В САМАРИТЯНІСТИКУ

Ключові слова: самаритянїстика, граматики самаритянської арамеїської мови, колекція самаритянських артефактів А. Фірковича.

Ар'є (Лейб Хаїмович) Вільскер-Шумський (івр. **אריה (לייב בן חיים) ויילסקר**) народився 3 лютого 1919 р. в м. Шумську Кременецького повіту тодішньої УНР. Після здобуття освіти в місцевій єврейській школі та підготовчої програми “Тахшара” працював слюсарем у м. Кременці. У 1940 р. вступив до Кременецького учительського інституту, але в тому ж році внаслідок окупації Радянським Союзом був мобілізований та відправлений на військову службу на Камчатку. Після демобілізації через проблеми зі здоров'ям у 1946 р. вступив до Ленінградського університету на кафедру асиріології та гебраїстики, а в 1950 р. направлений на роботу до Державної публічної бібліотеки ім. М. Салтикова-Щедрина, де й розпочав своє знайомство із самаритянською рукописною спадщиною.

У 1970 р. А. Вільскер захистив дисертацію на тему “Дослідження самаритянської мови”, яка лягла в основу граматики самаритянської арамеїської мови під назвою “Самаритянська мова”, виданої ним у 1974 р. [13] та через 6 років перекладеної французькою мовою гебраїстом Ж. Маргеном [7]. Ця праця знайшла популярність у Європі через позитивний відгук у рецензіях багатьох гебраїстів англійською [2, 6], німецькою [5], французькою [1] та італійською [3] мовами. Словацький семітолог Р. Мацух охарактеризував граматику як ту, де, попри не зовсім адекватну назву самої праці (яку можна вважати самоцензурою з метою уникнути проблем із владою через

використання насторожливого слова “арамейський”) та деякі інші критичні зауваження, “основи граматики самаритянської арамейської вперше представлені більш систематично, ніж у граматиках попереднього століття подібного обсягу”, а також зазначив добре задокументовані А. Вільскером приклади розвитку “квадратного” та “курсивного” письма за рукописами колекції Фірковича, дат. 1510/11–1715 pp. [5]. У 1982 р. Р. Мацух опублікував більш детальну граматику самаритянської арамейської [4], після чого чеський семітолог С. Сегерт, порівнюючи вже обидві вищезгадані праці, зазначає у граматиці А. Вільскера унікальність розділу з коротким, але містким описом самаритянського арамейського синтаксису [6].

Протягом 1971–1985 pp. А. Вільскер опублікував такі замітки: “Про самаритянський напис на камені” [9], “Про одну самаритянську образотворчу пам’ятку” [10], “Самаритянський напис на тканині” [11], “Самаритянський футляр із Наблуса” [12]. Продовжуючи працювати із самаритянськими джерелами та розуміючи їхню цінність і недоступність для його американських, європейських та ізраїльських колег, він шукав способи поділитися результатами досліджень також і за кордоном, що вартувало йому втрати посади старшого бібліотекаря через “зв’язок з іноземцями”. Лише після його смерті в 1989 р. вийшла друком стаття “כריתית ספר – самаритянський лист про розірвання шлюбу” в німецькому збірнику статей “*Studia Semitica Necnon Iranica*” [8], а також каталог самаритянських документів у 1992 р. [14].

Література:

1. Baillet M. [Review of Manuel d’araméen samaritain, by L. Vilsker & J. Margain] // *Journal of Near Eastern Studies*, 1983. Vol. 42. No. 4. P. 295–7.
2. Brock S. P. [Review of Manuel d’araméen samaritain. Traduit par J. Margain, by L. Vilsker] // *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1983. Vol. 46. No. 1. P. 210.
3. Israel F. [Review of Manuel d’araméen samaritain, by L. Vilsker & J. Margain] // *Rivista Degli Studi Orientali*, 1982. Vol. 56. P. 232.
4. Macuch R. *Grammatik des samaritanischen Aramäisch*. Berlin, Boston: De Gruyter, 1982. 427 s.
5. Macuch R. [Review of Manuel d’araméen samaritain, by L. Vilsker & J. Margain] // *Documents. Études et Répertoires publiés par l’Institut de recherches et d’histoire des textes*, 1983. Vol. 133. No. 2. P. 441–42.
6. Segert S. [Review of Manuel d’araméen samaritain, by L. Vilsker & J. Margain] // *Wiener Zeitschrift Für Die Kunde Des Morgenlandes*. 1983. Vol. 75. P. 208–09.

7. Vilsker L. Manuel d'arameen samaritain: Traduit par J. Margain. Paris, 1981. 122 p.
8. Vilsker L. ספר כריתית – самаритянское бракоразводное письмо // *Studia Semitica Necnon Iranica: Rudolpho Macuch Septuagenario Ab Amicis Et Discipulis Dedicata*. Harrassowitz. 1989. S. 353–365.
9. Вильскер Л. Х. О самаритянской надписи на камне, хранящейся в Ленинграде // *Вопросы филологии стран Азии и Африки*, 1971. Вып. 1. С. 152–160.
10. Вильскер Л. Х. Об одном самаритянском изобразительном памятнике в Государственной библиотеке СССР имени В. И. Ленина // *Записки Отдела рукописей*. 1971. Вып. 32. С. 73–80.
11. Вильскер Л. Х. Самаритянская надпись на ткани (Сам. XII.3) // *Палестинский сборник*. 1981. Вып. 27 (90). С. 109–113.
12. Вильскер Л. Х. Самаритянский футляр из Наблуса // *Эпиграфика востока*. 1985. Вып. 23. С. 82–87.
13. Вильскер Л. Х. Самаритянский язык. М.: Наука, 1974. 95 с.
14. Самаритянские документы Государственной публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Каталог / сост. Л. Х. Вильскер. СПб., 1992. 105 с.

UDC 141

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-67>

Gerşom Qiprisçi

ORCID: 0009-0009-6325-4650

Founder and CEO

*LIRTAM, the Leiden Institute for Rational Theology and Monotheism,
the Netherlands (aka LIRM)*

Leiden, Holland/the Netherlands

**“OUR RABBINIC BROTHERS”?
FROM THE DE-JUDAIZATION OF KARAIMISM
IN THE RUSSIAN EMPIRE AND TURKEY
BY AVRAHAM FIRKOVICH TO THE DE-HEBRAIZATION
OF THE KARAIM OF EASTERN EUROPE
BY SERAYA SHAPSHAL (1837–1961)**

Key words: Judaism, Karaimism (Karaism), Jewish-Karaite relationship, Karaite separatism and emancipation, Secularization, Dejudatization, Dehebraization, Abraham Firkovich, Seraya (Sergey) Shapshal, Toviy Bobovich, Eastern Europe, Middle East, Turkey.

At the end of the 18th century in the Austrian parts of the Holy Roman Empire (later Austrian Empire, Austria-Hungary) and at the beginning of the 19th century in the Ottoman Empire, the Karaim were granted the status of a separate community from that of the Jews and the accompanying recognition of equal rights with Christians and Muslims respectively. In these two empires the emancipation of the Karaim proceeded relatively easily, since they had been subjects of these empires for quite a long time and the authorities had a good knowledge of them.

After the partition of Poland and the annexation of Crimea to the Russian Empire (end of the 18th c.), the Karaim were among the new subjects of the empire, but the ecclesiastical and secular authorities knew nothing about them and at first they were subject to the anti-Semitic legislation of Russia, as were the Jews.

Thanks to the efforts of Karaim’s communal leaders – and above all the collector of manuscripts and antiquities – Abraham Firkovich, by 1837 the Karaim were recognized as the separate community from the Jews and in 1863 the Karaim received from the Russian authorities equal rights with the local Christian population.

The already complicated relationship between the Karaim and Jews during more than a thousand years of their coexistence in the Near

and Middle East, Austrian and Ottoman empires, became even more complicated in Russian conditions.

If the deeply religious theologian Abraham Firkovich (who postulated the origin of the Karaim from Biblical Samaria and Ten Lost tribes), sought the de-Judaize Karaim because of their different origin and religious beliefs and practices, the next spiritual and communal leader of the Karaim – secularist and professor of Turkology Seraya Shapshal – put forward the thesis of the Khazar origin of the Karaim and began to de-Hebraize the Karaim of Eastern Europe by claiming the syncretic character of Karaim religion and their Turkic descent, paving the way to their own (pan-)Turkic identity.

The spiritual leader of the Karaim of Cairo, Tuviv Bobovich, took a middle position: emphasizing the Turkic element in Karaimism, he at the same time stressed the exclusively Mosaic character of the Karaite faith, denied by S. Shapshal.

In my paper I will demonstrate the complexity of the theme of the attitude of the Karaim of Eastern Europe of 19–20th cc. to their “rabbinic brothers”, which varied from communal leader to communal leader.

Bibliography:

1. Pollack M. (ed.). *Karaite Judaism: A Guide to Its History and Literary Sources*. Leiden – Boston, 2003. Brill. 981 p.
2. Miller P. E. *Karaite separatism in nineteenth-century Russia*. Detroit : Wayne State University Press, 1993. 272 p.
3. Shur N. *The history of the Karaites* (in Hebrew). Jerusalem : Bialik Institute, 2003 (in Hebrew). 252 p.
4. El-Gamil Y., *Pirke Tuvya* (in Hebrew). Ramla: HaMerkaz LeHeqer HaQara’ut, 1997–1998. 656 p.
5. Shapira D. *Avraham Firkowicz in Istanbul*. Ankara : KaraM, 2003. 120 p.
6. Kropotova N., Ormeli V., Polkanova A., Polkanova T. (eds.) (in Russian). *Hadji Seraya Han Shapshal*. Simferopol : Dolya, 2010. 175 p.

Хамрай О. О.

ORCID: 0000-0003-1343-5460

доктор філологічних наук,

завідувач відділу Близького та Середнього Сходу

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

**ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ
КЛАСИФІКАЦІЙ ДЛЯ ОПИСУ ЗІБРАНЬ ФОНДУ ЮДАЇКИ
ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ
УКРАЇНИ ІМ. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Ключові слова: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису, фонд юдаїки, Universal Decimal Classification.

Завдання класифікації текстів постало перед людством щонайменше за часів античності. Але особливо гостро потреба в універсальній класифікації почала відчуватися з появою великих бібліотек, де збирається література універсального характеру у великих обсягах. З розвитком інформаційних технологій бібліотеки дедалі більше використовують цифровий формат, що значно прискорює обробку фондів, зокрема класифікацію та каталогізацію, без чого неможливо увияти роботу сучасних наукових бібліотек.

Україна успадкувала від СРСР значну кількість зібрань літератури у сфері юдаїки, до числа яких належить, зокрема, колекція відділу фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ).

Через цілу низку причин, передусім через специфічне ставлення радянського керівництва до релігії взагалі й до юдаїзму зокрема, проблема систематизації, класифікації та каталогізації відповідної літератури, насамперед за предметним принципом, досі залишається не до кінця вирішеною. Сказане автоматично поширюється й на тексти зі сфери юдаїки, яка, природно, є значно ширшою, аніж будь-який окремих напрям знань або галузь, що становить предмет досліджень у цій царині. А проте більшість наявних систем класифікації відповідної літератури кожна окремо має достатній евристичний потенціал.

Цей стан речей можна проілюструвати на прикладі класифікації мов відповідних текстів. Зокрема, Універсальна десяткова система класифікації (УДК), що знайшла широке використання в сучасній Україні

і фактично є українським перекладом англомовної UDC (Universal Decimal Classification), у межах класу 8 вказує для мови іврит такі можливості класифікації:

811.4 Афразійські, ніло-сахарські, конго-кордофанські, койсанські мови

811.41 Афразійські мови

811.411 Семітські мови

811.411.16 Гебрайська мова (іврит)

811.411.16'02 Біблійна (давньоєврейська) мова

811.411.16'03 Мішнаїтська

811.411.16'04 Рабиністична

811.411.16'08 Сучасний іврит

У цьому дослідженні ми послуговуємося т. зв. Національними таблицями УДК, що ними є еталонні таблиці, які видають уповноважені органи національними мовами як офіційне джерело відомостей щодо УДК. До Національних таблиць можна вводити комбіновані індекси, що відображають національні особливості в галузі історії, літератури, культури, релігії тощо.

Ведення, удосконалення й випуск Національних таблиць здійснюються Консорціумом УДК та національними уповноваженими органами як офіційне джерело відомостей про УДК.

Водночас потенціал цієї класифікації доволі обмежений. Наприклад, далеко не всі варіанти мови іврит коректно класифікувати як єврейські мови. З іншого боку, численні єврейські мови належать до числа мов, що не є семітськими й мають класифікуватися в межах відповідних мовних сімей.

Ми не ставимо за мету класифікувати єврейські мови на основі лінгвістичних параметрів. Головна мета нашого дослідження полягає в однозначному співвіднесенні тієї чи іншої мови з контекстом юдаїки.

Утім, з метою здійснення класифікації, як ми вважаємо, припустимо ігнорувати деякі суто лінгвістичні аспекти цього процесу, наприклад різні темпи креолізації в різних місцях ареалу поширення діалектів тієї чи іншої мови діаспори. Отже, мову їдиш та інші єврейські мови класифікувати як піджини або креольські мови здебільшого цілком коректно.

Варто зазначити, що каталогізатори й бібліографи у сфері юдаїки переважно опікуються такими питаннями, як-от: 1) співвідношення юдаїки з дотичними галузями знань; 2) послідовність досліджень у царині юдаїки; 3) юдаїзм як релігія vs євреї як етнічна група; 4) кого вважати євреєм.

Така різнопланова інтерпретація передбачає залучення до бібліографічного опису відомостей з дуже широкого кола знань, що свідчить про

виняткову міждисциплінарність юдаїки, тому ми розглядаємо юдаїку в максимально широкому контексті як поєднання усіх вищезазначених підходів.

Отже, одна з можливостей класифікації юдаїки полягає в деталізації наявних кодів та введенні визначників, які з певними застереженнями можна було б використовувати для класифікації не тільки єврейських мов або текстів, створених цими мовами, а й усієї літератури, так чи інакше пов'язаної з юдаїкою. Цей підхід може знайти застосування при класифікації літератури, пов'язаної з “єврейською специфікою”, у численних галузях, наприклад у культурології, мистецтвознавстві, етнології тощо.

Доцільність використання універсальних рішень УДК обумовлена тим, що станом на сьогодні вона є однією з найпоширеніших систем класифікації літератури у світі.

Утім, тут варто згадати й спеціальні системи, наприклад класифікацію Г. Шолема, вперше оприлюднену 1927 року, після чого вона витримала три видання, що й обумовило той факт, що остання стала однією з трьох головних систем класифікації юдаїки, створених у ХХ столітті.

З огляду на той факт, що УДК є адаптованим україномовним варіантом міжнародної системи UDC, яка сама багато в чому є результатом розвитку концепції десяткового коду Дьюї (ДКД), подальша деталізація передбачає дотримання його базових положень, насамперед десяткового принципу класифікації.

Останнє своєю чергою дає змогу зробити висновок, що україномовна версія УДК має достатній потенціал для класифікації досліджень у царині юдаїки.

Отже, завданням подальшої роботи щодо вдосконалення класифікації юдаїки є узгодження україномовних назв підкласів вітчизняної версії УДК з відповідними таблицями ДКД і спеціальних систем класифікації в межах кодів, дотичних до юдаїки, й на тих рівнях деталізації, які відповідають конкретним потребам класифікації та узгоджуються з вітчизняними еталонними таблицями УДК.

СЕКЦІЯ ІХ. ІСТОРІЯ ЄВРЕЇВ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Підсекція 1. Євреї в русі: мобільність і політична активність

УДК 355.40(477-87)“192/193”Марголін
DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-69>

Підгірна Л. М.

ORCID: 0000-0003-0197-8011

аспірантка кафедри історії України

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна*

ПОСТАТЬ АРНОЛЬДА МАРГОЛІНА В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ ДЦ УНР В ЕКЗИЛІ 20–30-Х РР. ХХ СТ.

Ключові слова: Стамбульська платформа, Арнольд Марголін, Андрій Лівіцький, Володимир Мурський, пропаганда, еміграція, Державний центр УНР.

У Міжвоєнний період ДЦ УНР в екзилі намагався згуртувати й спрямувати всі зусилля української політичної еміграції на активізацію українського національно-визвольного руху та радикалізацію боротьби за відновлення української державності. Втілення цих намірів потребувало чималих ресурсів та зусиль, найперше дипломатичних.

Однак представництва та інституції екзильного уряду бездержавної української нації, хоч і були розгорнуті на теренах Європи, США та Близького Сходу, мали неофіційний статус, працювали у форматі нелегальних дипломатичних установ і водночас розвідпунктів та резидентур ДЦ УНР в екзилі і не могли діяти на рівні радянських дипломатичних установ і відомств, а отже, провадити офіційну представницьку й дипломатичну діяльність [5].

Тож їхня діяльність провадилася шляхом лобювання українських інтересів у форматі неофіційному, через секретну співпрацю з іноземними розвідками, зокрема британською, французькою та японською [1, арк. 354].

З огляду на представлений масив джерельної бази стає зрозуміло, що в Міжвоєнний період діяльність ДЦ УНР в екзилі та українських екзильних спецслужб характерна відходом від т. зв. “соціалістичного шляхетного романтизму” й обранням стратегії організації та

розгортання повномасштабного жорсткого збройного спротиву й терористичних акцій на теренах УРСР за фінансової підтримки та сприяння іноземних партнерів [2, арк. 47].

Цілком дієвою ДЦ УНР в екзилі вбачалася стратегія розгортання та підживлення воєнних конфліктів і збройних повстань як на кордонах СРСР, так і на теренах підрадянської України та інших поневолених радянською владою народів [6].

Зауважимо, що геополітична ситуація на той час видавалася цілком сприятливою для реалізації амбітних планів ДЦ УНР в екзилі: наприклад, серйозний японсько-радянський конфлікт, що вимальовувався на Далекому Сході, за союзницьких відносин з урядом Японії міг стати справді катастрофічним для цілісності радянських новоутворених теренів, покласти початок розхитуванню внутрішньої повновлади СРСР і навіть “завершитися розчленуванням радянської імперії на національні держави: Україну, Кавказ, Туркестан та інші” [7].

Зберігся текст Меморандуму до уряду Японії авторства очільника нелегальної резидентури ДЦ УНР в екзилі на Близькому Сході “Стамбульської платформи” В. Мурського, у якому він зазначає: “Історія останніх років прекрасно довела всім неупередженим, що вирішення російської проблеми та подальший смертельний удар по комунізму були можливі лише шляхом збройного конфлікту, а не завдяки безплідним дискусіям та конференціям або дружнім пактам з Радянською Росією” [6].

Також В. Мурський запевняв, що “уряд Української Демократичної Республіки, який перебуває у вигнанні з 1920 року, надає цьому конфлікту абсолютно виняткову важливість” [6].

Паралельно з цим представники та спецслужби ДЦ УНР в екзилі досить ефективно працювали над налагодженням контактів з урядовцями Польщі, Німеччини, Італії, Франції, Великої Британії, іншими постійними та ситуативними союзниками [5].

Великі сподівання покладалися і на співпрацю із представниками національних меншин колишньої Російської імперії, особливо з числа української політичної еміграції, яким вдалося не тільки легалізуватися в екзилі, а й здобути певний соціальний та політичний статус у країнах свого нового замешкання.

Така “два у одному” можливість випала завдяки співпраці ДЦ УНР в екзилі з колишнім державним посадовцем Директорії УНР, у недалекому минулому – заступником міністра закордонних справ і дипломатичним представником у Лондоні А. Марголіним [10].

А. Марголін, українець єврейського походження, син знаного київського підприємця та мецената Д. Марголіна, за часів Директорії

був одним зі ширих симпатиків та соратників Головного Отамана УНР С. Петлюри [10].

Тогочасну медійну відомість йому принесла “справа Бейліса”, у якій член Колегії адвокатів Російської імперії адвокат А. Марголін блискуче виступав на стороні захисту [3].

Політична, дипломатична та громадська діяльність часів УНР, участь у мирній Паризькій конференції [11], сміливі свідчення під час судового процесу над вбивцею С. Петлюри, кілером ОДПУ С. Шварцбардом, які чітко спростовували звинувачення персони лідера УНР в антисемітизмі, перетворили А. Марголіна на досить авторитетну та впізнавану постать у тогочасному медійному просторі та міжнародному політикумі [3].

Єврейське походження А. Марголіна, захист інтересів жертв чорносотенних погромів, активна участь у єврейському суспільному житті на державному рівні за часів Російської імперії також давали А. Марголіну можливість і надалі користуватися незаперечним авторитетом у єврейської світової спільноти та діяти в інтересах єврейсько-українських відносин [3].

З огляду на це керівництво ДЦ УНР в екзилі та українських екзильних спецслужб не могло не скористатися нагодою залучити А. Марголіна до подальшої співпраці. Тим більше що така ініціатива всіляко підтримувалася і самим А. Марголіним [8].

Зокрема, у листі керівника ДЦ УНР в екзилі А. Лівіцького до очільника “Стамбульської платформи” В. Мурського знаходимо багатообіцяльне повідомлення: “Був у Варшаві Марголін. Справив на нас хороше враження. Він тепер американський громадянин і офіційний адвокат у Нью-Йорку. Часто буває у Вашингтоні і має зв’язки зі східним департаментом Міністерства іноземних справ (США). Еволюціонував начебто цілком до самостійницьких позицій...” [8].

Таке поновлення співпраці з А. Марголіним у новій іпостасі та з новими можливостями мало неабияку вагу для втілення амбітних планів ДЦ УНР в екзилі та українських екзильних спецслужб.

Із розсекреченого архівного масиву ГДА СЗРУ дізнаємося про наміри українських екзильних спецслужб використовувати американські пароплавні лінії “Амторга” (американської торгівлі), зокрема пароплав “Атлантик”, за допомогою яких на терени підрадянської України через українські чорноморські порти планувалося перекидати не лише антирадянські комунікати, агітаційні брошури та проукраїнську пресу, а й людей та зброю для подальшої підготовки та проведення збройних повстань [1, арк. 197].

Стамбул був важливою ланкою в тому ланцюжку, оскільки всі комунікати та пропагандистська література, що надсилалися пропаган-

дистським відділом екзильних українських спецслужб із Варшави, проходили через “Стамбульську платформу” та її очільника В. Мурського.

Звідси ж, зі Стамбула, американськими пароплавами можна було переправляти також і надійних проукраїнських активістів та все потрібне.

Річ у тому, що переправляти агітаційні матеріали радянськими пароплавами ставало дедалі небезпечніше, тож, на думку авторки, з огляду на пошук нових шляхів комунікації з підрадянською Україною та у форматі підготовки до збройного протистояння дипломатичний хист, авторитет та зв’язки А. Марголіна у США на найвищому рівні могли б стати для ДЦ УНР в екзилі в неабиякій пригоді.

Серед розсекречених документів архіву ГДА СЗРУ знаходимо агентурне донесення – копію листа А. Буркова, який розширює наше розуміння перемовин А. Лівницького з А. Марголіним і прояснює, що А. Марголін також мав низку бесід про стан українського єврейства, гарантував якнайширшу підтримку незалежної України в закордонній єврейській пресі та навіть фінансову підтримку ДЦ УНР в екзилі за умови гарантування очільником ДЦ УНР в екзилі докорінної зміни становища єврейської спільноти за відновлення української державності [1, арк. 237].

Бувши на той час так само бездержавною нацією, українське єврейство, частково опинившись на еміграції, шукало опори в особі ДЦ УНР України і сміливо іменувало себе “українськими жидами”, обіцяючи всебічну підтримку українського екзильного уряду у протистоянні радянській владі. Тож ініціативи А. Марголіна були на часі [1, арк. 237].

Важливо зазначити, що, емігрувавши до США, А. Марголін під час Другої світової війни працював у штаті Управління стратегічних служб США (УСС, попередник ЦРУ) і фактично стояв біля витоків Центрального розвідувального управління США. Після війни він обіймав посаду декана Школи розвідки Європейського командування армії США [9].

На думку дослідника А. Гомельського, у 1942 році українці (ОУН) через унерівську політичну еміграцію у США і Канаді вийшли на контакт з Управлінням стратегічних служб (Office of Strategic Services) саме через А. Марголіна і повідомили, що політики й українські маси розірвали співпрацю з гітлерівською Німеччиною [3].

Знання Арнольда Марголіна і після війни мали великий попит – він був деканом Школи розвідки Європейського командування армії США.

Його роль у житті української політичної еміграції та у зв’язках із ДЦ УНР в екзилі залишалася вельми значною. Налагодженню

подальшої співпраці з урядом США сприяв і авторитет А. Марголіна як професора та президента Українського технічного інституту в Нью-Йорку, почесного доктора права Українського вільного університету в Мюнхені.

Також А. Марголін співпрацював з тижневиком “Народна воля”.

Спогади А. Марголіна про роботу у складі української делегації на Паризькій конференції та праця “Україна і політика Антанти (записки єврея і громадянина)” є не лише баченням тогочасної доби очима її високоосвіченого, видатного сучасника, а й наскрізь пронизані особистим проукраїнським настроєм А. Марголіна і є його персональним неоціненним внеском у розвінчання радянської пропаганди й міфів та налагодження українсько-єврейського діалогу і взаєморозуміння [9].

Література:

1. Головний державний архів Служби зовнішньої розвідки України (далі – ГДА СЗРУ). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 2.
2. ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 7.
3. Гомельський А. Єврейсько-українські відносини ХХ сторіччя. Київ : Український пріоритет, 2019. 264 с.
4. Окіпнюк В., Козлов Д. Таємний фронт Володимира Мурського. URL: <http://surl.li/dnjwj> (дата звернення: 30.10.2022).
5. Підгірна Л. М. “Стамбульська платформа” УНР у 20–30-ті рр. ХХ ст.: Просопографічний портрет // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. Кам’янець-Подільський, 2022. 251 с.
6. Соцков Л. Неизвестный сепаратизм. На службе СД и Абвера. Москва, 2003. 73 с.
7. Липовецький С. Далекосхідна місія. Боротьба ОУН за Зелений Клин. URL: <http://surl.li/eicuj> (дата звернення: 08.01.2023).
8. Лівіцький А. Листування (1919–1953 роки) / [упоряд. Я. Файзулін]. Український інститут національної пам’яті. Київ : Фенікс, 2019. 688 с.
9. Ліхтен Й. Арнольд Марголін: Його життя і праця // Сучасність. Мюнхен, 1977. Ч. 5. С. 68–73.
10. Марголін А. Україна і політика Антанти (записки єврея і громадянина). URL: <https://salo.li/9D3AFdd> (дата звернення: 08.01.2023).
11. Маврін О. Спогади Арнольда Марголіна про роботу Української делегації на Паризькій мирній конференції 1919 р. (Деякі неформальні результати формальної поразки української дипломатії) // Україна дипломатична. Вип. 4. Київ, 2004.

Харченко А. В.

ORCID: 0000-0002-3314-5084

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри мистецької освіти та гуманітарних дисциплін

Харківський національний університет мистецтв

імені І. П. Котляревського

м. Харків, Україна

ХАРКІВ ЯК ХАБ ВНУТРІШНЬОЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ МІГРАЦІЇ, 1860–1910: ПРИТЯГАЛЬНІ ТА ВІДШТОВХУВАЛЬНІ ФАКТОРИ

Ключові слова: відштовхувальні фактори, внутрішня міграція, євреї, Російська імперія, притягальні фактори.

У науковій літературі феномен міграції досить довго не привертав серйозної уваги. Зазвичай міграційний рух описувався як подорож в один бік, у якій доля мігранта – бути асимільованим – була визначена наперед. 1970-ті рр. стали межею, відколи міграція була представлена як складний процес, що має різні стадії та моделі, передбачає зупинки на шляху [1]. У нових дослідженнях вдалось подолати зосередженість на мігрантах-чоловіках та трансатлантичній міграції. У роботах про європейську міграцію фокуси зсунулися на континентальні та внутрішні рухи [2].

У єврейських студіях, серед багатьох робіт, присвячених єврейському населенню великих міст Російської імперії – Одеси, Києва, Санкт-Петербурга, Мінська, – проблемі міграції також не приділяли достатньо уваги. Отже, ключовий момент у формуванні великих єврейських громад у цих містах залишився поза увагою [3, 4]. Серед іншого, пояснення слід шукати в джерельній базі, яка була використана їхніми авторами.

Доповідь присвячено історії формування єврейської спільноти в Харкові, у якій феномен міграції відіграв головну роль. Від 1860-х і до 1910-х рр. місто зростало стабільно і доволі швидкими темпами, зміцнювало економічні та адміністративні позиції [5]. На межі XIX–XX ст. Харків перетворився на мегаполіс, в етноконфесійній структурі населення якого євреї посідали одну зі значних ніш. Важливим нюансом є той факт, що Харків був містом за межею смуги осілості, і перетворення його на один із найбільших єврейських центрів у “внутрішніх губерніях” викликає питання: як і чому це сталося?

Важливий теоретичний підхід для аналізу міграції запропонували дослідження в неокласичній економіці. Двома значними концептами в аналізі є відштовхувальні та притягальні фактори [6, 7]. Врахування цих факторів позначає агентність мігранта і водночас розміщує його в спільноті. Обсяг агентності переселенця залежав від його соціального капіталу та мережі, у яку він був включений. Мережі виникали на підставі сусідства, етнокультурних спільнот, у професійних колективах. Вони відігравали вирішальну роль для подальшої міграції, бо надавали зворотну інформацію “мігрантам в очікуванні”, тобто тим, хто розглядав таку можливість, але ще не ухвалив рішення.

Дослідження сотень окремих подорожей євреїв за смугу осілої, у напрямку Харкова, нанесені на мапу, дали змогу поєднати ці історії, простежити закладені в них тренди, пояснити, що гальмувало міграцію, а що пришвидшувало.

Література:

1. Harzig Ch., Hoerder D. *What is Migration History?* Cambridge : Polity Press, 2009.
2. Steidl An., Stockhammer En. *Relations among Internal, Continental, and Transatlantic Migration in Late Imperial Austria* // *Social Science History*. 31 (1). 2007. P. 61–92.
3. Stampfer S. *Patterns of Internal Jewish Migration in the Russian Empire* // *Jews and Jewish Life in Russia and the Soviet Union* / Ed. Yaakov Ro'i. Ilford : Routledge, 1995. P. 28–47.
4. Petrovsky-Shtern Y. *The Golden Age Shtetl: A New History of Jewish Life in East Europe*. Princeton and Oxford : Princeton University Press, 2015.
5. Кравченко В. *Україна, імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії*. Київ : Критика, 2011.
6. Chebotarov O. *Jews from the East, Global Migration, and Habsburg Galicia in the early 1880 s*. Dissertation. Difo-Druck GmbH, Untersiemau, 2021.
7. Spitzer Y. *Pogroms, networks and migration. The Jewish migration from the Russian Empire to the United States 1881–1914*. 2014. Available at: yannayspitzer.net (accessed 01 June 2023).

Підсекція 2. Єврейські організації та інституції

УДК 141.1

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-71>

Єрофєєва К. С.

ORCID: 0009-0005-2879-1064

магістрантка програми з єврейських студій

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРЕЙСЬКИХ БЛАГОДІЙНИХ ТОВАРИСТВ М. БЕРДИЧЕВА В 1844–1917 РР.

Ключові слова: Бердичів, єврейська громада, благодійність, благодійні товариства, пінкасім.

Єврейські благодійні товариства, або хеврот/хавурот (з івр. **חברות/חבורות**), існування яких вперше було зафіксоване в Іспанії XIII ст., століттями були інтегральною частиною кагалу (з івр. **קהל**) та соціального життя єврейських громад на європейських теренах, адже їхнім головним призначенням була допомога нужденним євреям громади, що мала різноманітні форми та вияви [1, с. 307]. Протягом своєї історії, що драматично й остаточно обірвалась у II пол. XX ст., єврейські благодійні товариства відповідали на потреби та запити зuboжilих та соціально незахищених прошарків населення і були одним з осередків внутрішньої автономії єврейських громад. У східноєвропейському контексті історії єврейського народу останнє призначення хеврот виявилось особливо яскраво у II пол. XIX ст., після рішення Російської імперії про ліквідацію кагалу 19 грудня 1844 р., який, попри заборону, часто продовжував діяти неофіційно [2].

Актуальність теми продиктована недостатнім вивченням історії єврейських благодійних товариств у пізній період їхнього існування (II пол. XIX ст. – початок XX ст.), а також недостатньою увагою до вивчення соціальної історії єврейських громад на українських теренах в українському та міжнародному науковому дискурсі на матеріалі їхніх актових книг, або пінкасім (з івр. **פנקסים**), що зберігаються у 321 фонді відділу фонду юдаїки Інституту рукопису при НБУ ім. Вернадського [4, с. 133] і датуються періодом 1844–1917 рр. Дослідження діяльності єврейських благодійних товариств

м. Бердичева у II пол. XIX ст. дає змогу визначити види товариств, реконструювати їхню внутрішню організацію, головні функції, види допомоги, аудиторію / кількість членів товариства, а також простежити, через які саме трансформації проходили благодійні хеврот після ліквідації кагалу в 1844 р. як інститути соціального забезпечення єврейської громади Бердичева.

Результати дослідження свідчать про а) існування двох основних видів єврейських благодійних товариств: ремісничих та навчально-релігійних, які, відповідно до свого визначення, функціонували для різних груп єврейського населення Бердичева; б) діяльність хеврот зводилась до надання людям товариства низки послуг (належний похорон та поминки померлих, допомога хворим та соціально незахищеним членам товариств, надання безвідсоткових позик та придбання книжок для навчання), що були притаманні більшості товариств незалежно від їхнього типу та аудиторії; в) ідентичність послуг вказує, що більшість товариств концентрували різні види допомоги в межах власної хеври, а не працювали на розділення функцій соціальної допомоги між собою; г) така ситуація, імовірно, була обумовлена більшою автономією єврейських благодійних товариств після ліквідації кагалу в 1844 р., а також великим відсотком зuboжilих євреїв Бердичева у II пол. XIX ст. (1884 – 80 % від загальної кількості [3]), які потребували соціальної допомоги.

Література:

1. Francesconi, Federica. The Generative Space of Jewish Confraternities in Medieval and Early Modern Europe // A Companion to Medieval and Early Modern Confraternities. Brill, 2019. С. 307–325.
2. Stanislawski Michael. Kahal // YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. 2010. URL: <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Kahal>
3. Горобчук А. П. Бердичів. Історія міста від заснування до сьогодення (історико-краєзнавчий нарис). Житомир: ПП “Рута”, 2012. 232 с.: іл. URL: https://web.archive.org/web/20140226090533/http://my.berdychiv.in.ua/history_berdychiv
4. Хамрай О. О. Зібрання записних книг єврейських громад у фондах Інституту рукопису НБУВ // Східний світ. № 2–3 (91–92). 2016. С. 130–139.

Павленко Л. А.

ORCID: 0000-0003-0238-7168

кандидат історичних наук, доцент,

*доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Національний університет «Чернігівський колегіум»*

імені Т. Г. Шевченка

м. Чернігів, Україна

АРТІЛІ БЕЗРОБІТНИХ: ДОСВІД ВИЖИВАННЯ ЄВРЕЇВ ЧЕРНІГОВА У 20-Х РР. ХХ СТ.

Ключові слова: єврейська громада, безробіття, артіль.

20-ті рр. ХХ ст. стали для євреїв України добою випробувань і виживання в умовах становлення більшовицької влади та подолання повоєнної руйни. Однією з найскладніших проблем того часу було масове безробіття, зокрема в Чернігові – губернському центрі, де на початок 1920-х рр. мешкало 12,5 тис. євреїв, що становило 34,2 % від загальної кількості містян [1, арк. 1].

Одним із методів боротьби з безробіттям було створення малих підприємств із виробництва промислових товарів та послуг з метою працевлаштування безробітних під опікою Чернігівського губернського комітету боротьби з безробіттям губернського відділу праці (далі – губкомборбез) [2, арк. 11]. Практично всі такі підприємства очолювалися і склалися переважно з представників єврейської громади міста [3, арк. 114–117]. У списках завідувачів артілей безробітних фігурують прізвища Епштейн, Левицький, Сінайська, Ізраїлевська, Рапопорт, Гольдберг тощо [4, арк. 153; 3, арк. 1, 39]. Зокрема, з 1922-го до 1930 р. в Чернігові були відкриті і функціонували такі артілі: швейна, капелюшна, панчішно-трикотажна, шевська, деревообробна, рибокопильна, кошикова, ліжково-меблева, їдальня, перукарня, лазня тощо [5].

Умови роботи давали змогу заробляти у важкі часи. Навіть ті єврейські підприємці, які раніше не хотіли працювати на радянську владу, виходили з тіні, реєструвалися на біржі праці і відкривали артілі. Для цього достатньо було подати до губкомборбезу заяву від імені групи безробітних, найчастіше родичів та знайомих, вказавши бажане приміщення (заздалегідь шукали і домовлялися про закинуті, експропрійовані будівлі), список майбутніх співробітників, сферу діяльності, список потрібного обладнання, фінансовий план [2, арк. 85,

182 зв.]. Перші 6 місяців держава звільняла артіль від усіх зборів, податків, орендної плати за приміщення, фінансувала ремонт, надавала позику 150–500 крб, допомагала по можливості потрібним для виробництва обладнанням, сприяла відкриттю магазинів та оренді рундуків на ринках. При закупівлі матеріалів такі артілі мали знижки, при реалізації продукції на ярмарках не сплачували одноразовий збір [2, арк. 26, 103, 177; 4, арк. 1–10, арк. 104, 127].

У Чернігові більшість таких підприємств були створені протягом 1922–1923 рр., але вже в 1924–1925 рр. організовані губкомборбезом інспекції виявили “катастрофічне”, “хаотичне” становище в більшості артілей: “...з кожним днем все гірше, дефіцит збільшується”. Велика заборгованість, брак оборотних коштів, загальна нерентабельність вирішувалися в один спосіб – ліквідацією артілі [6, арк. 3, 4, 14, 20, 22]. Це нічим не загрожувало правлінню артілі: борги списувалися без відшкодування, обладнання, інструмент та матеріали часто залишалися підприємцям через “зношеність”, спроби передати справи до прокуратури не доводилися до кінця. Але найцікавіше, що вже в 1925 р. ті самі люди подавали знову заяви про відкриття нових артілей з новими працівниками, новими назвами, в інших приміщеннях, з новим фінансуванням [5].

Ця “схема” доби НЕПу працювала повсюдно на українських теренах, але завдяки цьому було працевлаштовано значний відсоток безробітних та частково подолано дефіцит товарів та послуг. Прагнення вижити, взаємодопомога, винахідливість і підприємливість допомогли єврейському населенню пристосуватися до нових реалій існування в умовах радянської дійсності.

Література:

1. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. П-10, оп. 1, спр. 241, 152 арк.
2. ДАЧО. Ф. Р-876. Оп. 1. Спр. 2. 182 арк.
3. ДАЧО. Ф. Р-876. Оп. 1. Спр. 9. 330 арк.
4. ДАЧО. Ф. Р-876. Оп. 1. Спр. 3. 180 арк.
5. ДАЧО. Ф. Р-876. Оп. 1. Спр. 7. 111 арк.

Рожкова Л. І.

ORCID: 0000-0002-9994-0961

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства

Сумський національний аграрний університет

м. Суми, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЙСЬКИХ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Ключові слова: Перша світова війна, етнічні комітети, євреї, благодійна діяльність, біженці, Полтавська губернія.

Перша світова війна, що фактично відкрила відлік нового століття, стала часом небаченого соціального напруження та виснаження. Однією з найбільш вразливих категорій цивільного населення в роки війни були біженці та примусово виселені з окупованих територій і районів воєнних дій особи. Водночас війна викликала зростання національної самосвідомості та солідарності народів, що населяли територію держав-учасниць воєнного протистояння.

У роки Першої світової війни на теренах України діяли етнічні організації допомоги біженцям [1]. Значною активністю у благодійній діяльності відзначалися місцеві громади євреїв. Становище цієї національної меншини в умовах війни ускладнювалося через нагнітання антисемітських настроїв, створення “образу ворога” в особі євреїв, за яким фактично стояло намагання царизму перекласти вину за воєнні поразки на представників деяких народів. На початку війни щодо євреїв застосовувалися примусові виселення (депортації) з прифронтових районів, продовжували діяти “межа осілості” та обмеження щодо вибору роду занять [2]. За наказом харківського губернатора єврейським біженцям, які перебували на території Харківської губернії, було заборонено прямувати у Слов’яносербський повіт Катеринославської губернії, що пояснювалося небезпекою поширення інфекційних хвороб серед робітників і мешканців рудників та заводів [3, арк. 3]. Надалі заборона на проживання євреїв поза межею осілості була скасована. Депортовані не зараховувалися до категорії біженців, на яких поширювалося російське законодавство. За таких умов євреї-біженці могли розраховувати переважно на допомогу громадських організацій. 1914 р. в Петрограді було створено Центральний єврейський комітет допомоги жертвам війни, що керував діяльністю кількох благодійних

організації. Комітет мав широке представництво на місцях [1, с. 45]. У Сумах ініціаторами відкриття комітету допомоги євреям-біженцям виступили рабин Епштейн, купці Гейдер, Гуревич та Шнейдер, який очолив його діяльність.

Діяльність єврейських благодійних організацій можна проілюструвати на прикладі Роменського осередку Полтавського губернського комітету допомоги жертвам війни. Метою утворення товариства, як зазначалося у проекті статуту, було “надання допомоги пораненим та хворим воїнам, родинам осіб, призваних на війну, біженцям з району воєнних дій та усім особам, постраждалим від війни” [4, арк. 186–190]. Статут детально регламентував діяльність організації:

- для досягнення мети товариство відкриває лазарети, лікарні, амбулаторії, богадільні, притулки для хворих та дітей, загальноосвітні та професійні школи, їдальні, ремісничі майстерні;

- надає допомогу грошима, ліками, продуктами, книжками, речами;

- допомагає воїнам-інвалідам отримати протези;

- допомагає біженцям у пошуку роботи, надає їм юридичну допомогу, відкриває посередницькі бюро та біржі праці;

- влаштовує лекції, концерти;

- публікує та поширює брошури, газети, журнали;

- засновує курси, бібліотеки, читальні;

- порушує перед державними та громадськими установами клопотання щодо потреб біженців;

- влаштовує збір пожертв як грошима, так і речами;

- призначає місцевих уповноважених.

Діяльність товариства поширювалася на Полтавську губернію, у Ромнах, Лохвиці, Пирятині, Кременчуку створювалися місцеві осередки. Членами товариства могли бути особи незалежно від статі та віросповідання. Членські внески становили: для дійсних членів товариства – не менш ніж 5 крб на рік, для почесних членів одноразовий внесок мав становити не менш ніж 50 крб. Кошти товариства склалися як із членських внесків, так і з пожертв, надходжень від благодійних заходів. Справами товариства керував губернський комітет у складі 18 членів, які обиралися щорічно на загальних зборах. Окрім голови комітету, обиралися два заступники, скарбник та секретар. Відносини між правлінням комітету та його місцевими осередками здійснювалися за допомогою листів, циркулярів, інструкцій та особистих відвідин членами правління. Місцеві осередки регулярно мали реєструвати біженців та звітувати про витрачені кошти. За даними Роменського комітету, у листопаді 1916 р. в Ромнах було взято на облік 40008 біженців.

Найбільшою проблемою в діяльності Роменського товариства, яким керував рабин Троцький, була нестача коштів. Вартість харчування біженців у розрізі окремих губерній суттєво відрізнялася. Зокрема, у Херсонській губернії продовольчий пайок біженця становив 6 крб на місяць [5, с. 495]. Проте в Полтавській губернії вартість біженського пайка встановлювалася щомісяця. Якщо родина була багатодітною, то чотири члени родини отримували по 20 коп. на день на продовольство, інші члени родини отримували по 10 коп.; на оплату помешкання – 1 крб. 40 коп.; на одяг та взуття для дорослих виділялося 15 крб, для дітей до 5 років – 7 крб 50 коп. [4, арк. 196]. У своїх зверненнях до Центрального комітету місцеві осередки товариства допомоги біженцям неодноразово нарікали на нестачу коштів і просили збільшити фінансування. У відповідь керівництво вимагало збільшити надходження з місцевих джерел за рахунок збирання пожертв (так звані “кухольні збори”) [6, с. 251].

Основними напрямками діяльності були надання грошових позик біженцям, облаштування притулків для дітей з денним перебуванням та дворазовим харчуванням, перевезення речей біженців, поширення серед біженців санітарних знань та профілактика інфекційних захворювань, надання біженцям юридичної допомоги, залучення їх до сільсько-господарських робіт, відновлення документів, родинних зв'язків з особами, які залишилися на окупованих територіях, влаштування релігійних свят тощо. Незважаючи на обмеженість фінансування, товариство виділяло чималі суми на утримання шкіл для дітей біженців. Зокрема, на заняття з дівчатками виділялося щомісяця 245 крб, із хлопчиками – 130 крб [4, арк. 142]. При синагозі працювала єврейська школа (хедер), де вивчалися Талмуд і Тора.

Комітет активно співпрацював з іншими єврейськими організаціями, як-от Комітет товариства ремісничої і землеробської праці євреїв Росії, Комітет охорони здоров'я єврейського населення, Товариство поширення освіти серед євреїв та інші. За допомогою єврейського колонізаційного товариства здійснювалися грошові перекази від представників діаспори у США євреям-біженцям в українські губернії [4, арк. 19].

Активна діяльність товариства полегшувала становище біженців та їхню адаптацію в місцях переселення, але, як і в усі часи, у діяльності організації знайшлося місце корисливим інтересам, марнотратству, аморальним виявам. У грудні 1915 р. група біженців з міста Ковна звернулася зі скаргою до Центрального єврейського комітету в Петрограді та його керівника барона Гінцбурга. Біженці нарікали на вкрай скрутні умови проживання своїх родин: на чотирьох дорослих надавали допомогу в розмірі 18 крб на місяць; удова, що мала на утриманні сімох

дітей, отримала 30 крб на місяць і 6 крб на опалення на помешкання протягом усієї зими. Водночас із боку керівництва комітету траплялися несправедливий розподіл коштів та хабарництво. Один з керівників, такий собі Абрамсон, отримував кошти в сумі 500 крб на місяць, витрачаючи їх на власні потреби. “90 відсотків біженців голодують і мерзнуть, деякі згодні працювати в комітеті лише за допомогу” [4, арк. 398–399], – наголошувалося у зверненні, яке завершувалося вимогою відсторонити нечистого на руку чиновника від розподілу біженських коштів.

Отже, у роки Першої світової війни біженці отримували допомогу не лише від державних органів, місцевих установ, а й від етнічних благодійних організацій. Досвід самоорганізації суспільства в умовах війни заслуговує на увагу і в наш час.

Література:

1. Жванко Л. М. Процес формування етнічних комітетів допомоги біженцям на українських землях у роки Першої світової війни // Укр. іст. журн. 2014. № 3. С. 37–52.
2. Білоус Л. В. Депортації єврейського населення на території Російської імперії під час Першої світової війни // Укр. іст. журн. 2011. № 2. С. 65–79.
3. Державний архів Сумської області (ДАСО). Ф. 1045. Оп. 1. Спр. 14.
4. ДАСО. Ф. 1165. Оп. 1. Спр. 1.
5. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. К.: Кліо, 2013. 784 с.
6. Рожкова Л. І. Благодійність у роки Першої світової війни (на матеріалах Сумщини). Сіверщина в історії України // Зб. наук. праць. Вип. 8. Центр пам’яткознавства НАН України і УТОPIK, Київ – Глухів, 2015. С. 248–253.

Підсекція 3. Матеріальна спадщина

УДК 908(477.43-21)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-74>

Левінзон Є. Ю.

ORCID: 0000-0003-4356-0430

молодший науковий співробітник

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник

м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна

НОВЕ ЄВРЕЙСЬКЕ КЛАДОВИЩЕ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО: КОРОТКА РОЗВІДКА

Ключові слова: некрополістика, юдаїка, Поділля, мацева.

Інтерес вітчизняних дослідників до вивчення проблем юдаїки, і зокрема єврейських кладовищ, в останні десятиріччя стрімко зростає. Некрополі – найпоширеніші, а подекуди і єдині зразки культури єврейського народу, збережені в регіонах їхнього проживання по всій Європі, і зокрема Україні.

Своєю чергою етноісторичний регіон Поділля був місцем компактного проживання євреїв від середніх віків і до трагедії Шоа. Кам'янець-Подільський був протягом майже 500 років адміністративним, політичним і культурним центром частини цього регіону. Проте лише наприкінці XVIII ст. (після поділів Речі Посполитої та приєднання Кам'янця до Російської імперії) юдеям дозволили селитися в місті. Це посприяло стрімкому зростанню частки єврейського населення, зокрема за рахунок переселення останніх з околиць міста, а також із різних куточків Подільської губернії.

У місті на сьогодні збереглося три єврейські кладовища: Карвасари старе (1-ша пол. XVIII – 1-ша пол. XIX ст.) (описане в попередній роботі автора [1]), Карвасари нове (1-ша пол. XX ст.) (зруйноване, але не забудоване) та власне Кам'янець-Подільське нове, яке і стало предметом цього дослідження.

Закладення нового некрополя стало актуальним після закриття попереднього кладовища в передмісті Карвасари в середині XIX ст. Плани побудови нового єврейського цвинтаря почали розглядатися щонайменше в 1838–1839 рр., про що свідчать архівні джерела [2]. Нове єврейське кладовище розмістили в передмісті Біланівка,

неподалік двох більш давніх міських православного і католицького некрополів.

Найдавніша із зафіксованих автором мацев датується 1843 р., останнє поховання було здійснене у 2016 р. (хоча офіційно кладовище було закрите ще наприкінці 1970-х рр.), загалом збереглося бл. тисячі надгробків (точний підрахунок зараз, на жаль, неможливий).

Що виділяє цей некрополь серед сотень інших єврейських цвинтарів Поділля? Передусім те, що до сьогодні на цьому кладовищі можна виявити ознаки майже усіх характерних для цього типу об'єктів елементів єврейського життя.

Стара частина цвинтаря оточена кам'яним муром, головний вхід (не зберігся) був обрамлений парою тесаних колон. Поруч був розташований одноповерховий мурований будинок Хевра Кадіша (поховального товариства) на декілька кімнат. Його руїни стояли ще в 1990-ті рр., а зараз можна побачити лише фундаменти, до цього ж часу існувала також криниця.

Кладовище розподіляється на чотири великі сектори (відповідно до його поступового розширення): сектор 1840–1860-х рр., сектор 1870-х – поч. ХХ ст., сектор 1920–1940-х рр. (включно з братськими могилами 1942 р.), сектор 1945–1970-х рр. Привертають увагу декілька цікавих фактів. Перші два сектори (що разом утворюють стару частину кладовища, суцільно зарослу лісом і чагарниками) чітко розмежовані на жіночі й чоловічі половини. Епітафії в найдавнішому секторі орієнтовані на схід, а вже пізніше – на захід. Також у старій частині некрополя було виявлено залишки цілком зруйнованого огеля, на жаль, невідомого рабина.

Цвинтар серйозно постраждав у роки німецької окупації, під час якої плитами вимощували тротуари. У післявоєнний час уже радянська влада також використовувала їх для будівництва. Найбільших втрат зазнав сектор 2-ї пол. ХІХ – поч. ХХ ст., натомість найдавніший сектор зберігся майже повністю. Саме тут, до речі, можна побачити чимало мацев, декорованих різьбленням у наївних мотивах. Зустрічаються зображення підсвічників, квітів, атрибутів когенів та левітів (руки, глеки, тарілки тощо), а також різноманітних тварин: левів, оленів, птахів. Серед важливих місцевих постатей слід згадати, наприклад, поховане тут подружжя Лазаря і Голди Варгафтігів, які почали виготовляти перші листівки з видами міста в 1890-х рр. [3, с. 86].

Це кладовище є важливою пам'яткою історії та культури Кам'янця-Подільського, воно заслуговує на подальше вивчення, збереження і популяризацію. Робота над його дослідженням буде продовжена в майбутніх більш ґрунтовних публікаціях.

Література:

1. Левінзон Є. Іудейський некрополь на Підзамчі другої половини XVIII–XIX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Т. 3. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2020. С. 72–91.

2. ДАХмО. Ф. 132. Оп. 1. Спр. 3. Об отводе земли на городских землях г. Каменца под еврейское кладбище. 1838–1839. 17 арк.

3. Копилов С., Паур І. У пошуках першої поштівки з видами Кам'янця-Подільського (друга половина 1890-х рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. 2019. № 29. С. 78–87.

УДК 94(411.16):(477.84-21):726.8

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-75>

Федорів Т. І.

*головний спеціаліст відділу туризму та охорони культурної спадщини
Управління економіки та залучення інвестицій Збараської міської ради
м. Збараж, Тернопільська область, Україна*

ВІРШОВАНІ ЕПІТАФІЇ ТА АКРОВІРШІ НА “НОВОМУ” ЄВРЕЙСЬКОМУ КЛАДОВИЩІ У ЗБАРАЖІ

Ключові слова: епітафія, акровірш, акростих, кладовище, Збараж.

“Новий” єврейський цвинтар у Збаражі – ключова пам’ятка єврейської спадщини міста, займає площу 1,5 га і розташований на вулиці М. Грушевського. На території кладовища збереглося понад 170 поховань зі збереженими надгробками – мацевами.

У 2015 році з ініціативи та за активної участі збараського міського голови Романа Полікровського були проведені роботи з благоустрою єврейського цвинтаря міста. Восени 2018 року Неприбутковим товариством зі збереження і захисту єврейських кладовищ у Європі – ESJF та за сприяння Федеративної Республіки Німеччини в пам’ять про загиблу в роки Шоа єврейську громаду міста Збаража було встановлено нову огорожу єврейського кладовища. У березні 2019 року цвинтар було наново освячено за участі рабина з Великої Британії Ісаака Шапіро.

На усіх віцілілих надгробках на “новому” єврейському кладовищі у Збаражі збереглися намогильні написи – епітафії. Усі вони написані

івритом, і також приблизно половина зі збережених надгробків мають написи німецькою, польською та один – російською. Двомовні написи – це досить типове явище для єврейських цвинтарів рубежу XIX–XX століть. Крайні дати поховань на “новому” єврейському кладовищі у Збаражі – 1906–1947 роки. А час його заснування – 1905 рік.

Якщо порівнювати тексти епітафій івритом та іншими мовами, то можна констатувати, що перші – більш інформативні. Німецькою та польською часто записувалися лише ім’я та прізвище померлого чи померлої і роки життя. Однак сукупність інформації, написаної івритом та іншими мовами, дає більш вичерпні дані про небіжчика.

Структура епітафій, уміщених на надгробках з “нового” єврейського кладовища у Збаражі, досить типова: початкова формула, ім’я померлого чи померлої, ім’я батька, ім’я чоловіка [якщо йдеться про поховання одруженої жінки], дата смерті, кінцева формула. Часто епітафії трохи більш розбудовані і містять епітети та слова похвали небіжчика чи небіжчиці і рідше – так звані ламентатії. Також досить часто структурні елементи епітафії можуть мати змінений порядок.

Серед понад 170 епітафій є низка надгробних текстів, які дещо відрізняються від вищеописаних, типових. Це стосується дев’ятьох епітафій, що мають форму вірша або акровірша, акростиха [текст епітафії укладений у такий спосіб, що перші літери кожного рядка складають ім’я померлого] або ж поєднують у собі і одне, і інше.

Всім віршованих епітафій належать до чоловічих поховань, і лише одна – до поховання жінки. Розпочнемо з останньої. Жінка – Ривка Пільцер (пом. 1936). На її надгробку можемо побачити епітафію, укладену віршем, у якому чітко простежується римування, а також акростих, де перші літери кожного рядка складають ім’я та прізвище померлої. Оскільки жінка була заміжня, то подано ім’я та прізвище її чоловіка – Мойсея Пільцера. Віршована епітафія містить у собі такі елементи, як похвала та епітети небіжчиці, а також ламентатії з приводу її втрати.

Інші два надгробки, де можна побачити поєднання вірша та акростиха, які укладаються в ім’я та прізвище померлого, належать до поховань 29-річного чоловіка Якуба Швейга (пом. 1939 р.) та Менделя Зомерфлека (пом. 1936 р.).

Наступні два надгробки мають віршовані епітафії та акровірші, перші літери яких складають ім’я померлого та ім’я його батька. Один з надгробків належить до поховання 27-річного потопельника Йосефа, сина Аарона Бреєра (пом. 1934 р.), а другий – до поховання 30-річного Дова, сина Зеєва Фрухта (пом. 1936 р.).

Ще три надгробки також поєднують у собі віршовану епітафію та акростих, який укладається лише в ім’я померлого. Це, зокрема,

надгробок Авраама Єгуди Лейби Шехтера. Цікаво, що ім'я в акростихові подане лише одне, та ще й у варіанті івритом – Ар'є (пом. 1931 р.). Акростих з іменем померлого та епітафією, укладеною у формі вірша, вміщено на надгробку Якуба Ракера (пом. 1939 р.) та Ісаака Ківіца (пом. 1933 р.).

Наостанок ще один надгробок з віршованою епітафією. Він належить до поховання Мойсея Нусбаума (Нусбойма) – молодого чоловіка, члена партії “Об'єднання Поалей Ціон”. Це цікавий та унікальний приклад для “нового” єврейського кладовища у Збаражі. Річ у тому, що текст епітафії двомовний: перша частина – івритом, друга частина, власне сам вірш, – їдишем. Тут немає акростиха, натомість вказано не лише дату смерті, а й дату народження, записані за єврейським літочисленням.

Що стосується авторів цих епітафій, то, правдоподібно, відповіді на це питання відшукати не вдасться. Очевидно, такі тексти склалися на замовлення і часто були комбінацією наявних “заготовок” та зразків, які допасовувалися до конкретного випадку і ситуації. У надгробних текстах, зокрема й віршованих, часто вміщувалися цитати зі священних текстів. Наприклад, у загаданих вище “збараських” епітафіях можна зустріти цитати з Книги Йова, з Книги Буття, а також із Книги псалмів.

Якщо узагальнювати, то бачимо, що віршовані епітафії та акровірші серед збараських євреїв були не надто популярними, оскільки менше десятка надгробків зі ста сімдесяти збережених містять написи, укладені в такий спосіб. Правдоподібно, тут шлося про ціну. Імовірно, епітафія, укладена віршем, потребувала певного часу та зусиль від майстра, який виконував надгробок, а тому така робота мала б коштувати дорожче.

Усі віршовані епітафії та написи з укладеними акростихами з місцевого кладовища датуються 30-ми роками ХХ століття і переважно вміщені на надгробках молодих чоловіків та однієї жінки, які померли в розквіті сил, навесні життя. Можливо, у такий спосіб родина померлих намагалася висловити свій жаль і обирала такі форми епітафій. Попри спробу надання більш поетичного вигляду тій чи іншій епітафії, її структура залишалася незмінною і містила в собі всі “стандартні” елементи.

Література:

1. Федорів Тетяна. Нариси до історії євреїв Збаража. “Новий” єврейський цвинтар міста. Тернопіль : Лібра Терра, 2019. 116 с.

2. Юрченко Іван, Носоновський Михайло. Єврейське кладовище у Галичі. Каталог надмогильних пам'ятників. Дрогобич : Коло, 2018. 242 с.

3. Hońdo Leszek. Hebrajska epigrafika nagrobkowa w Polsce. Kraków, 2014. 264 s.

4. Klimowicz Teresa, Sygowski Paweł, Tarajko Monika, Trzeciński Andrzej. Cmentarze żydowskie. Podręcznik dobrych praktyk w ochronie dziedzictwa lokalnego. Lublin, 2018. 213 s.

УДК 069.42:908(477.25)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-76>

Яшна О. С.

ORCID: 0000-0002-6431-7539

*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник*

*Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»
м. Київ, Україна*

ПАРОХЕТ З ФОНДІВ НЗ “КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА”

Ключові слова: НЗ “Києво-Печерська лавра”, тканини, парохет, капорет.

У фондах НЗ “Києво-Печерська лавра” міститься певна кількість предметів, які можна інтерпретувати як юдейські. Більшість із них потрапили до колекції відділу культур Всеукраїнського музейного городка у 20–30-ті рр. ХХ ст. На цей момент колекція основного фонду зберігання “Тканини” налічує 15 одиниць юдейських речей¹. Серед них парохети, тора мантл, хупа, таліт, тфілін, кіпи.

Мета цієї роботи – ввести до наукового обігу один із трьох парохетів з фондів заповідника задля подальшого аналізу всієї колекції юдейських тканин.

Парохет – завіса, що закриває зовні дверцята Арон га-Кодеш, який розташований біля східної стіни в молитовному залі синагоги. У багатьох сефардських громадах парохет вішається всередині ковчега або його немає. Завіса зазвичай багато розшита (часто в декорі використовується зображення левів або оленів, що підтримують корону). У верхній частині завіса прикрита фестончатим ламбрекеном (капорет),

¹ Висловлюю подяку співробітникам фондів НЗ “Києво-Печерська лавра” за допомогу в дослідженні: І. О. Мартинюк (головний зберігач), к. і. н. А. О. Титаренко (провідний науковий співробітник, зберігач фондів групи зберігання “Тканини”), Н. М. Батенко (зберігач фондів групи зберігання “Архів”).

або капорет є частиною парохету, тобто зшитий з ним. На ньому часто вишиті урочисті написи івритом [4, с. 830; 3, с. 303; 8].

Парохет в ашкеназійських общин має символічне значення та є відсиланням до Храмової завіси, яка описана в книзі Вихід (Вихід 26:31–34; 27:9–17). Значення завіси та її символізм обговорювали й коментували філософи в різні часи. Парохет є декоративним елементом, що символізує Єрусалимський храм. У день жалоби та посту Дев'ятого Ава в пам'ять про знищення Першого та Другого храмів у синагогах ашкеназійських громад знімають парохет, у сефардських громадах Арон-га-Кодеш покривають чорною тканиною [5].

Капорет, який став декоративно-прикладним елементом парохету тільки у XVII ст. [5], символізує кришку Ковчега Заповіту (Вихід 25:17):

וַעֲשִׂיתָ כִּפְתֹּרֶת זָהָב טְהוֹר אֲמָתִים וְחָצִי אַרְבֵּה וְאֵמָה וְחָצִי רִחְבָּה:

You shall make a **cover** of pure gold, two and a half cubits long and a cubit and a half wide [9].

І зробиш віко зі щирого золота, два лікті й пів довжина його, і лікоть і пів ширина його [1].

У фондах НЗ “Києво-Печерська лавра” зберігається парохет (рис. 1), вилучений за актом передачі з Гражданської синагоги в Києві (29.10.1926, ч. 1) до відділу культів Всеукраїнського музейного городка [6, арк. 403; 7]. Парохет із пришитим до нього капоретом з парчевої тканини зі сріблястими та золотистими смугами має розмір 128×156 см. Усе шиття на виробі прикрашено лелітками. З обох боків парохет облямовано коричневим сатином. Навколо всього виробу містяться позументові торочки, вгорі – короткі, внизу – довші. Нашиті та наліплені прикраси в багатьох місцях обірвано, і бракує їхніх частин. Підшивка виробу зроблена з білого колєнкору. На капореті містяться 4 фольговані восьмикутні зірки, а над ними напис івритом, частину літер якого втрачено. Але, незважаючи на це, його вдається інтерпретувати (Вихід 25:21):

וְנָתַתָּ אֶת הַכִּפְתֹּרֶת עַל הָאָרֶן מִלְמַעְלָה²

Place the cover on top of the Ark... [10]

І покладеш те віко згори на ковчега... [1]

По чотирьох краях парохету розташовано 18 фольгованих зірок (одна майже не збереглася). У центрі – скрижалі Завіту з написаними на них початками 10 заповідей (4-та заповідь не збереглася, у деяких бракує окремих літер та слів). Над скрижальями – фольгована корона. Внизу розташована шестикутна зірка, схожа на рослину.

Над короною у формі арки міститься напис:

נִדְבַת חַיִּי שְׂרָה בַר יַעֲקֹב קְאִטְיִנְאֲנִסְקִי

Дар Хаї Сарі доньки Якова Катинанського

² Літери פַּר у слові הַכִּפְתֹּרֶת та подальший עַל на виробі не збереглися.

Вилучення парохету, найімовірніше, було пов'язано із самим початком антирелігійної кампанії 20-х – початку 30-х років ХХ ст., яка врешті-решт закінчилася закриттям багатьох культових споруд, зокрема й синагог по всій УСРС [2]. Їхнє майно впродовж цього часу передавалося до музеїв. Тільки за цим актом від 29.10.1926 року було вилучено 17 одиниць тканин (парохети, капорети, тора мантл) з різних синагог Києва (Тальновської, Макарівської, Кнесіс Ісраель, Ремісничої та Гражданської). З цього акта, окрім парохету, у колекції НЗ “Києво-Печерська лавра” залишився ще 1 предмет [6, арк. 401–404].

Література:

1. Вихід 25:17, 25 // Біблія в перекладі Івана Огієнка [Електронний ресурс]. URL: https://www.truechristianity.info/ua/bible/exodus_ua.php
2. Жолоб М. П. Ліквідація етнічних релігійних громад підрадянської України наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. // Гілея : науковий вісник. 2013. Вип. 79. С. 36–40.
3. Котляр Є., Сусак В. Єврейське мистецтво: традиція і Новий час // Нариси з історії та культури євреїв України. К. : Дух і Літера, 2009. С. 300–329.
4. Краткая еврейская энциклопедия: в 10 т. / гл. ред. Ицхак Орен (Надель). Иерусалим: Общ-во по исслед. еврей. общин: Центр по исслед. и документации восточноевроп. еврейства: Еврей. ун-т в Иерусалиме, 1975–2001. Т. 7.
5. Левкович Н. Я. Художні тканини в оздобленні Арон-га-Кодеш Східної Галичини ХVІІІ – першої третини ХХ ст. // Парадигма пізнання: гуманітарні питання [Електронний ресурс]. URL: <https://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/482>
6. НЗ “Києво-Печерська лавра”, відділ науково-фондової роботи, група зберігання “Архів”, НДФ-А 135, арк. 401–404.
7. НЗ “Києво-Печерська лавра”, відділ науково-фондової роботи, група зберігання “Тканини”, інвентарний номер 4227.
8. Обрядовые предметы // Электронная еврейская энциклопедия [Електронний ресурс]. URL: <https://eleven.co.il/judaism/rites-and-customs/13029/>
9. Exodus 25:17 // The Contemporary Torah, JPS, 2006. URL: <https://www.sefaria.org/Exodus.25.17?lang=bi&with=all&lang2=en>
10. Exodus 25:21 // The Contemporary Torah, JPS, 2006. URL: https://www.sefaria.org/Exodus.25.21?vhe=Tanach_with_Ta%27amei_Ham_ikra&lang=bi&aliyot=0

**Рис. 1. Парохет із фондів НЗ «Києво-Печерська лавра»
(інв. ном. КПЛ-Т 4227)**

Підсекція 4. Хасидський двір

УДК 94(477=1:477)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-77>

Гула О. Г.

ORCID: 0000-0001-5437-9042

кандидат історичних наук,

магістр історії (освітня програма «Юдаїка»)

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

м. Київ, Україна

ХАСИДСЬКИЙ ДВІР У РОТМІСТРІВЦІ (XIX СТ.)

Ключові слова: штетл, поміщик, хасид, рабин, династія.

Дослідженням історії постання та поширення хасидських династій на українських територіях займаються як вітчизняні, так і закордонні науковці [1, 5, 7]. Однак сьогодні є ще широкий спектр завдань, що стоять перед вченими та потребують подальших розвідок. Насамперед вони стосуються проблем географічного поширення хасидських династичних зв'язків, вивчення хасидських дворів “ізсередини”, аналізу змісту праць, створених хасидськими адморами, тощо.

Одним із таких завдань є дослідження хасидської династії, що виникла в Ротмістрівці, тепер – селі в Черкаській обл., а на період нашого дослідження – містечку в Київській губернії, Черкаському повіті.

Як зазначає у своїй роботі Й. Петровський-Штерн, незважаючи на три поділи Польщі та перехід частини її земель під владу Російської імперії, на середину XIX ст. значна кількість містечок залишалася у власності польських поміщиків [3, с. 17]. До цього числа входила і Ротмістрівка, що в 1860-х рр. належала поміщикам-католикам братам В. та А. Заліським, які дістали містечко у спадок від батька Ф. Заліського, яке той у 1817 р. придбав у графа М. Самойлова [4, с. 653]. Однак католики в містечку не жили постійно, а перебували там тимчасово для відправлення літургійних служб.

За статистичними даними Л. Похилевича, на 1860-ті рр. тут проживало 1934 православних, 965 юдеїв та 12 католиків [4, с. 653]. Однак уже наприкінці століття кількість населення значно зросла і становила 3017 православних та 1785 юдеїв [2, с. 86]. Пояснень цьому може бути декілька, однак ключовими, на нашу думку, є економічний розвиток

містечка (поява підприємства з вироблення цукру, броварні, проведення базарів і ярмарків тощо) та поява хасидського двору. Йдеться про одне з відгалужень династії Чорнобиль – династію Рахмастрівка, засновану восьмим сином рабі Мордехая Тверського – рабі Йохананом Тверським (1816–1895), який помер і похований у Ротмістрівці. Його батько – Мордехай Тверський був сином Менахема Нахума Тверського, засновника династії Чорнобиль, і ще за життя батька став цадиком і магідом [7, р. 106], що свідчить про неабиякі здібності, розум та хист. Рабі Йоханан також був поважним проповідником, адмором, мав чотирьох синів: Давида Тверського, адмора в Златополі (народився в Чорнобилі, помер 1914 р. і похований у Києві), Мордехая Тверського (народився 1840 р. в Ротмістрівці, проте згодом емігрував і помер 1920 р. в Єрусалимі), Менахема Нахума Тверського (народився 1840 р. в Ротмістрівці, помер 1936 р. в Єрусалимі і там похований), Зеєва Тверського (народився 1850 р. в Ротмістрівці, помер 1937 р. в Єрусалимі) [6, р. 293]. Поступово династія Рахмастрівка поширилася і закріпилася як в Ізраїлі, так і в США, де її представники живуть та активно діють до сьогодні.

Література:

1. Малахова К. Рабі Менахем-Нахум з Чорнобиля. Спроба інтелектуальної біографії // Наукові записки [Національного університету “Острозька академія”]. Сер. : Філософія. 2013. Вип. 13. С. 163–170.
2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Населенные места Российской империи в 500 и более жителей... / под ред. А. Тройницкого. СПб., 1905. 122 с.
3. Петровський-Штерн Й. Штетл: золота доба єврейського містечка. Київ : Критика, 2019. 394 с.
4. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / собр. Л. Похилевич. Киев : В тип. Киево-Печер. лавры, 1864. 763 с.
5. Туров И. Учение основоположников хасидизма о власти цадика. Мистика и реалии мира сего. Киев: Друкарський двір Олега Федорова, 2019. 336 с.
6. Grand rabbis of the Chernobyl dynasty. New York, 2003. 297 p.
7. Hasidism: a new history / D. Biale and oth. Princeton-Oxford : Princeton University Press, 2017. 877 p.

Ліхтей І. М.

ORCID: 0000-0002-5458-7252

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри Античності, Середньовіччя
та історії України домодерної доби
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

КОНФЛІКТ У ЄВРЕЙСЬКІЙ ГРОМАДІ МУКАЧЕВА НА ПОЧАТКУ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

Ключові слова: Мукачево, ортодоксальна єврейська громада, головний рабин Лазар Шпіра, белзький рабин Іссахар Дов Роках.

В умовах активізації національно-визвольних змагань народів Австро-Угорської монархії наприкінці Першої світової війни завирувало суспільно-політичне життя на Закарпатті. У 1919 р., відповідно до рішення Паризької мирної конференції, край було приєднано до Чехословацької Республіки. Крім низки проблем соціально-економічного та політичного життя, чехословацькій владі довелося вирішувати на Підкарпатській Русі (таку назву дістало Закарпаття в новій державі) також національне та релігійне питання. У цьому контексті важливе значення мало врегулювання відносин з єврейською спільнотою, яка становила чималий відсоток серед населення регіону.

Значна частина євреїв проживала в містах краю. Особливо багато їх було в Мукачеві. Слід зазначити, що мукачівська єврейська громада сповідувала ортодоксальний юдаїзм, що потребувало суворого дотримання вірянами приписів Тори й Талмуду.

Як свідчить перепис населення Чехословацької Республіки 1921 р., на той час у Мукачеві проживало 20865 осіб, з яких 10012 (48 %) були прихильниками юдаїзму (ізраїльської віри). Власне ж євреями було 8894 (42,6 %) мешканців міста [4, s. 37, 118–119]. Тож єврейська релігійна громада Мукачева мала неабиякий вплив на суспільно-політичне життя міста. У 1913 р. головним рабином Мукачева став Лазар Шпіра (1872–1937). У 1919 р. з Галичини на Підкарпатську Русь прибуло чимало євреїв-хасидів. Серед них був і белзький рабин Іссахар Дов Роках (І) (1854–1926), який разом з кількома десятками своїх послідовників осів у Мукачеві.

Рабин Лазар Шпіра став усіляко переслідувати Іссахара Дов Роках. Між ними виникали постійні суперечки й велася боротьба за владу

в єврейській релігійній громаді. У результаті Лазар Шпіра втратив прихильність багатьох ортодоксальних євреїв. Вони оформилися в окреме угруповання, яке стало непримиренною опозицією до Лазаря Шпіри [2, s. 94]. Пропри це, Лазар Шпіра все ще зберігав авторитет серед євреїв Мукачева.

Ситуація загострювалася, тому адміністрація Підкарпатської Русі вирішила вислати Іссахара Дов Рокаха та інших белзьких євреїв за межі краю. Проте євреї-біженці (всього 78 осіб), попри запевнення секретаря рабина Іссахара Дов Рокаха, що всі вони повернуться назад у Галичину, звернулися до жупанського управління з проханням, аби їм було дозволено залишитися в місті й видано тимчасові посвідчення особи.

Однак головний поліцейський капітанат Мукачева наполіг на тому, що белзьких євреїв все-таки слід повернути в Галичину. Свою позицію стражі порядку обґрунтували тим, що угруповання, яке прибуло з Іссахаром Дов Рокахом, має характер політичної партії, що ці євреї перебувають у Мукачеві без жодних закордонних паспортів своєї держави і не стали на облік, проживають у переповнених оселях, не дотримуючись санітарних умов, ведуть неконтрольовану стихійну торгівлю, приймають у себе іноземних громадян, переважно польських євреїв, які мешкають у Мукачеві нелегально, тощо.

У результаті в березні 1922 р. головний белзький рабин Іссахар Дов Роках разом із 76 дорослими євреями, не рахуючи дітей, виїхав через Сваляву та Лавочне до Галичини [1, арк. 22–24, 28–29, 38]. Однак мир у єврейській громаді Мукачева так і не настав, позаяк у місті залишилося чимало Рокахових прихильників.

Література:

1. Державний архів Закарпатської області. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 662. Арк. 1–82.
2. Ліхтей І. Єврейська ортодоксальна громада Мукачева у 20-х роках ХХ століття: релігія, політика, освіта // *Multietnicita periferií – destabilizačný factor medzivojnového Československa? Prešov : Prešovská univerzita v Prešove*, 2022. S. 91–102.
3. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. Díl (Československá statistika Sv. 9)*. Praha: Státní úřad statistický, 1924 v komisi knihkupectví Bursík & Kohout. 276 s.

Малахова К. В.

ORCID: 0000-0001-8873-3943

кандидат філософських наук

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ХАСИДСЬКІ ДИНАСТІЇ ТВЕРСЬКИХ ТА ФРІДМАНІВ У КРИВОМУ ДЗЕРКАЛІ ДОНОСІВ

Ключові слова: євреї, хасиди, династія Тверських, династія Фрідманів.

Доноси є одним з найсуперечливіших типів історичних свідчень. Серед документів, які стосуються хасидського руху, у фондах ЦДІАК та ДАКО зберігаються щонайменше кілька десятків доносів, написаних у 1830–1860-х рр. євреями на цадиків Чорнобильської та Ружинської династій, а також на їхніх послідовників та на хасидський рух узагалі.

Ці документи не унікальні: прикра практика доносительства була поширеним методом контролю за єврейськими громадами з боку російської влади, яка заохочувала (а іноді фінансувала) інформаторів усередині громад. Донощики ризикували життям: відомі випадки, коли викритих інформантів убивали (див. знамениту “Ушицьку справу”). Історична ненависть єврейського традиційного суспільства до донощиків є настільки великою, що навіть сьогодні в певних єврейських колах дослідження цих документів залишається під негласною забороною. Ця доповідь стане спробою порушити це табу – заради надзвичайно цікавої оптики, яку вони пропонують дослідникам хасидизму.

За змістом згадана серія доносів є відгомоном запеклих суперечок, що точилися в тодішньому єврейському суспільстві навколо ідей Просвітництва, інтеграції євреїв у соціум Російської імперії, боротьби з хасидизмом тощо. Але суттєво, що авторами доносів є не інтелектуали-ідеологи Просвітництва чи російські чиновники єврейського походження, а прості, погано освічені особи, іноді такі, що ледве володіють грамотою. Тож ці документи є специфічним голосом “мовчазної більшості” – і в цій ролі особливо цікаві дослідники.

У доповіді розглянуто серію доносів на окремих діячів династії Тверських (найбільше макарівської та чорнобильської гілок) та Фрідманів: доноси Йося Лібермана (1842), Нахума Файбішенка (1836, 1848), Боруха Корштейна (1881), Кофмана Гутгарца (1869), Хуни Цапа (1864) та ін.

Найбільш популярними і, ймовірно, почасти справедливими закидами є звинувачення в переховуванні рекрутів, здирництві при виконанні цадиківських функцій, фінансових махінаціях. Поширені також і фантастичні сюжети в довільних комбінаціях: “змова проти імператора”, зберігання та виробництво пороху, таємні зв’язки з польським повстанським рухом, підпал будинків у Києві тощо. Дещо з цих закидів вочевидь є загальнопоширеними соціальними фобіями, але дещо породжене специфічно хасидськими практиками. У будь-якому разі тексти доносів містять виразну картину “уявного хасидизму” (за вдалим виразом Й. Меїра), яка буде реконструйована в доповіді: стереотипи та “меми” (в сучасних термінах) щодо хасидів, характерні переосмислення окремих тез їхнього вчення, поширені звинувачення та масові фобії стосовно цадиків та їхніх послідовників.

Також увагу буде приділено самій постаті донощика: ким були автори цих доносів? Яку роль вони відігравали в хасидських спільнотах? Чого вони боялися і чого прагнули?

Але не менш важливими є доноси як специфічні історичні свідчення. Окремі практики цадиків, деталі побуту хасидських дворів, соціальних відносин хасидських спільнот, які фігурують у доносах, є неоціненним джерелом інформації про український хасидизм.

Йонатан Меїр у монографії “Imagined Hasidism” реконструював образ хасидизму, “уявлений” його супротивниками на австрійських теренах, зокрема Йосефом Перлем. Зазначені документи київських архівів дають можливість зазирнути в інший, “уявний” хасидизм – єврейського населення Київської губернії.

Література:

1. Meir Y. Imagined Hasidism: The Anti-Hasidic Writings of Joseph Perl. Jerusalem: Mossad Bialik, 2013. 316 p. (Hebrew).
2. Sagiv Gadi. The Chernobyl Hasidic Dynasty and its Place in the History of Hasidism. Jerusalem : The Zalman Shazar Center for Jewish History, 2014. 452 p. (Hebrew).
3. Эльяшевич Д. Правительственная политика и еврейская печать в России. 1797–1917. Иерусалим : Гешарим, 1999. 750 с.
4. ЦДІАК. Ф. 442. Оп. 348. Спр. 13 “По показанию еврея Йось Либермана о неблагонадежности Чернобыльского раввина”.
5. ЦДІАК. Ф. 442. Оп. 1. Т. 5. Спр. 7591 “По доносу мещанина м. Макарова, Киевского уезда, Гутгарца К. о сборе членов макаровского еврейского общества у раввина для совершения религиозных обрядов, скрытии ими рекрут, торговле запрещенными товарами и др.”.
6. ЦДІАК. Ф. 442. Оп. 144. Спр. 574 “По доносу сквирского еврея Нухима Файбишенко о злоупотреблениях ружинского раввина Сруля

Фридмана: рапорты, докладные записки, переписка и другие материалы”.

7. ЦДІАК. Ф. 442. Оп. 593. Спр. 3 “По доносу Боруха Корштейна на цадика Моше Мордхе Тверского, покинувшего м. Макаров без разрешения губернского начальства и собирающего деньги в местечках Волынской губернии”.

8. ЦДІАК. Ф. 442. Оп. 788а. Спр. 98 “По доносу на ружинского раввина Исраэля Фридмана арестанта сквирской тюрьмы Нухима Файбишенка”.

9. ДАКО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 45593 “За скаргою міщанина Хуни Цапа на рабина Тверського та прихильників його євреїв Догалевського та інших”.

УДК 296.67

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-80>

Туров І. В.

ORCID: 0000-0002-7667-690X

доктор історичних наук,

старший науковий співробітник

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень

імені І. Ф. Кураса Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ МЕСІАНСЬКОГО ВИЗВОЛЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ У ВЧЕННІ Р. ХАЇМА ЕЛАЗАРА ШАПІРИ

Ключові слова: хасидизм, цадик, релігія, історія, політика, Перша світова війна, месіанізм, революція.

Мукачівський ребе Хаїм Елазар Шапіра (1871–1937) був одним з найбільш впливових хасидських цадиків у Східній Європі першої половини ХХ ст. Він належав до найбільш консервативних кіл юдейської ортодоксії свого часу. Згідно з поглядами цього духовного лідера, лише цар месія має право визволити єврейський народ з вигнання. Людям заборонено вирішувати цю проблему самостійно [1, с. 77]. Тому він був непримиренним ворогом сіонізму та інших рухів, які боролися за повернення на землю пращурів шляхом політичної та економічної діяльності [1, с. 77–85; 2, с. 74–76]. Проте р. Шапіра активно

проповідував потребу наближення месіанської ери завдяки належним чином скерованим зусиллям вірян. Йшлося про каяття, молитви, сумлінне виконання приписів релігійного закону і тому подібне. Водночас хасиди мали здійснювати згадані богоугодні дії з певними інтенціями (каванот), які впливають на вищі сфери буття та змінюють долю людства. Вчення про зміст таких інтенцій і наслідки їхнього застосування протягом життя мукачівського ребе зазнало суттєвих змін. У ранній період, що тривав до 1914 р., йшлося переважно про можливість містичної трансформації світу. Завдяки духовній практиці пересічних хасидів цадики мали здобути безсмертя [3, с. 248–249]. Внаслідок цього останні зможуть змінити творіння на краще. Тому прихід визволителя не буде супроводжуватися катастрофами та стражданнями, про які попереджали біблійні пророцтва [3, с. 257–258].

Жахиття Першої світової війни змусили р. Шапіру змінити свої погляди. Він почав віддавати перевагу концепції визволення єврейського народу відповідно до історичного плану, викладеного у Святому Писанні. Розвиваючи цю концепцію, р. Шапіра заборонив молитися за припинення страждань вірян, викликаних бойовими діями, бо визначену задалегідь долю людства змінювати не можна [4, с. 15]. Варто зазначити, що такі погляди є дуже нетиповими для очільників хасидизму. З іншого боку, мукачівський ребе став повчати, що світ за своєю суттю принципово змінився і тепер справа його правильного політичного устрою являє собою не надприродну трансформацію, а лише актуалізацією об'єктивно наявних потенційних можливостей. У нових умовах вплив духовної практики на перебіг подій набуває раніше небаченої сили. Згідно з поглядами р. Хаїма Елазара, саме завдяки його молитвам, підтриманим хасидською громадою, розвалилися Російська імперія, Німецька імперія та Австро-Угорщина [5, с. 69].

У доповіді обґрунтовується теза, що вчення р. Шапіри останнього періоду його життя цікаве синтезом традиційного релігійно-містичного світогляду з історико-політичними концепціями нового часу. У працях мукачівського ребе чітко простежуються основи доктрини консервативної релігійної революції.

Література:

1. Inbary M. Aktivizm meshihy be-peuli u-ve-haguto shel ha-rav Haim Elazar Shapira mi-munkatch beyn shtey milhamot ha-olam // Katedra. 2013. № 149. P. 77–104.
2. Ravitzky A. Messianism, Zionis, and Jewish religious Radicalism. Chicago & London: The University of Chicago Press, 1993. 303 p.
3. Shapira H. Maamar zikaron tsadiqim. Jerusalem: Hotsaat Ch. Mashkovich, 1962. 32 p.

4. Shapira H. Sefer mashmia yeshua. New York: Hotsaat Emet Or Torah Munkatsh, 1991. 69 p.
5. Kahana D. Toldot Rabeynu. New York: Hotsaat Emet Or Torah Munkatsh, 1998. 135 p.

Підсекція 5. Мінливі ідентичності

УДК 821.111(73)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-81>

Гурдуз А. І.

ORCID: 0000-0001-8474-3773

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови і літератури

*Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
м. Миколаїв, Україна*

ПАМ'ЯТЬ НАЦІЇ ЯК МАТРИЦЯ, МОВА І ТЕХНОЛОГІЯ В ЄВРЕЙСЬКО-АМЕРИКАНСЬКОМУ ДІАЛОЗІ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ ХХІ СТ.

Ключові слова: парадигма пам'яті, єврейство, імідж, фентезі, моделювання.

Одним із пріоритетів дослідження трансформації іміджу єврейства у ХХІ ст. є актуалізація питань ідентичності й ідеології в найвпливовішому в сенсі формування картини світу молодшого покоління метажанрі – фентезі. Головним при цьому стає концепт національної пам'яті, репрезентований у парадигмі “матриця – мова – технологія”. Серед провідних у розробленні питань єврейства інонаціональних митців і дослідників виділяються американські, і саме ця імагологічна паралель найбільш продуктивна. Уперше визначаємо вказану парадигмальність функціонування концепту пам'яті єврейства в американській фентезійній рецепції на матеріалі резонансних у 2000–2020 рр. “Дому дивних дітей” (“Miss Peregrine’s Home for Peculiar Children”, 2011–2021) Р. Рітза, “Голема і джина” (“The Golem and the Jinni”, 2013) Х. Векер і кіносерії “Люди-Х” (“X-Men”, США, Великобританія, 2000–2020) Б. Сингера й інших режисерів.

На тлі небезпек сьогодення ностальгійних рис для єврейської ідентичності набуває період “молодості нації”, додатково романтизований положенням “обраності”. Історичне минуле в сучасних творах з єврейською культурною векторністю осмислюване подвійно на рівні імагологічного вибору – це а) сакральна матриця для нинішності, реалії якої осмислені крізь біблійну оптику, та б) застарілий канон, що гальмує соціальний розвиток єврейства на рівні провідних культур. Цей парадокс традиціоналістського суспільства осягнений у Р. Рітза –

Джейкобом Портманом (його ім'я виражає суперечність), у Х. Векер – Хаваю, та найпровокативніше дилема виявлена в “Людах-Х” – у світоглядному протистоянні проф. Ч. Ксав'є (позиція наукового прогресу) і Магніто (голос “залізного” консерватизму).

Події гексалогії та кіносерії трактовані, зокрема, як наслідки Голокосту. Але якщо *rescuers* замикаються на собі в часовому гетто, переживаючи національну драму циклічно, то частина людей-Х під керівництвом Магніто живе з образою на світ і бажанням йому помститися. Концтабірне татування Магніто, альянції на нацистські медичні експерименти тощо слугують знаками єдиної мови пам'яті, здатні і *нагадувати про минуле*, і *підтримувати національну образу*. Специфіка розроблення другого компонента (включно з маніпуляціями соціумом) з невідступною метафорою гетто є варіантом пам'яті-технології у творах. У гексалогії є співвідносні знаки і призабута мова “дивних”. Тобто пам'ять тут – також мова, що кодує нинішній світ для героїв, самоізолюваних через історичний страх (Р. Рігз), із застереженням до оточення внаслідок національних втрат (“Люди-Х”). У Р. Рігза питання позбавлення часових петель – пасток пам'яті для *rescuers* схиляється до спроб інтеграції у світову спільноту [3, с. 273], хоча драмі Голокосту “відмовлено” в унікальності. У франшизі засліплений ідеєю загальної помсти Магніто викликає відповідну американську реакцію, а Ч. Ксав'є *безуспішно намагається* віртуально *об'єднати* людей-Х у світі, ініціюючи їхню взаємодопомогу. Соціально гострою є теза про культурну місію людей-Х як метафоричних євреїв [2, с. 42], їхню роль, імідж та асиміляцію у США.

В етнічної єрейки Х. Векер голос (німого [1, с. 264]) голема Хави – не тільки вибір виходу (зокрема жіночого самовизначення) консервативної нації в міжкультурну відкритість, а й вираження пригніченої, схильної до нищівної самокритики *культури з комплексом провини* [4, с. 311]. Оригінальна тут оцінка єврейськості в арабській оптиці. Культура Хави рефлектована в триєдиній міфологічній площині та, як і в Р. Рігза, стикається з власним іміджем і осмислена з погляду тимчасового зовнішнього й постійного внутрішнього протистояння, що суголосно сучасному стану єврейства.

Дослідження механізмів трансформації іміджу єврейства в масовій культурі є вельми перспективним.

Література:

1. Idel M. Golem: Jewish Magical and Mystical Traditions on the Artificial Anthropoid. Albany: State Univ. of New York Press, 1990. XXXI, 323 p.

2. Kavadlo J. X-Istential X-Men: Jews, Supermen, and the Literature of Struggle / X-Men and Philosophy. New Jersey: Wiley, 2009. P. 38–49.

3. Riggs R. Miss Peregrine’s Home for Peculiar Children. Philadelphia: Quirk Books, 2013. 382 p.

4. Wecker H. The Golem and the Jinni: A Novel. New York : Harper, 2013. 486 p.

УДК 930.85.008

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-82>

Мінко Є. В.

ORCID: 0009-0000-6690-1379

магістр програми «Юдаїка»

Національний університет «Києво-Могилянська академія» (2023),

дослідник-стипендіят програми «Юдаїка»

Центральноєвропейський університет

м. Будапешт, Угорщина – м. Відень, Австрія

БЕЗРІДНІ КОСМОПОЛІТИ, КОСМІЧНІ ЯЩЕРИ, НЕБЕСНІ ЄРУСАЛИМЦІ: ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО АНТИСЕМІТИЗМУ В СРСР ТА СУЧАСНІЙ РОСІЇ

Ключові слова: антисемітизм, пропаганда, Росія, СРСР, сталінізм.

Антисемітизм був постійним складником публічної політики та соціального управління в СРСР із часів Йосифа Сталіна й до кінця існування держави. У період після Другої світової війни радянські євреї стали об’єктом двох масштабних репресивних кампаній: боротьби з “космополітами”, що розпочалася 1949 р. [2, с. 199–210], та “справи лікарів” 1953 р. [1, с. 13–36]. Через смерть Сталіна остання кампанія була швидко згорнута, і певний час держава утримувалася від антисемітської риторики. Але наприкінці 1960-х рр., у зв’язку з подіями Шестиденної війни, пропагандистська машина Радянського Союзу повернулася до теми євреїв і почала використовувати конструкт “антисіонізм” задля публічних атак на Ізраїль та водночас дискримінації і переслідування власних громадян єврейського походження. “Антисіонізм” фактично позбавлений зв’язку з історичним значенням терміна “сіонізм”, натомість насичений негативними конотаціями, властивими антисемітському дискурсу [4, р. 28].

Після розпаду СРСР антисемітизм у політичній сфері Росії був маргіналізований, що можна пояснити практичною потребою нормалізації відносин із Заходом, де така риторика чи публічне викривлення історії Голокосту були неприйнятні. Однак із поверненням Росії до тоталітарних тенденцій під час війни проти України традиційні антисемітські наративи, часто в химерних формах [3, р. 225], знову почали експлуатуватися задля досягнення політичних цілей російського керівництва. А саме з метою створення образу РФ як жертви Заходу та заперечення власної відповідальності за воєнну агресію шляхом перекладання провини на “єврейську змову”.

Література:

1. Міцель Михайло. Політика і параноя: КПУ в боротьбі проти “міжнародного сіонізму” (1953–1986). Нариси документованої історії. Київ: Дух і Літера, 2021. 424 с.
2. Міцель Михайло. У пошуках цапа-відбувайла: фобії пізнього сталінізму в Україні (1944–1953). Київ: Дух і Літера, 2023. 352 с.
3. Chew Peter, Fort Matthew, Chew Jonathan. Digital Disinformation. Computational Analysis of Culture and Conspiracy Theories in Russia and Eastern Europe. Cham: Springer, 2023. 457 p.
4. Hirsh David. Introduction. The Rebirth of Antisemitism in the 21st Century. From the Academic Boycott Campaign into the Mainstream / Ed. by David Hirsh. London, New York: Routledge, 2024. 296 p.

Радченко Ю. Ю.

ORCID: 0000-0002-2584-5865

кандидат історичних наук, директор

Центр дослідження міжетнічних відносин Східної Європи

м. Харків, Україна

**“Я ЗНАЛА... ЩО Я КАРАЇМКА”:
НАРОДНА РЕЛІГІЯ, ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ТРАДИЦІЇ КАРАЇМІВ
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНИХ ІСТОРІЙ)**

1 липня 2021 р. Верховна Рада України ухвалила Закон “Про корінні народи”. Відповідно до проголосованого депутатами документа, “корінними народами України, які сформувались на території Кримського півострова” визначаються “кримські тагари, караїми, кримчаки”. У законі також повідомлялося, що “корінні народи України мають право на дотримання, відродження та розвитку своїх духовних, релігійних та культурних традицій і звичаїв, збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини”. На той час (літо 2021 р.) на території України (включно з окупованим РФ Кримом) проживало декілька сотень караїмів та їхніх нащадків. Це населення розмовляло здебільшого російською мовою та вже практично повністю втратило зв’язок з караїмською релігійною традицією. Абсолютна більшість активних караїмів дотримувалися караїмського тюркського націоналізму (далі – КТН).

Питання вивчення народної релігії порушується ще з початку ХХ століття. У галузі рабиністичного юдаїзму піонерами в цих студіях були реформістський рабин доктор Джошуа Трахтенберг та фольклорист доктор Дов Ной. Ці два дослідники поєднували у своїх роботах вивчення народного юдаїзму та фольклору. Після падіння комунізму на просторах колишнього СРСР, зокрема і в Україні, було проведено велику кількість польових експедицій, на основі яких написано дослідження про народну релігію асимільованих пострадянських євреїв. Вивчалися найрізноманітніші аспекти, наприклад: які в (пост)радянських умовах свята відзначали євреї, (не) дотримувалися кашруту, (не) ходили на кладовища тощо. Водночас народний юдаїзм караїмів (караїмізм) у містах Центрально-Східної Європи залишався явищем невивченим. Однією з головних причин цих прогалин було домінування в середовищі караїмів КТН, що призводило до появи белетристичних реплікацій ідей Серая Шапшала та “неоязичницьких” практик серед

кримських караїмів. Залишався недослідженим з наукового погляду не тільки народний караїмізм, а й різні аспекти самоідентифікації караїмів Центрально-Східної Європи (далі – КЦСЕ). Передусім це стосується того, як вони на фоні “національного караїмського відродження” 1990-х говорили про такі явища, як власна ідентичність, їжа, мова та одяг. Це важливо в контексті того, що культура пострадянських караїмів Східної Європи в 1990–2000-ні роки була культурою міською, а вивчення історії різних етнічних та етнорелігійних груп є важливою частиною урбаністичних студій останніх десятиліть. Розкриття таких моментів повсякденного життя, як мова, їжа, релігія, є важливим ідентифікатором якості життя в різні епохи в середовищі КЦСЕ. Як говорили у своїх усних розповідях пострадянські караїми про релігію, побутову культуру, їжу, мову? Чи вважали своїх батьків та дідів релігійними? Якими для КЦСЕ є критерії “релігійності”? Яку лексику вони при цьому використовували? У який спосіб КЦСЕ вписують свою топоніміку (кенаси, кладовища, будинки відомих діячів) у топоніміку сучасних міст Центрально-Східної Європи? Як вони описували та оцінювали якість свого повсякденного життя в містах у 1920–1940-ві роки? На ці та інші питання я спробую відповісти.

У травні 2023 року російська окупаційна влада в Криму повідомила, що відреставрувала “за підтримки президента Росії Володимира Путіна” та передала “караїмській громаді” приміщення кенаси в Сімферополі. Показово в цій ситуації, що приміщення молитовного будинку передали громаді “Чолпан” на чолі з Дмитром Полкановим. У цій організації членами, як і сам її керівник, є здебільшого нащадки караїмів, які далекі від релігії та є прихильниками ідей Шапшала в їхній радикальній версії. За сім років до того суд російської окупаційної адміністрації заборонив Духовне управління караїмів Республіки Крим (ДУКРК) на чолі з газаном Давидом (Віктором) Тіріякі. ДУКРК у своїй ідеології дотримувалося більш поміркованих поглядів на караїмську релігію та традицію. Тіріякі намагався співробітничати з окупаційною владою, але це не врятувало від заборони ДУКРК. Суддя, який забороняв управління, мав дружні та бізнесові зв’язки з Полкановим.

Для КЦСЕ релігійна традиція була прив’язана до практик батьків та дідів. У радянських та пострадянських реаліях вони мали дуже умовне уявлення про галахічний караїмський юдаїзм. Найпоширенішим сюжетом, пов’язаним з релігійною практикою, був опис кенаси, яку пізніше перетворювали на клуб. Під час розмови про кенасу та молитовні обряди переважає християнська (у деяких випадках – ісламська) лексика. Це свідчить про те, що КЦСЕ, коли не мали доступу

до джерел нормативного юдаїзму, практикували “доступну” їм релігійну традицію – православ’я. Кенаса в розповідях КЦСЕ завжди вписується в міський простір як важливий елемент, який межує з іншими місцями пам’яті караїмів та їхніх сусідів (кримських татар, українців, росіян тощо).

Своїх батьків та дідів КЦСЕ вважали вірянами та релігійними. Водночас нормативна релігійна практика (“фанатизм”, “землепоклонство”) вважалася чимось дивним та навіть диким. А проте на адресу людей, які дотримуються традиційного караїмізму відповідно до нормативних практик, не звучало образи. Реальна релігійна діяльність КЦСЕ виявлялася в 1990-х та 2000-х здебільшого в дотриманні постів, час настання яких люди призначали самостійно, не користуючись при цьому караїмським календарем. Наприклад, Йом Кіппур караїмська жінка могла влаштувати собі, “коли на душі важко”.

Важливим моментом, коли народний та нормативний караїмізм перетинаються, є свято “локального Пуриму” у Феодосії. Пурим був важливим елементом традиційного громадського життя караїмів. Саме під час відзначення цього свята збиралися пожертви для бідних та неодружені молоді люди підшукували собі пару. У цьому контексті я не знайшов у розповідях КЦСЕ описів святкування традиційного весілля караїмів, бо респонденти його просто фізично не застали. Важливим є опис поховань, які вони пам’ятали з власного досвіду. КЦСЕ згадувалися найчастіше поховання дідусів та бабусь, які відбувалися більш-менш відповідно до галахи. Неодмінними елементами траурних заходів, які збереглися в пам’яті КЦСЕ, є жалоба за покійником та відвідування кладовища 10 Ава (або напередодні цієї дати). У цьому контексті кладовище стає свого роду (не)святим місцем здійснення траурного паломництва.

Важливими складниками караїмської ідентичності є караїмська мова, тюркська їжа та одяг. КЦСЕ визнавали, що мова, їжа та одяг мають тюркське походження і їхній зовнішній вигляд мало відрізняється від того, що мали сусіди-мусульмани. Водночас респонденти свідомо “караїмізують” усі ці явища. Саме опис побутової культури дає змогу оцінити якість життя караїмського населення в 1920–1930-ті роки. Більшість КЦСЕ в 1990–2000-ні роки стали adeptами КТН і вважали себе “нащадками хозар”, хоча не заперечували юдейського характеру релігії своїх батьків та дідів.

У пам’яті КЦСЕ два простори стали сакральними – кенаса та кладовище. Кенаса (всупереч галахічним підходам) ототожнюється зі зруйнованим Храмом. В умовах закриття кенас (а пізніше і світських караїмських клубів) місцем пам’яті, а також “траурного паломництва” стають кладовища та могили предків. Із часом місце передачі

караїмської традиції переходить у кухню, а готування певних страв стає ознакою належності до караїмської спільноти. Фактично повна перемога КТН у середовищі КЦСЄ та їхніх нащадків звузила караїмську ідентичність до готування певних гастрономічних продуктів. Символом караїмської цивілізації в Україні та багатьох інших країнах Центрально-Східної Європи стали не ТАНАХ, кенаса, бейт-мидраш, знавець (знавчиня) Тори, а “караїмський пірижок”.

Загалом КЦСЄ залишили по собі досить цікавий культурний спадок, який був невіддільною частиною та оздобою єврейської цивілізації і загалом міської культури Центрально-Східної Європи. КТН багато в чому призвів до розпаду та деградації цього культурного явища. На жаль, більшість людей, які пам’ятали життя в 1920–1930-ті роки, вже відійшли у вічність. Про багато різних цікавих аспектів караїмської історії в СРСР, Литві та Польщі того періоду ми вже не дізнаємося. Так само ми не дістанемо вже інформацію про те, як КЦСЄ дивилися на ці процеси. Наприклад, як описали б КЦСЄ (не)дотримання кашруту, якою була практика (не) робити обрізання, яку роль відігравала караїмська жінка в умовах початку активної радянської тощо. Водночас у перспективі можна вивчати наративи другого та третього поколінь нащадків караїмів, некараїмських членів сімей, які були інтегровані до караїмських громад. Наприклад, цікаво було б дізнатися, кого на рівні “народного секулярного караїмізму” визнають караїмами в Центрально-Східній Європі. Важливими також можуть стати дослідження того, наскільки “видимою” та “окремою” сприймається культура кримських караїмів на фоні культурного спадку, наприклад, їхніх мусульманських сусідів – кримських татар. Це стає особливо актуальним у контексті того, що історично побутова міська культура кримських татар, караїмів та кримчаків видається дуже схожою, а в деяких аспектах – ідентичною. Цікаво було б у перспективі порівняти народну релігію караїмізованих слов’ян (росіян та українців) із Криму з народним юдаїзмом кримських тюркомовних караїмів. У такий спосіб можна було б зіставити релігійний та культурний аспекти двох груп, одна з яких репрезентує здебільшого сільську, а друга – міську культуру. Важливо було б порівняти караїмську міську культуру в СРСР та Польщі й Литві в міжвоєнний період. Нові перспективи в караїмістиці можуть відкрити дослідження кримінальних справ з колишніх архівів КДБ та приватні архіви в різних країнах світу.

НОТАТКИ

НОТАТКИ

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

**XXVII СХОДОЗНАВЧІ ЧИТАННЯ
А. КРИМСЬКОГО**

27–28 червня 2024 р.

Підписано до друку 01.07.2024. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 13,02. Тираж 100. Замовлення № 0924-65.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.